ਲਾਸਾਨੀ ਸ਼ਹੀਦ

ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ

ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ

ਲਾਸਾਨੀ ਸ਼ਹੀਦ

ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ

ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ 'ਸੀਤਲ'

ESTD. 1940

ਲਾਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ

2-ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਮਾਰਕਿਟ, ਲੁਧਿਆਣਾ

GURU TEGH BAHADUR JEE

by

Sohan Singh 'Seetal'

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ : ਅਕਤੂਬਰ, 1975

ਦੂਜੀ ਵਾਰ : 2005

ਮੁੱਲ : 75/- ਰੁਪਏ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਤੇਜਿੰਦਰ ਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਲਾਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ
2-ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਮਾਰਕਿਟ, ਨੇੜੇ ਸੁਸਾਇਟੀ ਸਿਨੇਮਾ,
ਲੁਧਿਆਣਾ। Ph. : 2740738
E-Mail:-lahorebookshop40@Rediffmail.com

ਲੇਜ਼ਰ ਸੈਟਿੰਗ : ਲਿਟਲ ਗ੍ਰਾਫ਼ਿਕਸ, ਕੋਟ ਕਿਸ਼ਨ ਚੰਦ, ਜਲੰਧਰ।

ਛਾਪਕ : ਸਰਤਾਜ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈਸ, ਜਲੰਧਰ।

ਤਤਕਰਾ

ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸੀ ਕ੍ਰਿਆ

ਕਰੀ ਨ ਕਿਨਹੂੰ ਆਨ॥

ਮੁੱਖ ਬੰਦ

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਿੱਸੇ ਉੱਤੇ ਝਾਤੀ ਮਾਰਦਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਇਹ ਤੁੱਕਾਂ ਯਾਦ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ :

'ਜੋ ਹਮਰੀ ਬਿਧਿ ਹੋਤੀ ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰਾ,
ਸਾ ਬਿਧਿ ਤੁਮ ਹਰਿ ਜਾਣਹੁ ਆਪੇ॥
ਹਮ ਰੁਲਤੇ ਫਿਰਤੇ ਕੋਈ ਬਾਤ ਨ ਪੂਛਤਾ,
ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਸੰਗਿ ਕੀਰੇ ਹਮ ਥਾਪੇ॥' (ਰਾਮ ਗਉੜੀ, ਅੰਗ ੧੬੭)

ਪਰ ਨਿਰੰਕਾਰ ਨੇ ਆਪੇ ਰਾਹ ਦਿਖਾਇਆ। ਤੇ ਮੈਂ

'ਗੁਰ ਕੀ ਬਚਨੀ ਹਾਟਿ ਬਿਕਾਨਾ,
ਜਿਤੁ ਲਾਇਆ ਤਿਤੁ ਲਾਗਾ॥' (ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਮ. ੧, ਅੰਗ ੯੯੧)

੧੯੩੪ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਬੜੇ ਨਾਟਕੀ ਢੰਗ ਨਾਲ 'ਢਾਡੀ' ਬਣ ਗਿਆ (ਗਿਣ ਮਿਥ ਕੇ ਨਹੀਂ)। ਜਾਂ ਇਉਂ ਸਮਝੋ, ਰਚਨਹਾਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਢਾਡੀ ਬਣਾ ਕੇ ਇਸ ਸ਼ੁਭ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਲਾ ਦਿੱਤਾ।

'ਹਉ ਢਾਢੀ ਵੇਕਾਰੁ, ਕਾਰੈ ਲਾਇਆ॥
ਰਾਤਿ ਦਿਹੈ ਕੈ ਵਾਰ, ਧੁਰਹੁ ਫੁਰਮਾਇਆ॥'
(ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ ਮ. ੧, ਅੰਗ ੧੫੦)

ਢਾਡੀ ਬਣ ਕੇ ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ 'ਤੇ ਵਾਰਾਂ ਲਿਖਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਜਿੱਥੇ ਚਾਹ, ਓਥੇ ਰਾਹ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਮੈਂ ਇਸ ਕਿੱਤੇ ਵਿੱਚ ਚੰਗਾ ਸਫ਼ਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਖੋਜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਦਸ ਸਾਲ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੁਸਤਕ 'ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਕਿਵੇਂ ਗਿਆ' ਲਿਖੀ। ਮੇਰੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ। ਕਾਮੇ ਦੀ ਕਿਰਤ ਪਰਵਾਨ ਹੋ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਵੱਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਵਧੇਰੇ ਲਗਨ ਨਾਲ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਤੱਕ ਮੈਂ ਲੜੀਵਾਰ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਿਆ ਤੇ ਛਾਪਿਆ। ਪਾਠਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਬਹੁਤ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ, ਭਾਵ ਮੇਰੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ : ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ (ਨਾਵਲ) ਲਿਖਣਾ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾ ਲਿਆ।

ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ, ਕਿ ਮੈਂ ਬੜੇ ਭਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਮਾਣ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ, ਜਨਮ ਭਾਵੇਂ ਗ਼ੁਲਾਮ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਅੱਜ ਮੈਂ ਇਕ ਸੁਤੰਤਰ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਾਂ। ਸਿੱਖ ਦੇ ਘਰ ਜਨਮ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਸਿੱਖ ਅਖਵਾਉਣਾ ਮੇਰਾ

ਜਮਾਂਦਰੂ ਹੱਕ ਹੈ। ਫਿਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ 'ਮਹਾਨ ਪੁਰਬ' ਵੇਖਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਤਿੰਨ ਸੌ ਸਾਲਾ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਨ ਦਾ ਪੁਰਬ ਆਇਆ। ਓਦੋਂ ਮੈਂ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖੀ, ਜੋ ਪਾਠਕਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕੀਤੀ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲਾ ਪੁਰਬ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ 'ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ' ਤੱਕ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖ ਕੇ ਇਹ ਲੜੀ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਤਿੰਨ ਸੌ ਸਾਲਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪੁਰਬ ਵੇਖਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਹ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੀ ਅਪਾਰ ਕਿਰਪਾ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਹੱਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖਣ ਵਿੱਚ ਸ. ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਮਾਲਕ ਲਾਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ) ਦਾ ਵੀ ਹੱਥ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਕ ਨਾਵਲ ਲਿਖਣ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਾ ਹੋਇਆ ਸਾਂ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰੇਰ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਪਾਸੇ ਲਾਇਆ।

ਇਕ ਕਾਰਨ ਇਸ ਦਾ ਹੋਰ ਵੀ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਖੰਡਨ-ਮੰਡਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਪਿਆ, ਪਰ ਪਿਛਲੇ ਕੁੱਝ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਬਾਰੇ ਕੁੱਝ ਅਜਿਹੇ ਸਵਾਲ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੇ ਸੋਢੀ ਨਕਲੀ ਗੁਰੂ ਬਣ ਕੇ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਮੇਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਕੀ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਕਰਾਮਾਤ ਵਿਖਾਉਣ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਲਾ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ (ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ) ਗਰਦਨ ਉੱਤੇ ਵਾਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਸੀ ? ਆਦਿ।

ਯਥਾਸ਼ਕਤ ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਨਹੀਂ, ਕਿ ਜੋ ਮੈਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਇਹੋ ਸੱਚ ਹੈ ਤੇ ਦੂਸਰੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਝੂਠ ਹਨ, ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੋ ਮੈਂ ਸੱਚ ਸਮਝਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਤੇ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੱਚ ਭਾਲਣ ਵਾਸਤੇ ਪੂਰੀ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਨਵੀਂਆਂ ਲੱਭਤਾਂ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ 'ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਗੁਰੂ' ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਵਿੱਚ ਗੱਦੀ ਲਾ ਕੇ ਬਹਿਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਮਿਹਰਬਾਨ ਦਾ ਨਾਮ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਮਿਹਰਵਾਨ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹਰਿ ਜੀ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। (ਵੇਰਵਾ ਵੇਖਣ ਵਾਸਤੇ ਅੰਦਰ ਪੜ੍ਹੋ।)

ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਉਸ 'ਕਰਾਵਨਹਾਰ' ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਨੇ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇਹ ਕਾਰਜ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਫ਼ਤਹਿ।

—ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ
੧-੧੦-੧੯੭੫ ਈ.

ਸੀਤਲ ਭਵਨ,
ਮਾਡਲ ਗਰਾਮ,
ਲੁਧਿਆਣਾ-੨

ਪਹਿਲਾ ਕਾਂਡ

ਅਨੋਖਾ ਕਾਰਨਾਮਾ

'ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸੀ ਕ੍ਰਿਆ ਕਰੀ ਨ ਕਿਨਹੂੰ ਆਨ।'

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਕਥਨ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀ ਨਿੱਘਰ ਸੱਚਾਈ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਮਿਸਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਨੇ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਧਰਮ ਵਾਸਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਕੁਝ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸਾਡਾ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਹੋਰ ਕੌਮਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। 'ਸ਼ਹੀਦ' ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਅਰਬੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਗਵਾਹੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ, ਖ਼ੁਦਾ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਕੇ ਚੰਗੀ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਟੱਕਰ ਦੀ ਹੋਰ ਰਵਾਇਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਬਦਲੇ, ਆਪਣੀ ਅਣਖ ਬਦਲੇ, ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਆਪਣੇ ਮਨੋਰਥ ਬਦਲੇ ਮਹਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਸ਼ਹੀਦ ਹੁੰਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਉਹ ਵੀ ਮਹਾਨ ਹਨ। ਸੰਸਾਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਵੀ ਹਨ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੇ ਧਰਮ ਬਦਲੇ ਬਲੀਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫ਼ੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :

'ਤਿਲਕ ਜੰਞੂ ਰਾਖਾ ਪ੍ਰਭ ਤਾਕਾ॥
ਕੀਨੋ ਬਡੋ ਕਲੂ ਮਹਿ ਸਾਕਾ॥'

'ਤਾਕਾ', ਉਹਨਾਂ ਦਾ, ਭਾਵ ਹੈ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ। ਦੂਸਰੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਸਾਕਾ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਲਿਜੁਗ ਵਿੱਚ ਇਹ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨਾਮਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਕਾਰਨਾਮਾ ਅਚਨਚੇਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਹਾਲਾਤ ਇਸ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਤੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਇਕ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਇਸ ਕਾਰਨਾਮੇ ਵਾਸਤੇ ਪੂਰੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਵਿਰਸਾ

ਕਿਸੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਵਾਸਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਹੂਲਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਜੱਦੀ

ਵਿਰਸਾ। ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਬੜੇ ਭਾਗਵਾਨ ਸਨ। ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਹੋਣਾ। ਤੇ ਹੋਰ ਵੱਡੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼, ਮਹਾਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਰੂਪ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਈਸ਼ਵਰ ਭਗਤੀ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀ। ਭਗਤ ਨਾਮ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਕੁਝ ਸਮਾਜਿਕ ਬੁਰਾਈਆਂ ਵੱਲ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਬੜੇ ਨਰਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜ਼ਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬਾਕਾਇਦਾ ਅੰਦੋਲਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਏਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ, ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਇਕ-ਪੁਰਖੇ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਵੀ ਬੜੇ ਖਰੇ ਤੇ ਸਖ਼ਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ। ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ :

'ਕਲਿ ਕਾਤੀ, ਰਾਜੇ ਕਾਸਾਈ............॥'

ਤੇ

'ਰਾਜੇ ਸੀਂਹ ਮੁਕਦਮ ਕੁਤੇ.............॥'

ਤੱਕ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਵਾਕ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਨੁੱਖ-ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਹਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਬਦਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਨਾਨਕ-ਮੱਤ ਨੂੰ ਇਕ ਪੂਰਨ ਫ਼ਿਰਕਾ (ਧਰਮ, ਮਜ਼ਹਬ) ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਫ਼ਿਰਕੇ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਗੁਰਦੇਵ ਪਿਤਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੂਰਨ ਕਰਕੇ ਦੂਸਰੀ ਲੋੜ ਵੀ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ—ਕੌਮ ਦਾ ਇਕ ਕੇਂਦਰ। ਤੇ ਅੰਤ ਸ਼ਾਂਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਧਰਮ ਹੇਤ ਸਿਰ ਦੇ ਕੇ ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ 'ਸੰਤਪੁਣੇ' ਦੀ ਸਿਖਰ ਛੋਹ ਲਈ। ਮਹਾਨ ਕੁਰਬਾਨੀ ਸਦਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਮੋੜ ਲਿਆਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵੀ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਮੋੜ ਸੀ।

ਧਰਮ ਤੇ ਪਾਪ, ਨੇਕੀ ਤੇ ਬਦੀ ਦੀ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਜ਼ਾਲਮ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੇ ਹਾਮੀਆਂ ਦੀ ਟੱਕਰ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੋ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਵਾਸਤੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਉਠਾ ਲਈ।

ਇਕ ਸੂਫ਼ੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ :

'ਮੁਸੱਲਾ ਬੇਚ ਕਰ ਖ਼ੰਜਰ ਖ਼ਰੀਦ ਐ ਬੇਅਕਲ ਸੂਫ਼ੀ,
ਕਿ ਟਕਰਾਨੇ ਕੋ ਹੈ ਤੇਰੀ ਫ਼ਕੀਰੀ ਸੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹੀ।'

ਮੁਸੱਲਾ (ਉਹ ਕੱਪੜਾ ਜਾਂ ਸਫ਼, ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਬੈਠ ਕੇ ਖ਼ੁਦਾ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ) ਭਗਤੀ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ ਤੇ ਖ਼ੰਜਰ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ। ਸੂਫ਼ੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਵਾਸਤੇ ਭਗਤੀ ਦਾ ਰਾਹ ਛੱਡ ਕੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਪੈਦਾ ਕਰ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਾਲਾਤ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਭਲੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਟੱਕਰ ਦਾ ਸਮਾਂ ਲੈ ਆਂਦਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਸ਼ਕਤੀ ਹਾਸਲ ਤਾਂ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਪਰ ਭਗਤੀ ਦਾ ਰਾਹ ਤਿਆਗ ਕੇ ਨਹੀਂ। ਮੁਸੱਲਾ (ਜਾਂ ਮਾਲਾ) ਵੇਚ ਕੇ ਖ਼ੰਜਰ ਨਹੀਂ ਖ਼ਰੀਦਣਾ, ਸਗੋਂ ਮਾਲਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸ਼ਸਤਰ ਧਾਰਨ ਕਰਨੇ ਹਨ। ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸ਼ਕਤੀਵਾਨ ਬਣਨਾ ਹੈ, ਧਰਮ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਨਹੀਂ। ਧਰਮ ਨੂੰ ਧੁਰਾ ਬਣਾ ਕੇ ਰਾਜਸੀ ਸੱਤਿਆ ਹਾਸਲ ਕਰਨੀ ਹੈ।

'ਇਕਬਾਲ' ਨੇ 'ਇਕ' ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਿਅਰ ਕਿਹਾ ਹੈ :

'ਜਲਾਲੇ ਪਾਦਸ਼ਾਹੀ ਹੋ ਕਿ ਜਮਹੂਰੀ ਤਮਾਸ਼ਾ ਹੋ,
ਜੁਦਾ ਹੁਈ ਸਿਆਸਤ ਸੇ, ਤੋ ਰਹਿ ਜਾਤੀ ਹੈ ਚੰਗੇਜ਼ੀ।'

(ਭਾਵੇਂ ਇਕ-ਪੁਰਖਾ ਰਾਜ ਹੋਵੇ, ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਲੋਕਰਾਜ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਨਾਲੋਂ ਧਰਮ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰ ਦੇਈਏ, ਤਾਂ ਚੰਗੇਜ਼ ਖ਼ਾਂ ਵਾਲਾ ਜ਼ੁਲਮ ਹੀ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।)

ਸੋ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਬੀਰਤਾ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ, ਭਾਵ ਮੀਰੀ ਤੇ ਪੀਰੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖੀ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਰਚਿਆ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸੀ। ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਸਾਹਮਣੇ 'ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ' ਰਚ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਸਿੱਖ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ।

ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ (ਝੰਡੇ) ਵੀ ਸਨ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੇ ਵੀ। ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ 'ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ' ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੋ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਖੜੇ ਕੀਤੇ, ਇਕ ਪੀਰੀ ਦਾ ਸੀ, ਇਕ ਮੀਰੀ ਦਾ। ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਸਿਪਾਹੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।

ਕਿਸੇ ਫ਼ਿਰਕੇ ਨੂੰ 'ਕੌਮ' ਬਣਨ ਵਾਸਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਆਪਣਾ ਆਗੂ, ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ, ਆਪਣਾ ਕੇਂਦਰ, ਆਪਣਾ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਆਪਣਾ ਝੰਡਾ (ਨਿਸ਼ਾਨ)। ਫ਼ੌਜ ਤੇ ਰਾਜ ਦੀ ਵਾਰੀ ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਆਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗੱਦੀ ਬੈਠਣ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਰਹਿਣੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਮੋੜ ਆਇਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਥਾਂ 'ਰਾਜ

ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਵਾਲਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਆਪ ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਵਰਗੇ ਬਸਤਰ ਪਹਿਨਦੇ, ਸੀਸ 'ਤੇ ਕਲਗੀ ਸਜਾਉਂਦੇ, ਤੇ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਸਜਾ ਕੇ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਦੇ।

ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨ 'ਤੇ ਇਸ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਅਸਰ ਵੀ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਬੜੇ ਸੰਕੋਚਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ :

'ਧਰਮਸਾਲ ਕਰ ਬਹੀਦਾ, ਇੱਕਤ ਥਾਂ ਨ ਟਿਕੇ ਟਿਕਾਯਾ
ਪਾਤਿਸਾਹ ਘਰ ਆਂਵਦੇ, ਗੜ੍ਹ ਚੜ੍ਹਿਆ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਚੜ੍ਹਾਯਾ
ਉੱਮਤ ਮਹਿਲ ਨ ਪਾਂਵਦੀ, ਨੱਠਾ ਫਿਰੇ, ਨ ਡਰੈ ਡਰਾਯਾ
ਮੰਜੀ ਬਹਿ ਸੰਤੋਖ ਦਾ, ਕੁੱਤੇ ਰੱਖ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖਿਲਾਯਾ
ਬਾਣੀ ਕਰ ਸੁਣ ਗਾਂਵਦਾ, ਕਥੈ ਨ ਸੁਣੇ, ਨ ਗਾਵ ਸੁਣਾਯਾ
ਸੇਵਕ ਪਾਸ ਨ ਰਖੀਅਨਿ ਦੋਖੀ ਦੁਸਟ ਆਗੂ ਮੋਹਿ ਲਾਯਾ
ਸੱਚ ਨ ਲੁਕੈ ਲੁਕਾਇਆ, ਚਰਣ ਕੰਵਲ ਸਿਰ ਭਵਰ ਲੁਭਾਯਾ
ਅਜਰ ਜਰੈ, ਨ ਆਪ ਜਣਾਇਆ। (ਵਾਰ ੨੬-੨੪)

ਪੁਰਾਤਨ ਭਗਤੀ ਭਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਉਘੜ ਕੇ ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਾ ਕਹਿੰਦੇ, ਪਰ ਇਸ ਪਉੜੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨਿਵੇਕਲੇ ਬੈਠ ਕੇ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸ਼ੰਕੇ ਜ਼ਰੂਰ ਸਾਂਝੇ ਕਰਦੇ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ, 'ਵੇਖੋ ਭਈ, ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਚਲਾਈ ਮਰਯਾਦਾ ਕਿੰਨੀ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ? ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਧਰਮਸਾਲਾ ਵਿੱਚ ਸੰਤਾਂ ਵਾਂਗ ਗੱਦੀ ਲਾ ਕੇ ਬਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਤਮਿਕ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਨ ਵਾਸਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਤੱਕ ਚੱਲ ਕੇ ਆਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਮੰਜੀ ਉੱਤੇ ਬਹਿ ਕੇ ਸਤ-ਸੰਤੋਖ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਬਾਣੀ ਰਚਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਆਪ ਉਸ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸਣਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਸੇਵਕ ਵੀ ਉਹੋ ਜਿਹੇ ਸੰਤ-ਸਰੂਪ ਹੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਅੱਜ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਵੱਲ ਵੇਖੋ। ਇਹ ਇਕ ਥਾਂ ਟਿਕ ਕੇ ਨਹੀਂ ਬਹਿੰਦੇ। ਇਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਫ਼ੌਜਾਂ ਸਾਜ ਰਹੇ ਹਨ, ਕੁੱਤੇ ਲੈ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਦੇ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਨਹੀਂ। ਚੋਰ ਧਾੜਵੀ ਇਹ ਆਪਣੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਕਰੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਨਾ ਇਹ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਗੁਰੂ ਹਨ।'

ਇਹ ਸੀ ਪੁਰਾਤਨੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸੋਚ, ਪਰ ਅਮਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਸਿੱਖੀ ਉੱਤੇ ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਅਸਰ ਪਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਵੱਸੋਂ ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਤੇ ਜੰਗੀ ਸੁਭਾਉ ਦੀ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਨਿਰਾ ਮਾਲਾ ਵਾਲਾ ਧਰਮ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਜਦ ਮਾਲਾ ਦੇ ਨਾਲ

ਤਲਵਾਰ ਵੀ ਆ ਗਈ, ਤਾਂ ਉਹ ਲੋਕ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਬਣੇ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਸੀ ਵੀ ਪੂਰਨ। ਜਦ ਫ਼ਕੀਰੀ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣੀ ਪਈ (ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨਾਲ ਲੜਨਾ ਪਿਆ) ਤਾਂ ਉਹ ਸਿਦਕੀ ਡੋਲੇ ਨਹੀਂ।

ਇਕ ਹੋਰ ਸੋਚਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਹਰ ਗੁਰੂ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਮਹਾਨ ਦੂਰਦਰਸ਼ੀ ਸੀ। ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਪਹਿਲੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਸਿੱਖ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਮਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਸ ਸਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨਾਨਾ ਜੀ (ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ) ਦੀ ਗੋਦੀ ਦਾ ਨਿੱਘ ਮਾਣਿਆ। ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਇੱਛਿਆ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰਮੁਖੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਬੜੀ ਉੱਚੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਜਿਸਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਮਾਣ ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ।

ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵੀ ਪਿਤਾ ਦੀ ਗੋਦ ਦਾ ਨਿੱਘ ਮਸਾਂ ਗਿਆਰਾਂ ਸਾਲ ਹੀ ਮਾਣਿਆ ਸੀ। ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਅੱਖਰੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਸਿਖਾਉਣੀ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝੀ। ਸੋ ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਵਿੱਚ ਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦੂਰਦਰਸ਼ੀ ਹੋਣ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ। ਬਚਪਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਮਹਾਨ ਯੋਧੇ ਸਿੱਧ ਹੋਏ।

ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਮੁਤਾਬਕ ਸਮਾਜਿਕ ਰਹਿਣੀ ਅੰਦਰ ਇਕ ਹੋਰ ਫ਼ਰਕ ਵੀ ਆਇਆ। ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਇਕ-ਇਕ ਸ਼ਾਦੀ ਸੀ। ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਮਹਿਲ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ, ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਤੇ ਸਮੂਹ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਉੱਤੇ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਦੂਸਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਇਆ। ਦੂਸਰੀ ਸ਼ਾਦੀ ਵਿੱਚੋਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਹੋਏ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਸਨ। ਹਜ਼ੂਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਵਿਆਹ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੀ, ਮਾਘ ਸੁਦੀ ਸੱਤ, ੧੬੬੧ ਬਿ: ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਡੱਲਾ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਨਾਰਾਇਣ ਦਾਸ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਦਮੋਦਰੀ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਮਾਤਾ ਦਮੋਦਰੀ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ (ਕੱਤਕ ਸੁਦੀ ੧੫, ੧੬੭੦ ਬਿ:), ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਜੀ (੧੬੭੨ ਬਿ:) ਤੇ ਬਾਬਾ ਅਣੀਰਾਏ ਜੀ (ਮਾਘ ੧੬੭੫ ਬਿ:) ਹੋਏ।

ਮਾਤਾ ਦਮੋਦਰੀ ਜੀ ੧੧ ਮੱਘਰ, ੧੬੮੮ ਬਿ: ਨੂੰ ਭਾਈ ਕੀ ਡਰੋਲੀ ਵਿੱਚ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਏ।

ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਮਹਿਲ (ਮਾਤਾ) ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਸਨ। ਆਪ ਨਗਰ (ਬਾਬਾ) ਬਕਾਲਾ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਭਾਈ ਹਰੀਚੰਦ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ੮ ਵਿਸਾਖ, ੧੬੭੦ ਬਿ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਦੇ ਘਰ ਦੋ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਰਾਏ (੧੬੭੬ ਬਿ:) ਤੇ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ (ਪੰਜ ਵਿਸਾਖ, ੧੬੭੮ ਬਿ:) ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ।

ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ੧੭੪੫ ਬਿ: ਵਿੱਚ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏ।

ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਤੀਸਰਾ ਵਿਆਹ ੧੧ ਸਾਵਣ, ੧੬੭੨ ਬਿ: ਨੂੰ, ਨਗਰ ਮੰਡਿਆਲੀ ਦੇ ਵਾਸੀ ਭਾਈ ਦਇਆ ਰਾਮ ਮਰਵਾਹੇ ਖੱਤਰੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਮਹਾਂਦੇਵੀ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਗੋਤ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਮਰਵਾਹੀ ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਇਆ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਮਰਵਾਹੀ ਦੇ ਘਰ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਜੀ ੧੬੭੪ ਬਿ: ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ। ੧੭੦੨ ਬਿ: ਵਿੱਚ ਮਾਤਾ ਮਰਵਾਹੀ ਜੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਿੱਚ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਏ।

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਤਬਦੀਲੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਅਸੀਂ ਤਿੰਨ ਵੱਡੇ ਕਾਰਨ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਾਂ—੧. ਉਸ ਵੇਲੇ ਬਹੁਤੇ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਬਹੁਤੇ ਵਿਆਹ ਵਡੱਪਣ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ੨. ਹਿੰਦੂ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਪੀਰਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁਰੀਦ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਡੋਲੇ ਭੇਟ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਮੁਰੀਦ ਆਪਣਾ ਕਲਿਆਣ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਰਾਜਿਆਂ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਨੂੰ ਡੋਲੇ ਭੇਟ ਕਰਨ ਦਾ ਵੀ ਰਿਵਾਜ ਸੀ। ੩. ਸਿੱਖ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਸੰਗਤ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣਾ। ਕਈ ਵਾਰ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਦੇਂਦੇ, ਤੇ ਫਿਰ ਜਵਾਨ ਹੋਈ ਕੰਨਿਆ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਪਾਸ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦੇ। ਜਿਵੇਂ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਜੀ ਦੀ ਘਟਨਾ ਹੋਈ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਏਹੋ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਖਰੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝੀ। ਪੈਂਦੇ ਖ਼ਾਨ ਨਾਲ ਹੋਈ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਬੂਤ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਉਸ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਬੜੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਵਾਂਗ ਲੜੇ ਸਨ।

ਇਹ ਸੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੱਦੀ ਵਿਰਸੇ ਉੱਤੇ ਇਕ ਸਰਸਰੀ ਝਾਤ। ਤੇ ਇਸ ਵੱਡਮੁੱਲੇ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅਨੋਖੀ ਕਰਨੀ ਨਾਲ ਹੋਰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਦੂਸਰਾ ਕਾਂਡ

ਜਨਮ ਤੋਂ ਵਿਆਹ ਤੱਕ

ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਮੂਲ ਨਛੱਤਰ, ਪਰਿਘ ਯੋਗ ਵਿੱਚ, ਵਿਸਾਖ ਵਦੀ ਪੰਜ, ਮਿਤੀ ਵਿਸਾਖ ਪੰਜ, ਸੰਮਤ ੧੬੭੮ ਬਿ: (੧ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੬੨੧ ਈ.) ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਿਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸਨ।

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਜਨਮ 'ਤੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਖ਼ੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦੀ ਉਚੇਚੀ ਦੇਗ ਚੜ੍ਹਾਈ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਧਨ ਤੇ ਬਸਤਰ ਆਦਿ ਦਿੱਤੇ। ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਫੁੱਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਮਾਉਂਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਇਹ ਦੂਸਰਾ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਪ੍ਰਗਟਿਆ ਸੀ। ਮਾਂ ਦੀ ਮਮਤਾ ਸਦਾ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਜੋੜੀਆਂ ਮੰਗਦੀ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਰੀਝ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਰਾਏ ਜੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੋ ਸਾਲ ਦੇ ਸਨ।

ਬਚਪਨ

ਗੁਰੂ ਘਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਸੰਗਤਾਂ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ 'ਸੱਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ' ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਓਥੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਟਹਿਲ ਵੀ ਓਸੇ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਵੀ ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਈ। ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦੀਆਂ ਦਾਸੀਆਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਗੋਦੀ ਵਿੱਚ ਖਿਡਾਉਂਦੀਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ। ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾ ਕੇ ਨਵੇਂ ਬਸਤਰ ਬਦਲੇ ਜਾਂਦੇ। ਵੱਡੇ ਭਰਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਸੀਸ 'ਤੇ ਵੀ ਕਲਗ਼ੀ ਸਜਾਈ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਮਤੀ ਜ਼ੇਵਰ ਪਹਿਨਾਏ ਜਾਂਦੇ।

ਹਜ਼ੂਰ ਦੀਆਂ ਬਚਪਨ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰੀਏ, ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸੁਭਾਉ ਵਧੇਰੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਜੀਦਾ ਚਿਹਰਾ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਸੁਭਾਉ।

੨੧ ਵਿਸਾਖ, ੧੬੮੧ ਬਿ: ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਸਾਰਥ ਸੀ। (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਓਦੋਂ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੇ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਬਸਤਰ ਤੇ ਗਹਿਣੇ ਪਹਿਨਾਏ।

ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਨਾਲ ਮੋਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਕ ਗ਼ਰੀਬ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਹਜ਼ੂਰ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਫੈਲਾ ਕੇ ਇਹ ਵਸਤਾਂ ਮੰਗੀਆਂ, ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਗਹਿਣੇ ਤੇ ਬਸਤਰ ਉਤਾਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ।[1] ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਹਜ਼ੂਰ ਆਪਣੇ ਬਸਤਰ ਉਤਾਰ ਕੇ ਇਕ ਡੂੰਮ ਨੂੰ ਦੇ ਆਏ। ਜਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਹਜ਼ੂਰ ਕੋਲ ਹੁੰਦੀ, ਸਵਾਲੀ ਦੇ ਮੰਗਣ ਉੱਤੇ ਆਪ ਬਿਨਾਂ ਝਿਜਕ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇ ਦੇਂਦੇ। ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਇਹ ਕੌਤਕ ਵੇਖ ਕੇ ਕਈ ਵਾਰ ਫ਼ੁਰਮਾਇਆ ਕਰਦੇ, "ਇਹ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ 'ਗ੍ਰਿਸਤ ਵਿੱਚ ਉਦਾਸ' ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਵੇਗਾ।"

ਕਿਸੇ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਸੁਭਾਉ ਬਾਰੇ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਚਰਿੱਤਰ ਤੇ ਰਚਨਾ (ਜੇ ਕੋਈ ਹੋਵੇ) ਨੂੰ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਰੱਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਨਿੱਜੀ ਸੁਭਾਉ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਸੀ।

ਵਿੱਦਿਆ

ਹਜ਼ੂਰ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੇ ਹੋਏ, ਤਾਂ ਦੂਸਰੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਵਾਂਗ ਅੱਖਰੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਆਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉੱਠ ਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦੇ। ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਆਪਣੇ ਦੋਹਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ (ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਰਾਏ ਤੇ ਬਾਬਾ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ) ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਬਸਤਰ ਪਹਿਨਾ ਕੇ, ਦਸਤਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਕਲਗ਼ੀਆਂ ਸਜਾ ਕੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਮੱਥਾ ਟਿਕਾਉਣ ਲੈ ਜਾਂਦੇ। ਓਥੇ ਅਰਦਾਸਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਲੈ ਕੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਸਣੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਪਰਸਦੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਲੈ ਕੇ, ਘਰ ਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਾਉਂਦੇ। ਫਿਰ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਬਾਕੀ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ

---

1. ਤਵਾਰੀਖ਼ ਗੁਰੂ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਗਿ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, (ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਵੱਲੋਂ ਛਪੀ, ੧੯੭੦ ਈ. ਵਿੱਚ) ਪੰਨਾ ੬੪੦।

ਜਾਂ ਬੁਢਨਾ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਤੇ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸਾਖੀਆਂ ਸੁਣਾਉਂਦੇ। ਪਿਛਲੇ ਪਹਿਰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਬਾਲਕਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਆਪ ਤਲਵਾਰ ਤੇ ਤੀਰ ਆਦਿ ਚਲਾਉਣਾ ਸਿੱਖਦੇ।

ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਰਾਏ ਜੀ ਸਮਾਏ

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਘਟਨਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਕੋਮਲ ਹਿਰਦੇ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਕੀਤਾ, ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਰਾਏ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਦੀ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਾਖੀ ਇਉਂ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਰਾਏ ਜੀ ਓਦੋਂ ਨੌਂ ਸਾਲ ਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਹਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਖ਼ੁੱਦੋ ਖ਼ੂੰਡੀ ਖੇਡ ਰਹੇ ਸਨ। ਸ਼ਾਮ ਪੈ ਗਈ, ਤਾਂ ਖੇਡ ਬੰਦ ਕਰਦਿਆਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸੋਨੀ ਖੱਤਰੀ ਗੁਰਮੁਖ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਮੋਹਨ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਲੈ ਭਈ! ਬਾਜ਼ੀ ਤੇਰੇ ਸਿਰ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਜ਼ੀ ਭਲਕੇ ਦੇਣੀ ਹੋਵੇਗੀ।" ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਭਾਣਾ, ਰਾਤ ਮੋਹਨ ਨੂੰ ਸੱਪ ਲੜ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਖੇਡ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਉੱਤੇ ਮੋਹਨ ਨਾ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਾਥੀ ਬਾਲਾਂ ਸਣੇ ਉਹਦੇ ਘਰ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਘਰ ਦੇ ਜੀ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਛਣ 'ਤੇ ਕਿ ਮੋਹਨ ਕਿੱਥੇ ਹੈ, ਮਾਂ ਨੇ ਉਸ ਮੰਜੇ ਵੱਲ ਹੱਥ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿੱਥੇ ਮੋਹਨ ਚਿੱਟੀ ਚਾਦਰ ਥੱਲੇ ਢੱਕਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਨੇੜੇ ਜਾ ਕੇ ਭੋਲੇ-ਭਾਅ ਬਚਨ ਕੀਤਾ, 'ਮੋਹਨ! ਹੁਣ ਬਾਜ਼ੀ ਦੇਣ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਘੇਸਲ ਵੱਟ ਕੇ ਪੈ ਗਿਆ ਏਂ ? ਚੱਲ ਉੱਠ, ਸਾਡੀ ਬਾਜ਼ੀ ਦਿਹ।' ਨਾਲ ਹੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਉਹਦੇ ਗਲ੍ਹ ਨੂੰ ਖ਼ੂੰਡੀ ਪਾ ਕੇ ਖਿੱਚ ਲਿਆ। ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਰੰਗ, ਮੋਹਨ ਨਵਾਂ ਨਰੋਆ ਉੱਠ ਬੈਠਾ ਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨਾਲ ਖੇਡਣ ਤੁਰ ਗਿਆ।

ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਤੱਕ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਗਏ, ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੁਝ ਰੋਸ ਨਾਲ ਫ਼ੁਰਮਾਇਆ, 'ਅਟੱਲ ਰਾਏ! ਕਰਾਮਾਤ ਵਿਖਾਉਣ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ। ਸਾਡੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਾਣ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਸਨ, ਪਰ ਕਰਾਮਾਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਿਖਾਈ। ਤੁਸਾਂ ਰੱਬ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਜਾਂ ਅਸੀਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਜਾਂ ਤੁਸੀਂ। ਬੋਲੋ। ਕੀ ਸਲਾਹ ਹੈ ?"

ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਜੀ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਚਰਨਾਂ 'ਤੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤੇ ਬੜੀ ਆਜਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, "ਮਹਾਰਾਜ! ਭੁੱਲ ਹੋ ਗਈ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਸਰੂਪ ਦੀਨ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋ। ਆਪ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਂਵਾਰੀਆਂ ਨਿਭਾਉ, ਅਸੀਂ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ।"

ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਦੂਰ ਸਥਾਨ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਜੀ ਤਕ ਚਾਦਰ ਤਾਣ ਕੇ ਲੇਟ ਗਏ ਤੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਅੱਸੂ ਵਦੀ ੧੦, ੧੬੮੫ ਬਿ: ਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਨੌਂ ਮੰਜ਼ਲਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ 'ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ' ਨਾਮ ਨਾਲ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਮਨ 'ਤੇ ਅਸਰ

(ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਦਿੱਲ 'ਤੇ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਹੋਇਆ। ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਉਮਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੱਤ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦੇ ਕੋਮਲ ਹਿਰਦੇ ਉੱਤੇ ਬੜੀ ਚੋਟ ਲੱਗੀ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਾਂ ਵਾਸਤੇ ਅਜਿਹਾ ਦੁੱਖ ਅਸਹਿ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੁੱਖ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਭਾਣਾ ਮੰਨ ਕੇ ਜਰ ਜਾਣਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਵਡਿਆਈ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਭਾਣਾ ਮਿੱਠਾ ਕਰਕੇ ਮੰਨ ਲਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਬਹੁਤ ਉਦਾਸ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜੋੜੀ ਵਿੱਚ ਥੋੜ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਤੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦਾ ਭਾਣਾ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਮੰਨਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਕਿਹਾ, "ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ! ਓਸ ਦਾ ਭਾਣਾ 'ਤੇਰਾ ਕੀਆ ਮੀਠਾ ਲਾਗੈ' ਕਹਿ ਕੇ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਮਾਂ ਹਿਰਦਾ ਸਹਿਜ-ਸਹਿਜ ਧੀਰ ਧਰੇਗਾ। ਮੈਂ ਸੋਚਦੀ ਹਾਂ, ਮੇਰਾ ਅਟੱਲ ਬੜਾ ਅਜ਼ਮਤ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਪਰ ਮੇਰਾ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਤਾਂ ਅਸਲੋਂ ਸਾਧੂ ਰੂਪ ਹੈ। ਵਾਹਵਾ! ਆਪ ਦੀ ਰਜ਼ਾ।"

ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਭਵਿੱਖ ਬਾਣੀ

"ਨਾਨਕੀ ਜੀ!" ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, "ਤੁਹਾਡਾ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਹਿੰਦ ਦੀ ਚਾਦਰ ਕਹਿਲਾਏਗਾ। ਇਹ ਉਹ ਅਜ਼ਮਤ ਕਰ ਵਿਖਾਏਗਾ, ਜਿਹੋ ਜਿਹੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ।"

ਮਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਨਵੀਆਂ ਆਸਾਂ ਨੇ ਸਿਰ ਉਠਾਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਕਿਹਾ, "ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ! ਕੀ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਹਜ਼ੂਰ ਦਾ ਵਰ ਸਮਝਾਂ ? ਕੀ ਮੇਰਾ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਕਦੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠੇਗਾ ? ਇਹ ਸਾਰੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਛੋਟਾ ਹੈ ਨਾ! ਇਸ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮਿਹਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ।"

ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਬੜੀ ਸ਼ਾਂਤ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, "ਨਾਨਕੀ ਜੀ! ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਹਰ ਜੀਵ ਉੱਤੇ ਮਿਹਰ ਹੈ। ਜੋ ਘਾਲਣਾ ਘਾਲਦਾ ਹੈ, ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।"

ਇਹਨਾਂ ਵਾਕਾਂ ਨਾਲ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤੱਕ

ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੇ ਅਟੱਲ ਰਾਏ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ, ਕਦੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਸਰੂਪ ਤਕਦੇ ਤੇ ਕਦੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਕਰਦੇ।

ਸੱਤ ਸਾਲ ਦੇ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਕਈ ਵਾਰ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦੇ, "ਮਾਤਾ ਜੀ! ਵੱਡੇ ਵੀਰ ਜੀ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਕਿਉਂ ਸਮਾ ਗਏ ਹਨ ? ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਐਸਾ ਹੁਕਮ ਕਿਉਂ ਦਿੱਤਾ ? ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਕਿਵੇਂ ਹੋਈ ਸੀ ?"

ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਪਹਿਰਾਂ ਬੱਧੀ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਾਖੀ ਸੁਣ ਕੇ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੇ। ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਕਿੰਨਾ-ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਹਜ਼ੂਰ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਇਉਂ ਬੈਠੇ ਰਹਿੰਦੇ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਮਹਾਨ ਤਪੱਸਵੀ ਲਿਵ-ਲੀਨ ਹੋਵੇ। ਫਿਰ ਕਈ-ਕਈ ਦਿਨ ਆਪ ਨਾ ਕੁਝ ਖਾਂਦੇ ਨਾ ਪੀਂਦੇ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਬੋਲਦੇ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਛੱਡਣਾ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੱਕ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਐਨ ਵਿਆਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੈਰੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਯੋਧੇ ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗ ਵੈਰੀ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਛਾਤੀਆਂ ਡਾਹ ਖਲੋ। ੨੫ ਜੇਠ, ੧੬੮੫ ਬਿ: ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਤੜਕੇ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਝਬਾਲ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ। ਉੱਥੇ ਹੀ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ। ਵੈਰੀਆਂ ਉੱਤੇ ਫ਼ਤਹਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਰਾਤੋ-ਰਾਤ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਵੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਝਬਾਲ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਸਨ।

ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਸਾ

ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਸਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ (ਜਲੰਧਰ) ਆ ਟਿਕੇ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ੨੧ ਮੱਘਰ, ੧੬੫੦ ਬਿ: ਨੂੰ ਵਸਾਇਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਰਚੀ ਅਸਲੀ ਬੀੜ ਮਹਾਰਾਜ ਨਾਲ ਲੈ ਆਏ ਸਨ, ਜੋ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਅੱਜ ਤੱਕ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਹੀ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਸੁਰਗਵਾਸ

ਕੁਝ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਹੀ ਛੱਡ ਕੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਸੈਰ ਕਰਦੇ ਰਿਆੜਕੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰ ਜਾ ਬੈਠੇ। ਓਥੇ ਹਜ਼ੂਰ ਨੂੰ ਅੱਸੂ ੧੬੮੭ ਬਿ: ਵਿੱਚ ਦੂਸਰੀ ਲੜਾਈ ਲੜਨੀ ਪਈ। ਉਸ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਫ਼ਤਹਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਗੁਰਦੇਵ ਬਾਬੇ ਬੁੱਢੇ ਕੋਲ ਰਮਦਾਸ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ। ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ੧੪ ਮੱਘਰ, ੧੬੮੮ ਬਿ: ਨੂੰ ਦਿਹ ਤਿਆਗੀ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ਕੀਤਾ।

ਮਾਤਾ ਦਮੋਦਰੀ ਜੀ ਸਮਾਏ

ਓਥੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਡਰੋਲੀ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਮਹਿਲ ਦਮੋਦਰੀ ਜੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਡਰੋਸੀ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਚਰਨ ਪਰਸ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ, 'ਮੇਰੀ ਆਸ ਪੂਰੀ ਹੋਈ। ਮੈਂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸਾਂ। ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਮੇਰੀ ਸੁਣ ਲਈ।' ਤੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨ ਬੀਮਾਰ ਰਹਿ ਕੇ ਮਾਤਾ ਦਮੋਦਰੀ ਜੀ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਮਾਧ ਡਰੋਲੀ ਭਾਇਕੇ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

ਮਰ੍ਹਾਜ ਦੀ ਲੜਾਈ

ਓਥੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਪਿੰਡ ਮਰ੍ਹਾਜ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਥਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਉੱਤੇ ਜਾ ਬੈਠੇ। ਮਾਘ, ੧੬੮੮ ਬਿ: ਨੂੰ ਗੁਰਦੇਵ ਨੂੰ ਓਥੇ ਤੀਸਰੀ ਲੜਾਈ ਲੜਨੀ ਪਈ। ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਲੜਾਈਆਂ ਵਾਂਗ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵੈਰੀ ਦਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਨਾਮਵਰ ਜਰਨੈਲ ਮਾਰੇ ਗਏ।

ਕੁੱਝ ਦਿਨ ਹੋਰ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਜ਼ਾਰ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਫਿਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਆ ਗਏ।

(ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ

ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਤੇ ਦਾਸ ਦਾਸੀਆਂ ਸਣੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਹੀ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਲਾਲ ਚੰਦ ਜੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਨ। ਉਹ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਲਾਲ ਚੰਦ ਦੀ ਕੰਨਿਆ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਵੀ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਆ ਕੇ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰੇ ਲੱਗਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੇ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਅੱਗੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਕਹਿ ਸੁਣਾਈ। ਓਧਰੋਂ

ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਨੇ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੱਖ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਦੇ ਮੋੜਿਆ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ। ਆਪ ਲਾਲ ਚੰਦ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਸੁਣ ਕੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ। ਗੁਜਰੀ ਦੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨਾਲ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੋਹੀਂ ਘਰੀਂ ਵਿਆਹ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ੧੫ ਅੱਸੂ, ੧੬੮੯ ਬਿ: ਨੂੰ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨਾਲ ਬੜੀ ਧੂਮ ਧਾਮ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਾਢੇ ਗਿਆਰ੍ਹਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। (ਮਾਤਾ) ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਵੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਸ-ਗਿਆਰ੍ਹਾਂ ਸਾਲ ਦੇ ਹੀ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਸਨ। ਸੁਨੱਖੀ ਤੇ ਸੁਚੱਜੀ ਨੋਂਹ ਪਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਘਰ ਭਰਿਆ-ਭਰਿਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ।

ਪੈਂਦੇ ਖ਼ਾਨ ਨਾਲ ਲੜਾਈ

ਪੈਂਦੇ ਖ਼ਾਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੱਕ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਹੀ ਰਹੇ। ਅੰਤ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮ ਪੈਂਦੇ ਖ਼ਾਨ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਹੱਥੋ ਹੱਥ ਲੜਨਾ ਪਿਆ। ਜਿਸ ਹੱਥ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜ ਉਸ ਨੂੰ ਬਖ਼ਸ਼ੀਸ਼ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਅੰਤ ਓਸੇ ਨਾਲ ਉਸ ਉੱਤੇ ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਉਣੀ ਪਈ। ਪੈਂਦੇ ਖ਼ਾਨ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਹੱਥੋਂ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਲੜਾਈ ਮਹੀਨਾ ਹਾੜ (੧੬੯੧ ਬਿ:) ਵਿੱਚ ਹੋਈ।

(ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਭਾਵੇਂ ਸਾਢੇ ਤੇਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਆਪ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜੇ। ਜੰਗ ਪਿੱਛੋਂ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਬਾਕੀ ਯੋਧਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿਰੋਪਾਉ ਦਿੱਤਾ।

(ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਲੜੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ, ਪਰ ਲੜਾਈ ਪਿੱਛੋਂ ਮਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਤੇ ਮੌਤ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਤੜਫ਼ ਰਹੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਦਾ ਦਿਲ ਭਰ ਆਇਆ। 'ਆਖ਼ਰ ਇਨਸਾਨ ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਲਹੂ ਕਿਉਂ ਵਹਾਉਂਦਾ ਹੈ ?' ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੇ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਕੋਮਲ ਹਿਰਦੇ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਸਤਰ ਤਾਂ ਨਾ ਤਿਆਗੇ, ਪਰ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸੇਧ ਜ਼ਰੂਰ ਬਦਲ ਲਈ।

੧੬੮੩ ਬਿ: ਵਿੱਚ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਨਗਰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਸਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਪਿੱਛੋਂ ਮਹਾਰਾਜ ਓਥੇ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਤੇ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਨਾਨਕੇ ਪਿੰਡ ਬਕਾਲੇ ਆ ਟਿਕੇ।

ਤੀਸਰਾ ਕਾਂਡ

ਤਪ ਸਾਧਨਾ ਤੇ ਗੁਰਗੱਦੀ

(ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਨਗਰ 'ਬਕਾਲਾ' ਵਿੱਚ ਲਗਪਗ ਤੀਹ ਸਾਲ ਬੜੀ ਕਠਿਨ ਤਪੱਸਿਆ ਕੀਤੀ। ਇਸ 'ਤਪ' ਦਾ ਸਦਕਾ ਹੀ ਹੁਣ ਉਹ ਨਗਰ 'ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ' ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਪੈਂਦੇ ਖ਼ਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਲੜਾਈ ਦਾ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸੋਹਲ ਦਿਲ 'ਤੇ ਬੜਾ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਪਿਆ। ਮਰ ਰਹੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀਆਂ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਅਥਾਹ ਵੈਰਾਗ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਏ। ਨਾਨਕੇ ਪਿੰਡ (ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ) ਆ ਕੇ ਆਪ ਤਪ-ਸਾਧਨਾ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਗਏ। ਇਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਘਰ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਆਪ ਰਾਤ-ਦਿਨ ਸਿਮਰਨ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਰਹਿੰਦੇ। ਹਜ਼ੂਰ ਸਵੇਰੇ ਮੂੰਹ-ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਉੱਠ ਕੇ ਬਾਹਰ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਦੂਰ ਤੱਕ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ। ਕੋਈ ਸਾਮ੍ਹਣਿਓਂ ਮਿਲਦਾ ਵੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਪ ਨੂੰ ਦੂਰੋਂ ਸਿਰ ਝੁਕਾਅ ਕੇ ਆਦਰ ਵਜੋਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ।

ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਸਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਏਸੇ ਉਮਰ ਤਪ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਆਪ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਗੱਦੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਆਪ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਵੱਲੋਂ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਨਗਰ ਤੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਮਾਨਤਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਹਜ਼ੂਰ ਆਪਣੀ ਬੰਦਗੀ ਦਾ ਵਿਖਾਵਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ। ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੋਢੀ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਵਾਂਗ ਆਪ ਨਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤੇ 'ਵਰ' ਦਿੰਦੇ ਤੇ ਨਾ ਸਰਾਪ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ, ਸਗੋਂ ਆਪ ਚੁੱਪ-ਚੁੱਪ ਰਹਿੰਦੇ। ਅਤਿ ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਆਪ ਓਨਾ ਕੁ ਬਚਨ ਕਰਦੇ ਜਿੰਨੇ ਬਿਨਾਂ ਸਰਦਾ ਨਾ। ਇਸ ਸ਼ਾਂਤ ਸੁਭਾਉ ਦਾ ਸਦਕਾ ਸਮਝਦਾਰ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਆਪ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ।

ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨਗਰ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਜੋਗੀ ਭੇਟਾ ਆ ਜਾਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨਾਲ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਤਿੰਨਾਂ ਜੀਆਂ ਦਾ

ਨਿਰਬਾਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਘਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਬੜੇ ਸੰਤੋਖੀ ਸੁਭਾਉ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰਕੇ ਉਹ ਆਏ ਸਵਾਲੀ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਕਰਨੋਂ ਕਦੇ ਸੰਕੋਚ ਨਾ ਕਰਦੇ। ਆਏ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰਾਂ ਵਾਸਤੇ ਯਥਾਸ਼ਕਤੀ ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਵੀ ਚੱਲਦਾ।

ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ

ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਹੈ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਦਸ-ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ, ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਦੋ ਸਾਲ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਤਪ-ਸਾਧਨਾ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਗਏ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਤੀ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿੱਚ ਰਾਜ਼ੀ ਕਰ ਲਿਆ। ਜਵਾਨੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਰੀਝਾਂ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਪਤੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੀ ਮਿਥ ਲਿਆ। ਏਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ, ਆਪ ਨੇ ਰਾਹ ਵੀ ਓਹੋ ਅਪਣਾ ਲਿਆ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਤੀ ਨੇ ਚੁਣਿਆ ਸੀ, ਈਸ਼ਵਰ-ਭਗਤੀ। ਪਤੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਾਤਾ ਜੀ ਸਵਾਸ-ਸਵਾਸ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲੀਨ ਰਹਿੰਦੇ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਹਜ਼ੂਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

'ਤਾਤ ਮਾਤ ਮੁਰ ਅਲਖ ਅਰਾਧਾ।
ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਜੋਗ ਸਾਧਨਾ ਸਾਧਾ।'

ਭਾਵ, ਸਾਡੇ ਮਾਤਾ ਤੇ ਪਿਤਾ (ਦੋਹਾਂ) ਨੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕੀਤੀ, ਕਠਿਨ ਤਪ ਕੀਤਾ।

ਸੇਵਾ ਸਰੀਰ ਕਰਕੇ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਰਾਧਨਾ ਮਨ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਰਜ ਬਹੁਤ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਤਨ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਵੀ ਪਤੀ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿੱਚ ਢਾਲ ਲਿਆ।

ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਰਚਣਹਾਰ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਸੁਭਾਉ ਵਿੱਚ ਮਾਂ ਬਣਨ ਦੀ ਰੀਝ ਧਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਲਗਪਗ ਤੇਤੀ ਚੌਂਤੀ ਸਾਲ ਮਾਂ ਬਣਨ ਵਾਸਤੇ ਉਡੀਕਣਾ ਪਿਆ। ਸੰਜਮ ਵਾਲੀ ਹੱਦ ਹੈ।

ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ

ਇਸ ਸਮੇਂ ਅੰਦਰ ਦੋ ਵਾਰ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਬਦਲੀ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਐਸਾ ਖ਼ਿਆਲ ਆਇਆ ਹੋਵੇ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਵਾਕ ਤੋਂ

ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਐਸੀ ਆਸ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ। ਪਰ ਇਤਿਹਾਸ ਜਾਂ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਐਸਾ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਐਸਾ ਵਿਚਾਰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਰੋਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਰੋਸ ਲੁਕਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਬਾਬਾ ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਰੋਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਕਠਿਨ ਤਪ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਫ਼ਿਰਕਾ ਚਲਾਇਆ (ਉਦਾਸੀ ਮੱਤ), ਵੱਖਰੀ ਗੱਦੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਪਿਛਲੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੀ ਗੱਦੀ ਵੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ, ਤੇ ਦਿਲੀ ਇੱਛਿਆ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, 'ਮੇਰੀ ਚਲਾਈ ਉਦਾਸੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਬਣ ਕੇ ਰਹੇਗੀ।'

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਿਆਈ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸਖ਼ਤ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋਏ। ਦਾਤੂ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਨਿਰਾਦਰ ਵੀ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਕਬਜ਼ਾ ਵੀ ਕਰ ਲਿਆ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਦਾਤੂ ਜੀ ਨੂੰ ਉੱਕਾ ਪਰਵਾਨ ਨਾ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਿਆਈ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਬਖ਼ਸ਼ ਦਿੱਤੀ। ਏਥੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰਿਸ਼ਤਾ ਅਜਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਗੱਦੀ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਚੌਥੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਟੇਕਿਆ, ਭਾਵ ਦਿਲੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਪਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਤੇ ਜਦ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਲੈਣ ਗਏ, ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਨੇ ਦਿਲ ਦਾ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਹੀ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਬੜੇ ਗਿੱਲ੍ਹੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ :

'ਪ੍ਰਿਥਮ ਹਮਾਰੀ ਵਸਤ ਲਈ ਪਿਤ ਪਾਸ ਤੇ।
ਕੁਲ ਭਲਿਆਨ ਕੀ ਹੁਤੀ ਗੁਰੂਤਾ ਜਾਸ ਤੇ।...
ਲਾਜ ਨ ਧਾਰਹੁ ਆਪ ਅਬੈ ਚਲਿ ਆਇਓ।
ਸਭ ਗੁਰੂਅਨ ਕੇ ਸਬਦ ਲੈਨਿ ਹਿਤ ਧਾਇਓ।'[1]

---

1. ਗੁ. ਪ੍ਰ. ਸੂ. (ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼), ਰਾਸ ੩, ਅੱਸੂ ੩੭੪।

ਗੁਰੂ [illegible]
ਦੇ ਕਾਰਨ ਝਗੜਾ ਅਗ੍ਹਾਂ ਨਾ ਵਧਿਆ।

ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦੇ ਵਰ ਅਨੁਸਾਰ, ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਤੋਂ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਦੀ ਚੋਣ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਕੁੱਝ ਬਦਲ ਗਈ। ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬੰਸ ਵਾਸਤੇ ਰਾਖਵੀਂ ਵਸਤੂ ਬਣ ਗਈ।

ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਵਰ ਨੇਕ-ਨੀਅਤੀ ਨਾਲ ਮੰਗਿਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਫ਼ੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :

'ਜਾਣ ਨ ਦੇਸਾਂ ਸੋਢੀਓਂ,
ਹੋਰਸ ਅਜਰ ਨ ਜਰਿਆ ਜਾਵੇ॥' (ਵਾਰ-੧-੪੭)

(ਇਹ ਅਜਰ ਵਸਤੂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਜਰੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣੀ, ਮੈਂ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਵਰ ਮੰਗਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਹੁਣ ਤੋਂ ਗੁਰਿਆਈ ਮੇਰੀ ਬੰਸ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹੇ ਤਾਕਿ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਭ ਜ਼ਿੰਮੇਂਵਾਰੀਆਂ ਤੇ ਔਕੜਾਂ ਮੇਰੀ ਔਲਾਦ ਹੀ ਝੱਲੇ।)

ਪਰ ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੇਕ-ਨੀਅਤੀ ਨਾਲ ਮੰਗੇ ਹੋਏ ਵਰ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਚੰਗੇ ਨਾ ਨਿਕਲੇ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਯੋਗ ਸਮਝ ਕੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇ ਦਿੱਤੀ, ਤਾਂ ਵੱਡਾ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਖੁੱਲ੍ਹ-ਮ-ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਪਿਤਾ-ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਝਗੜਿਆ। ਇਸ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਹਜ਼ੂਰ ਫ਼ੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :

'ਕਾਹੇ ਪੂਤ, ਝਗਰਤ ਹਉ ਸੰਗਿ ਬਾਪ॥
ਜਿਨ ਕੇ ਜਣੇ ਬਡੀਰੇ ਤੁਮ ਹਉ,
ਤਿਨ ਸਿਉ ਝਗਰਤ ਪਾਪ॥' (ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਮ. ੪, ਅੰਗ ੧੨੦੦)

ਪਰ ਇਹ ਝਗੜਾ ਮਿਟਿਆ ਨਹੀਂ, ਪੀਹੜੀਆਂ ਤੱਕ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਮਰ ਭਰ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਮਿਹਰਬਾਨ ਗੁਰਿਆਈ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਜਤਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਸੀ ਕਿ ਅਸਲੀ ਗੁਰੂ ਓਹੋ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਸਰਕਾਰ ਦਰਬਾਰ ਤੱਕ ਵੀ ਪੁੱਜੇ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਇਕੋ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸਨ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ। ਸੋ ਚੋਣ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਝਗੜਾ ਖੜਾ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਫਿਰ ਝਗੜਾ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਹਰਿਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਧੀਰ ਮੱਲ ਨੇ ਤੇ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਰਾਮ

ਪਹੁੰਚਿਆ।

ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸਮੇਂ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਬਿਲਕੁਲ ਸ਼ਾਂਤ ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਮਹਾਵਾਕ :

'ਕਾਹੂ ਫਲ ਕੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀ ਬਾਛੈ॥
ਕੇਵਲ ਭਗਤਿ ਕੀਰਤਨ ਸੰਗਿ ਰਾਚੈ॥'

(ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ. ੫, ਪੰਨਾ ੨੭੪)

(ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਉੱਤੇ ਪੂਰਾ ਢੁੱਕਦਾ ਸੀ। ਸੋ, ਜਿਹੜੇ ਸੱਜਣ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੋ ਵਾਰ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖੇ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਨਿਰਾਸ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਉਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਰਹੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਤਪ-ਸਾਧਨਾ ਵੱਲ ਲੱਗੇ ਤੇ ਏਸੇ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾਵਾਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾਵਾਦੀ ਨਹੀਂ, ਵੈਰਾਗਮਈ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਵੈਰਾਗ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬੀਰਤਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ। ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਸਵਾਲ ਕਿ ਗੁਰਿਆਈ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਹੀ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਤਪ-ਸਾਧਨਾ ਦਾ ਰਾਹ ਅਪਣਾਇਆ, ਇਤਿਹਾਸ ਵੱਲੋਂ ਅਨਜਾਣਪੁਣਾ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਆ ਕੇ ਤਪ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਘਟਨਾ ੧੬੯੧ ਬਿ: ਦੀ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ੧੭੦੧ ਬਿ. ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਬਣੇ ਹਨ। ਭਾਵ, ਗੱਦੀ ਦੀ ਅਦਲਾ-ਬਦਲੀ ਤੋਂ ਦਸ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਨੌਂਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਤਪ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਤੇ ਦੂਸਰੀ ਵਾਰ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਬਦਲੀ ੧੭੧੮ ਬਿ. ਵਿੱਚ। ਸਵਾ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣੇ।

ਅੱਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਚੋਣ ਬਾਰੇ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ—ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲ ਕੋਈ ਯੋਗ ਉਤਰ-ਅਧਿਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਹਨਾਂ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੇ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਇਹ ਰਸਮ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਰਾਇ ਹੈ ਕਿ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਾਡੇ ਉਨਤਾਲੀ ਸਾਲ ਸੀ। ਜੇ ਹਜ਼ੂਰ ਢਾਈ ਸਾਲ ਪਿੱਛੋਂ ਗੱਦੀ ਦੇ ਯੋਗ ਸਮਝੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ? ਸੋ, ਇਹ ਸ਼ੰਕਾ ਵੀ ਨਿਰਮੂਲ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲ ਯੋਗ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਹਾਂ।

ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦੇ ਵਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੰਸ ਵਾਸਤੇ ਰਾਖਵੀਂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਚੋਣ ਦਾ ਘੇਰਾ ਬਹੁਤ ਸੌੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਚੌਥੇ ਤੋਂ ਨੌਂਵੇਂ ਗੁਰੂ ਤੱਕ ਆਪਣਾ ਉੱਤਰ-ਅਧਿਕਾਰੀ ਚੁਣਨ ਦਾ ਹੱਕ ਤਾਂ ਹੈ ਸੀ, ਪਰ ਕੇਵਲ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦੀ ਅੰਸ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ। ਭਾਵ, ਗੱਦੀ ਜੱਦੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਰਿਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ, ਜੋ ਵਸਤੂ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਵੰਡੀ ਜਾ ਸਕੇ, ਉਸ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਏਨਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਪਦਵੀ ਦੇ ਯੋਗ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਪਿਤਾ ਉਹ ਪਦਵੀ ਕਿਸੇ ਛੋਟੇ ਪੁੱਤਰ ਜਾਂ ਪੋਤਰੇ ਨੂੰ ਦੇ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਿਥੀਚੰਦ ਦੀਆਂ ਕੋਝੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਦੇ ਅਯੋਗ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਮਹਾਂਦੇਵ ਸਾਧਾਰਨ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ। ਉਹ ਇਹ ਭਾਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਂਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ। ਸੋ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਪਾਠਕ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਚੋਣ ਕਿੰਨੀ ਸਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਂਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੰਭਾਲ ਸਕਦਾ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸਨ। ਰਿਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ, ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਹੱਕਦਾਰ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਪਦਵੀ ਦੇ ਯੋਗ ਵੀ। ਪਰ ਉਹ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਛੇ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦਾ ਹੱਕ ਪਰਵਾਨ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅੰਸ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਉੱਤਰ-ਅਧਿਕਾਰੀ ਚੁਣਿਆ। ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਧੀਰਮੱਲ ਆਪਣੀ ਖੋਟੀ ਕਰਨੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਯੋਗ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਹਰਿਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਥਾਪੇ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਦੋਹਰਾਇਆ। ਦੁਨਿਆਵੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਮ ਰਾਏ ਬੜਾ ਸਮਝਦਾਰ ਸੀ, ਪਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਖ਼ੁਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਿਆ ਨਾਲ ਉਹ ਸਿੱਖੀ ਸਿੱਦਕ ਤੋਂ ਥਿੜਕ ਗਿਆ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਤੋਂ ਖ਼ਾਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਰਾਮ ਰਾਏ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਦਾ ਹੱਕ ਬਣਦਾ ਸੀ। ਸੋ ਸੱਤਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹੱਕ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ।

ਗੁਰੂ ਬਣੇ। (ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਸਦਕਾ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਯੋਗ ਉੱਤਰ-ਅਧਿਕਾਰੀ ਸਨ।)

ਫਿਰ ਵਾਰੀ ਆਈ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਉੱਤਰ-ਅਧਿਕਾਰੀ ਚੁਣਨ। ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਬਾਬਾ ਅਣੀਰਾਏ ਤੇ ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਰਾਏ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਧੀਰਮੱਲ ਤੇ ਰਾਮ ਰਾਏ ਅਯੋਗ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੇਵਲ ਦੋ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਸਨ—ਬਾਬਾ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਤੇ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਸੋ ਅੱਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ।

ਬਾਬਾ ਬਕਾਲੇ

ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ੩ ਵਿਸਾਖ, ੧੭੨੧ ਬਿ: ਨੂੰ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਏ। ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ, ਸੰਗਤ ਦੇ ਪੁੱਛਣ 'ਤੇ ਕਿ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦਾ ਨੌਂਵਾਂ ਗੁਰੂ ਕੌਣ ਹੋਵੇਗਾ, ਅੱਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕੇਵਲ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ, "ਬਾਬਾ ਬਕਾਲੇ।"

ਅਰਥ ਬੜੇ ਸਾਫ਼ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁੰਝਲ ਜਾਂ ਭੁਲੇਖੇ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਾਦੇ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ (ਭਾਵ, ਦਾਦਾ) ਲੱਗਦੇ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਦਾਦੇ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਕਹਿ ਕੇ ਹੀ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੇਵਲ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਹੀ ਬਕਾਲੇ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਗੱਦੀ ਦੇ ਬਾਕੀ ਦਾਅਵੇਦਾਰ—ਧੀਰਮੱਲ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸੀ, ਹਰਿ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਰਾਮ ਰਾਏ ਡੇਹਰਾਦੂਨ ਤੇ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਕੀਰਤਪੁਰ।

ਕੁਝ ਲਾਲਚੀ ਮਸੰਦਾਂ ਨੇ ਧੀਰਮੱਲ ਨੂੰ ਆ ਖ਼ਬਰ ਪੁਚਾਈ ਕਿ ਅੱਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੋ ਸ਼ਬਦ "ਬਾਬਾ ਬਕਾਲੇ" ਕਹਿ ਕੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ ਹਨ। ਧੀਰਮੱਲ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰੋਂ ਉੱਠਿਆ ਤੇ ਬਾਬੇ ਬਕਾਲੇ ਵਿੱਚ ਆ ਡੇਰਾ ਜਮਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖ਼ਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਉਚਾਰੀ ਹੋਈ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ਲਿਖੀ ਹੋਈ 'ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ' ਦੀ ਬੀੜ ਧੀਰਮੱਲ ਕੋਲ ਸੀ। ਸੋ ਉਹਦੇ ਮਸੰਦ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲੇਖਾ ਪਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸਫ਼ਲ ਵੀ ਹੋਏ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਅੱਠਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਵਰ ਕੇਵਲ ਧੀਰਮੱਲ ਵਾਸਤੇ ਹੈ। ਉਹ ਅੱਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਕੇ ਤਾਇਆ ਹਨ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਤਾਏ ਨੂੰ ਵੀ 'ਬਾਬਾ' ਕਹਿ ਕੇ ਹੀ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਹ ਹੋਰ ਦਲੀਲ ਦਿੰਦੇ ਕਿ 'ਆਦਿ ਗੁਰੂ

ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਵੀ ਧੀਰਮੱਲ ਕੋਲ ਹੀ ਸੀ ਅਸਲ। ਗੁਰੂ ਧੀਰਮੱਲ ਹੀ ਹੈ।

ਧੀਰਮੱਲ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੋਢੀ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਵੀ ਬਾਬੇ ਬਕਾਲੇ ਆ ਧਮਕੇ। ਸਭ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਗੱਦੀਆਂ ਲਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਖਵਾਉਣ ਲੱਗੇ।

ਕਿੰਨੇ ਸੋਢੀ ਗੁਰੂ ਬਣ ਬੈਠੇ ?

ਬਹੁਤੇ ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਬਾਈ ਸੋਢੀ ਗੱਦੀਆਂ ਲਾ ਬੈਠੇ। ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ :

'ਬੀਚਿ ਬਕਾਲੈ ਗੁਰੂ ਕਹਾਵੈ।
ਦ੍ਵੈ ਬਿੰਸਤ ਗਾਦੀਨਿ ਪੁਜਾਵੈ।'[1]

ਪਰ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬੰਸਾਵਲੀ ਵੇਖਣ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸੱਚੀ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਪ੍ਰਮੰਨਿਆ ਅਸੂਲ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਸੱਚਾਈ ਦਲੀਲ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਉੱਤੇ ਨਾ ਟਿਕੇ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗਵਾਹੀਆਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਉਹ ਮੰਨਣ ਯੋਗ ਨਹੀਂ। ਸਮੁੱਚੀ ਸੋਢੀ ਗੋਤ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ (ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ) ਦੀ ਅੰਸ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਬਣਨਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਬੰਸਾਵਲੀ ਉੱਤੇ ਝਾਤੀ ਮਾਰੋ। ਉਸ ਸਮੇਂ—ਨਿੱਕੇ ਵੱਡੇ ਸਾਰੇ ਮਿਲਾ ਕੇ ਵੀ ਸੋਢੀ ਬਾਈ ਨਹੀਂ ਸਨ ਬਣਦੇ।

ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ੧੬੭੫ ਬਿ: ਵਿੱਚ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਗੱਦੀ ਲਾ ਕੇ ਬਹਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਅਸਲੀ ਗੁਰੂ' ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ 'ਪੰਜਵਾਂ ਗੁਰੂ' ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਪਰ ਉਹਨੇ, ਜਾਂ ਉਸ ਦੀ ਔਲਾਦ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਪਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। 'ਛੇਵਾਂ ਗੁਰੂ' ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲਿਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਦੇ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਣ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਮੇਹਰਵਾਨ ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ। ਉਹ 'ਸੱਤਵਾਂ ਗੁਰੂ' ਅਖਵਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਉਹਨੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਾਂਗ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ 'ਨਾਨਕ' ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਵਰਤਦਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹ 'ਨਾਨਕ ੭' ਜਾਂ 'ਸੱਤਵਾਂ' ਲਿਖਦਾ ਸੀ।

---

1. ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਰਾਸ ੧੧, ਅੰਸੂ ੪। (ਦ੍ਵੈ ਬਿਸੰਤ=ਬਾਈ)

[illegible]
ਨੂੰ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ 'ਹਰਿਜੀ' ਗੱਦੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਅੱਠਵਾਂ ਗੁਰੂ' ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਬੰਸਾਵਲੀ ਵੇਖਿਆਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਹਰਵਾਨ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ ਸਨ : ਕਰਨ ਮੱਲ, ਹਰਿਜੀ ਤੇ ਚਤਰਭੁਜ। ਕਰਨ ਮੱਲ ਵੱਡਾ ਸੀ, ਪਰ ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਹਰਿਜੀ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਰਨ ਮੱਲ, ਮੇਹਰਵਾਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹਰਿਜੀ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ।

ਗੱਦੀ ਨਾ ਮਿਲਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਨੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਝਗੜਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਿੱਖ ਉਸ ਨੂੰ 'ਮੀਣਾ' ਆਖਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। 'ਰਹਿਤਨਾਮਿਆਂ' ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, 'ਮੀਣੇ ਮਸੰਦ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵਰਤਣਾ।'

ਬਾਬਾ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਦੇ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਣ ਦੀ ਸਹੀ ਤਾਰੀਖ਼ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ, ਪਰੰਤੂ ਗਿ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖਤ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਉਸ ਵੇਲੇ ਜਿਊਂਦੇ ਸਨ।

ਸੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿੱਚੋਂ ਗੱਦੀ ਦੇ ਦਾਅਵੇਦਾਰ ਕਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ—ਮੇਹਰਵਾਨ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਹਰਿਜੀ ਤੇ ਚਤੁਰਭੁਜ, ਧੀਰਮੱਲ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਪਹਾੜ ਚੰਦ, ਰਾਮ ਰਾਏ, ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਦੀਪ ਚੰਦ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਮਿਲ ਕੇ ਵੀ ਛੇ ਬਣੇ।[2]

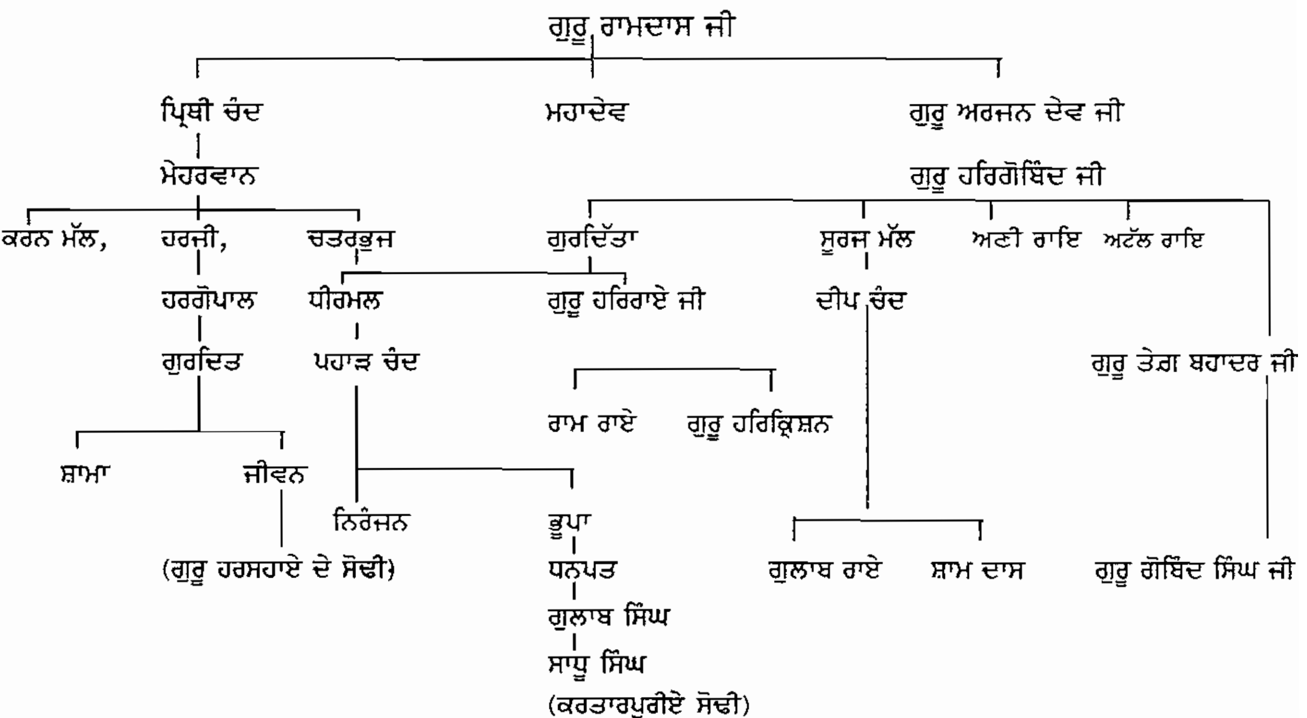
ਹਰਿ ਜੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਉਹਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਵੀ ਗੱਦੀ ਲਾ ਕੇ ਬਹਿ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਤਸੱਲੀ ਨਾਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਧੀਰ ਮੱਲ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਪਹਾੜ ਚੰਦ ਵੀ ਗੱਦੀ ਲਾ ਬੈਠਾ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਦਲੀਲ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਧੀਰ ਮੱਲ ਅਸਲੀ ਗੁਰੂ ਪਰਵਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਪਹਾੜ ਚੰਦ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਉਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਜਾਂ ਉਹਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀਪ ਚੰਦ ਨੇ ਕਦੇ ਗੁਰੂ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ, ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।

---

1. ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ, ਕਰਤਾ ਕਵੀ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ, ਸੰਪਾਦਕ ਗਿ. ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ, ਪੰਨਾ ੨੮। ਸੋਢੀ ਮੇਹਰਵਾਨ, ਜੀਵਨ ਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਕਰਤਾ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ, ਪੰਨਾ ੭੨।
2. ਤਵਾਰੀਖ਼ ਗੁਰੂ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਪੰਨਾ ੬੫੯ ਤੇ ੬੫੨।

ਬੰਸਾਵਲੀ

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ
ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ
ਮਹਾਦੇਵ
ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ
ਮੇਹਰਵਾਨ
ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ
ਕਰਨ ਮੱਲ,
ਹਰਜੀ,
ਚਤਰਭੁਜ
ਗੁਰਦਿੱਤਾ
ਸੂਰਜ ਮੱਲ
ਅਣੀ ਰਾਇ
ਅਟੱਲ ਰਾਇ
ਹਰਗੋਪਾਲ
ਧੀਰਮਲ
ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਏ ਜੀ
ਦੀਪ ਚੰਦ
ਗੁਰਦਿਤ
ਪਹਾੜ ਚੰਦ
ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ
ਰਾਮ ਰਾਏ
ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ
ਸ਼ਾਮਾ
ਜੀਵਨ
ਨਿਰੰਜਨ
ਭੂਪਾ
(ਗੁਰੂ ਹਰਸਹਾਏ ਦੇ ਸੋਢੀ)
ਧਨਪਤ
ਗੁਲਾਬ ਰਾਏ
ਸ਼ਾਮ ਦਾਸ
ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ
ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ
ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ
(ਕਰਤਾਰਪੁਰੀਏ ਸੋਢੀ)

ਸੋ, ਮਗਰ ਰਾਇ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਤਿੰਨ ਸੋਢੀ ਬਨਾਉਟੀ ਗੁਰੂ ਬਣ ਕੇ ਤੇ ਗੱਦੀਆਂ ਲਾ ਕੇ ਬੈਠੇ। ਉਹ ਸਨ ਧੀਰ ਮੱਲ, ਹਰਿਜੀ ਤੇ ਰਾਮ ਰਾਏ। ਇਕ ਦੀ ਥਾਂ ਤਿੰਨ ਗੁਰੂ ਬਣ ਬੈਠੇ ਤੇ ਹਰ ਇਕ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਤੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਕਲੀ ਗੁਰੂ ਦੱਸਦਾ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਸੰਗਤਾਂ ਬੜੇ ਭਰਮ-ਭੁਲੇਖੇ ਵਿੱਚ ਪਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ।

ਤਾਂ ਬਾਈ ਮੰਜੀਆਂ (ਬਾਈ ਨਕਲੀ ਗੁਰੂਆਂ) ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਕਿੱਥੋਂ ਆਇਆ ? ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਸੇ ਲੇਖਕ ਦੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹਿੱਤ ਥਾਪੀਆਂ ਗਈਆਂ 'ਬਾਈ ਮੰਜੀਆਂ' ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਲਿਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੇ ਹੀ 'ਬਾਈ' ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬਾਈ ਗੁਰੂ ਬਣ ਬੈਠਣ ਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਜਚਦਾ।

ਬਨਾਉਟੀ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਮਸੰਦ, ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਅਸਲੀ ਹੋਣ ਦਾ ਢੰਡੋਰਾ ਪਿੱਟ ਰਹੇ ਸਨ, ਤੇ ਗੱਦੀ ਦੇ ਅਸਲੀ ਹੱਕਦਾਰ--ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ—ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਬੈਠੇ ਸ਼ਾਂਤ ਚਿੱਤ ਭਜਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਲਾਧੋ ਰੇ

ਨਗਰ ਟਾਂਡਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਜਿਹਲਮ[2] ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਲੁਬਾਣਾ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਸਿੱਦਕੀ ਸਿੱਖ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਬਰਾਦਰੀ ਦਾ ਮੁਖੀਆ ਤੇ ਬੜਾ ਤਕੜਾ ਵਪਾਰੀ ਸੀ। ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਸਮੁੰਦਰ ਪਾਰ ਵੀ ਮਾਲ ਵੇਚਣ ਤੇ ਖ਼ਰੀਦਣ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਇਕ ਸਫ਼ਰ ਵਿੱਚ ਉਹਦਾ ਜਹਾਜ਼ ਬਰੇਤੇ ਵਿੱਚ ਫਸ ਗਿਆ। ਬੜਾ ਯਤਨ ਕਰਨ 'ਤੇ ਵੀ ਜਹਾਜ਼ ਬਰੇਤੇ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਨਾ। ਫਿਰ ਉਹਨੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਓਟ ਤਕਾਈ। ਉਹਨੇ ਸੱਚੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ, ਤੇ ਨਫ਼ੇ ਵਿੱਚੋਂ ਦਸਵੰਧ ਦੇਣਾ ਸੁੱਖਿਆ। ਅਰਦਾਸ ਪਰਵਾਨ ਹੋਈ। ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਛੱਲ ਆਈ, ਜਿਸਦੇ ਵਹਾਉ ਵਿੱਚ ਜਹਾਜ਼ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਤਰ ਆਇਆ। ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰਦੇਵ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਸਫ਼ਰ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਲਾਭ ਹੋਇਆ। ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨੇ ਸੁੱਖਣਾ ਲਾਹੁਣ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾਇਆ।

ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਸਾਰੀ ਬਰਾਦਰੀ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦਾ ਮੁਖੀਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਦਰਸ਼ਨ ਵਾਸਤੇ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਤਿਆਰ ਹੋ ਪਈ।

ਜਦ ਉਹ ਘਰੋਂ ਪਰਦੇਸ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਵਾਸਤੇ ਤੁਰਿਆ ਸੀ, ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ

---

2. ਗਿ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਤਵਾਰੀਖ਼ ਗੁਰੂ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਛਪੀ ਪੁਸਤਕ, ਪੰਨਾ ੬੪੩।

ਅੱਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਸਨ, ਪਰ ਉਹਦੇ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤਕ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ ਸਨ। ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਏਨੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹੁਣ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲੇ ਹੈ। ਸੋ, ਉਹ—ਸਣੇ ਸੰਗਤ—ਮਨਜ਼ਲਾਂ ਮਾਰਦਾ ਨਗਰ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਵਿੱਚ ਆ ਪੁੱਜਾ। ਏਥੇ ਆ ਕੇ ਜੋ ਕੁਝ ਉਸ ਨੇ ਵੇਖਿਆ, ਉਹਦਾ ਮਨ ਬਹੁਤ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋਇਆ। ਇਕ ਦੀ ਥਾਂ ਤਿੰਨ ਗੁਰੂ (ਧੀਰਮੱਲ, ਹਰਿਜੀ ਤੇ ਰਾਮ ਰਾਏ) ਬਣੇ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਤੇ ਹਰ ਇਕ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਤੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਕਲੀ ਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਸੰਗਤਾਂ ਬਹੁਤ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸਨ। ਉਹ ਕਿਸ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਤੇ ਕਿਸ ਨੂੰ ਝੂਠਾ ਸਮਝਣ। ਇਹ ਨਾਟਕ ਲਗਪਗ ਗਿਆਰਾਂ ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਬਹੁਤ ਸੋਝੀਵਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ— ਨਗਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਡੇਰੇ ਲਾ ਦਿੱਤੇ।

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿ ਇਕ ਧਨੀ ਸਿੱਖ, ਸੰਗਤਾਂ ਸਮੇਤ, ਦਰਸ਼ਨ ਵਾਸਤੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਨਕਲੀ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਮਸੰਦ ਉਹਦੇ ਉਦਾਲੇ ਜਾ ਹੋਏ। ਹਰ ਮਸੰਦ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿਫ਼ਤ ਤੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਠਾਠ ਬਾਠ ਸੀ ਧੀਰਮੱਲ ਦਾ। ਦੂਸਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਉਹਦੀ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਦੇ ਕੋਲ 'ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ' ਦੀ ਅਸਲੀ ਬੀੜ ਸੀ। ਓਸੇ ਦੇ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਮਸੰਦ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਆਈ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦੇ ਬੜੇ ਪੁਲ ਬੰਨ੍ਹੇ। ਵਧੇਰੇ ਉਹ ਇਹੋ ਦਲੀਲ ਦਿੰਦੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਤੋਂ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਉਹਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਪੇਸ਼ਗੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਵਜੋਂ ਬਖ਼ਸ਼ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਅੱਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵੀ ਓਸੇ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਬਚਨ ਦੇ ਗਏ ਹਨ।

ਹਰਿਜੀ ਦੇ ਮਸੰਦ ਕਹਿੰਦੇ 'ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਿਥੀਚੰਦ ਜੀ ਸਨ। ਗੱਦੀ ਦੇ ਅਸਲੀ ਹੱਕਦਾਰ ਓਹੋ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਣ ਲੱਗੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਆਪਣੇ ਇਕੋ-ਇਕ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਮੇਹਰਵਾਨ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇ ਗਏ ਸਨ। ਮੇਹਰਵਾਨ ਪਿੱਛੋਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਹਰਿਜੀ ਗੁਰੂ ਹੈ। ਅਸੂਲ ਅਨੁਸਾਰ ਅਸਲੀ ਗੁਰੂ ਤਾਂ ਹਰਿਜੀ ਹੀ ਹਨ। ਮਸੰਦਾਂ ਨੇ ਓਦੋਂ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਕਰਕੇ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਥਾਪ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਅਗ੍ਹਾਂ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਸ਼ਾਖ਼ ਚੱਲ ਪਈ, ਪਰ ਝੂਠ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਚਿਰ ਚੱਲ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਅੰਤ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਸੱਚ ਨਿਤਾਰ ਗਏ। ਉਹ ਬਚਨ ਦੇ ਗਏ ਕਿ ਸਾਡੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਬਕਾਲੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਹਰਿਜੀ ਜੀ ਹੀ ਹਨ। ਸੋ ਇਹਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਉਹਨਾਂ 'ਬਾਬਾ' ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਹੈ, ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਉਹ ਇਹ ਦਲੀਲ ਦਿੰਦੇ, 'ਧੀਰਮੱਲ ਨੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ

ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਧਰੋਹ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਭੇਦ ਪੈਂਦੇ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਗੁਰੂ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਬੁਰਾਈ ਦੇ ਕਾਰਨ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਤੋਂ ਛੇਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਮ ਰਾਏ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਖ਼ੁਸ਼ ਕਰਨ ਬਦਲੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ 'ਤੁੱਕ' ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਅਵੱਗਿਆ ਬਦਲੇ ਸੱਤਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਤੋਂ ਖ਼ਾਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸੋ, ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਘਰੋਂ ਧੱਕੇ ਹੋਏ ਨੇ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਕਿਵੇਂ ਬਣ ਸਕਦੇ ਨੇ ?'

ਰਾਮ ਰਾਏ ਦੇ ਮਸੰਦ ਉਹਨੂੰ ਅਸਲੀ ਗੁਰੂ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਅੱਡੀ ਚੋਟੀ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਉਂਦੇ। ਉਹ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ੋਰ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਉੱਤੇ ਦੇਂਦੇ ਤੇ ਰਾਮ ਰਾਏ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਰਾਮਾਤੀ ਸਿੱਧ ਕਰਦੇ। ਅਜੇ ਤੱਕ ਵੀ ਰਾਮ ਰਾਏ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਬਹੱਤਰ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਵਿਖਾਈਆਂ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਖੀ ਵਿੱਚ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਰਾਮ ਰਾਏ ਦੇ ਮਸੰਦ ਕਰਾਮਾਤੀ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਹੀ ਅਸਲੀ ਗੁਰੂ ਪਰਗਟ ਕਰਦੇ।

ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਕਿਵੇਂ ਸਾਰੇ ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਆਈ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ। ਉਹਨੇ ਕਿਹਾ, "ਵੇਖੋ ਭਾਈ! ਅਸਲੀ ਗੁਰੂ ਤਾਂ ਇਕ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਨਹੀਂ। ਸੋ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੱਚ ਝੂਠ ਨਿਤਾਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।" ਉਹਨੇ ਇਸ ਕਾਰਜ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾ ਲਈ ਤੇ ਕੁਝ ਚੁਣਵੇਂ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਵੀ ਦਿੱਤਾ।

ਸੰਗਤ ਦੇ ਪੰਜ-ਸੱਤ ਮੁੱਖੀਏ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤੁਰ ਪਏ। ਤੁਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਹਾਰਾਜ ਅੱਗੇ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਧੀਰਮੱਲ ਦੇ ਡੇਰੇ ਪੁੱਜੇ। ਉਹਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਬਾਕੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸੀ ਤੇ ਧਨੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਓਸੇ ਨਾਲ ਮਸੰਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤੀ ਸੀ।

ਮਿਥੀ ਹੋਈ ਗੋਂਦ ਅਨੁਸਾਰ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਦੋ ਮੋਹਰਾਂ ਅੱਗੇ ਧਰ ਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, "ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ! ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸੇਵਕ ਦੇ ਮਨ ਦੇ ਸ਼ੰਕੇ ਨਵਿਰਤ ਕਰੋ। ਇਕ ਦੀ ਥਾਂ ਤਿੰਨ ਗੁਰੂ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸੰਗਤਾਂ ਬਹੁਤ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹਨ। ਸੰਗਤ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਭਰਮ ਨਵਿਰਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਅਸਲੀ ਗੁਰੂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇ,

ਇਹ ਭਰਮ ਨਵਿਰਤ ਕਰੋ।"

ਧੀਰਮੱਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸ਼ਕਤੀ ਤਾਂ ਹੈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਬੁੱਝ ਸਕੇ। ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਸੰਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਏਨਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਬੜਾ ਮਾਲਦਾਰ ਵਪਾਰੀ ਹੈ। ਸੋ, ਉਹਨੇ ਸਿੱਕੇਬੰਦ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਵਰ ਦੇਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। "ਸਿੱਖਾ! ਭਲੇ ਸਮੇਂ ਆਇਆ ਹੈਂ। ਤੂੰ ਨਕਲੀ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਫਸਿਆ, ਸਗੋਂ ਅਸਲੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਇਆ ਹੈਂ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਸ਼ ਦੇ ਦਰ ਤੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਏ ਹਨ। ਜਾਹ, ਤੇਰਾ ਲੋਕ ਸੁੱਖੀ, ਪਰਲੋਕ ਸੁਹੇਲਾ। ਤੇਰੀਆਂ ਸਭ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਤੇਰੇ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਤੂੰ ਬਹੁਤ ਧਨ ਕਮਾਵੇਂਗਾ। ਬਾਕੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰੇਰ ਕੇ ਝੂਠੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਤੇ ਅਸਲੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿੱਚ ਲਿਆ। ਅਸੀਂ ਤੇਰੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਸਹਾਈ ਹੋਵਾਂਗੇ।"

ਕੋਲੋਂ ਮਸੰਦਾਂ ਨੇ ਵੀ ਧੀਰਮੱਲ ਦੀ ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹਾਂ ਮਿਲਾਈ। ਉਹਨਾਂ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਵਧਾਈਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। "ਸਿੱਖਾ! ਭਲੇ ਸਮੇਂ ਆਇਆ ਏਂ। ਬੱਸ ਤੇਰੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਧੰਨ ਧੰਨ ਹੋ ਗਈ। ਜਾਹ, ਤੇਰੀਆਂ ਸਭ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ।"

ਇਹਨਾਂ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦਾਂ ਦਾ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਿਲ 'ਤੇ ਕੁਝ ਚੰਗਾ ਅਸਰ ਨਾ ਪਿਆ। ਉਹਨੂੰ ਧੀਰਮੱਲ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਉਹ ਤਪ-ਤੇਜ ਵੀ ਨਾ ਦਿੱਸਿਆ, ਜੋ ਮਹਾਨ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅੰਦਰੋਂ ਉਹਦੀ ਆਤਮਾ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਆਵਾਜ਼ ਕਿਹਾ, 'ਨਹੀਂ, ਇਹ ਅਸਲੀ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ।"

ਫਿਰ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਹਰਿਜੀ ਤੇ ਰਾਮ ਰਾਏ ਦੇ ਡੇਰਿਆਂ 'ਤੇ ਵੀ ਗਿਆ। ਉਹਨੇ ਪਹਿਲੇ ਵਾਂਗ ਦੋ-ਦੋ ਮੋਹਰਾਂ ਰੱਖ ਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ, ਤੇ ਮਨ ਦੀ ਸ਼ੰਕਾ ਨਵਿਰਤੀ ਵਾਸਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਵਰ ਤੇ ਅਸੀਸਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਪਰ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਮਨ ਕਿਤੇ ਵੀ ਪਸੀਜਿਆ ਨਾ। ਨਿਰਾਸ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਪਰਤ ਆਇਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ।

ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਉਹਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਜ਼ਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਹਦੀ ਇੱਕੋ ਬੇਨਤੀ ਸੀ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਅਸਲੀ ਗੁਰੂ ਹੈ, ਉਹ ਦਸਵੰਧ ਦੀ ਪੰਜ ਸੌ ਮੋਹਰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਮੰਗ ਲਵੇ, ਤਾਂਕਿ ਮੇਰੇ ਮਨ ਦਾ ਭਰਮ ਮਿਟ ਜਾਵੇ ਤੇ ਨਾਲੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਫ਼ੁਰਮਾਇਆ ਹੈ :

'ਬਿਰਥੀ ਕਦੇ ਨ ਹੋਵਈ ਜਨ ਕੀ ਅਰਦਾਸਿ॥'

(ਰਾਗ ਬਿਲਾਵਲ, ਪੰਨਾ ੮੧੯)

ਕਰਦੀ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਅਜੇ ਉੱਠਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਾਂ ਬਨਾਉਟੀ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਮਸੰਦ ਉਹਦਾ ਬੂਹਾ ਮੱਲੀ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਉਹਦੇ ਮਨ 'ਤੇ ਉਲਟਾ ਹੀ ਅਸਰ ਪਿਆ।

ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਕਰਕੇ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਕੁਝ ਚੋਣਵੇਂ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਨਗਰ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੁਝ ਸਿਆਣੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ 'ਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਮਹਿਲ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦੇ ਪੇਕੇ ਏਸੇ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਆਪ ਨੋਂਹ ਪੁੱਤਰ ਸਮੇਤ ਏਥੇ ਹੀ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਬਾਬਾ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਅੱਠੋ ਪਹਿਰ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਆਪ ਚਾਹੋ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਅੱਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਓਹੋ ਇਸ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੋਢੀ ਹੁਣੇ-ਹੁਣੇ ਹੀ ਇਸ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਆਏ ਹਨ।

ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਅੱਧਾ ਭਰਮ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹਦੀ ਆਤਮਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਤੇਰੀ ਅਰਦਾਸ ਸਫਲ ਹੋਈ। ਅਸਲੀ ਗੁਰੂ ਓਹੋ ਹਨ।'

ਇਕ ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਸਹੀ ਦੁਆਰੇ ਜਾ ਪੁੱਜਾ। ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸਾਦਾ ਘਰ ਸੀ। ਨਾ ਓਥੇ ਕੋਈ ਸਾਜ਼ ਸਾਮਾਨ ਸੀ, ਨਾ ਤਾਰੀਫ਼ਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਸੰਦ। ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਆਏ, ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਉਹਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਮਿਲੇ, ਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਜਲ-ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਪੁੱਛੀ। ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, "ਮਾਤਾ ਜੀ! ਸਾਡੀ ਤਾਂਘ ਪੂਰੀ ਕਰੋ, ਬਾਬਾ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾ ਦਿਉ। ਅਸੀਂ ਡੇਰਿਓਂ ਅਰਦਾਸ ਕਰਕੇ ਤੁਰੇ ਹਾਂ ਕਿ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਹੀ ਜਲ ਪਾਣੀ ਛਕਾਂਗੇ।"

ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਅੰਦਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਆਸ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਇਕ ਪਲ ਸੋਚਣ ਪਿੱਛੋਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿੱਤੀ।

ਦੋ-ਚਾਰ ਚੁਣਵੇਂ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਅੰਦਰ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਸੱਚੇ

ਸੀ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਚੌਂਕੜਾ ਮਾਰੀ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਮਾਤਾ ਗੁੱਜਰੀ ਜੀ ਹੱਥ ਜੋੜੀ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਉਸ ਨੂਰੀ ਮੁੱਖੜੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ। ਹਜ਼ੂਰ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਬੜਾ ਸ਼ਾਂਤ ਤੇ ਤਪ-ਤੇਜ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਦੋ ਮੋਹਰਾਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਧਰ ਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, "ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ! ਸੇਵਕ ਨੂੰ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਵਿੱਚ ਨਾ ਰੱਖੋ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਜੇ, ਦਾਸ ਦਾ ਭਰਮ ਨਵਿਰਤ ਕਰੋ। ਸੰਗਤਾਂ ਬਹੁਤ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹਨ। ਸੇਵਕ ਦੇ ਔਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਚਿਤਾਰੋ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਮੇਰਾ ਭਰਮ ਨਵਿਰਤ ਕਰੋ।" ਨਾਲ ਹੀ ਉਹਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ।

ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਤਰਲਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਦਿਲ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਕੀਤਾ। ਕੁਝ ਮਿੰਟ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਪਿੱਛੋਂ ਹਜ਼ੂਰ ਬੜੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਬੋਲੇ, "ਸਿੱਖਾ! ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਹੱਦ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਊ। ਸਾਨੂੰ ਮਾਇਆ ਦੀ ਇੱਛਿਆ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਕਿਹਾ ਬਿਨਾਂ ਤੇਰਾ ਭਰਮ ਨਵਿਰਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਦੋ ਮੋਹਰਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਨਹੀਂ। ਸਾਡਾ ਹੱਕ ਤੇਰਾ ਦਸਵੰਧ, ਪੰਜ ਸੌ ਮੋਹਰ ਹੈ, ਜੋ ਘਰੋਂ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਧਾਰ ਕੇ ਤੁਰਿਆ ਸੈਂ। ਤੇਰੀ ਅਰਦਾਸ ਪੂਰੀ ਹੋਈ।"

ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਭਰਮ ਨਵਿਰਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਗੁਰਦੇਵ ਦੇ ਚਰਨਾਂ 'ਤੇ ਝੁਕ ਗਿਆ। ਮਨ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ। ਕਮਰੇ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਉਹਨੇ ਪੱਲਾ ਫੇਰਿਆ ਤੇ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਕਿਹਾ "ਗੁਰੂ ਲਾਧੋ ਰੇ! ਗੁਰੂ ਲਾਧੋ ਰੇ!"

ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਸੰਕਟ ਵਿੱਚ ਫਸਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਤੱਕ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਕਹਿ ਸੁਣਾਈ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਭਰੀ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, "ਅਸਲੀ ਗੁਰੂ ਲੱਭ ਲਿਆ ਹੈ।"

ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਬੈਠੇ

ਭਰਮ ਨਵਿਰਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਸਲੀ ਗੁਰੂ ਲੱਭ ਪਿਆ। ਪਰ ਭੇਖੀ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਅਜੇ ਹੌਂਸਲਾ ਨਾ ਹਾਰਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਸੰਦਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ।

ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚੋਂ ਮੁੱਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਕਰਕੇ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਬਿਠਾਉਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਹੀ

ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਤਿਲਕ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਦੂਸਰੇ ਤੋਂ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਤੱਕ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਹੀ ਤਿਲਕ ਦੇਂਦੇ ਆਏ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ੧੬੮੮ ਬਿ: ਵਿੱਚ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ, ਤਾਂ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਤਿਲਕ ਦੇਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅੰਸ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਤਿਲਕ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਭਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਭਾਨਾ ਜੀ ਓਸੇ ਸਾਲ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਏ। ਭਾਨਾ ਜੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਸਰਵਣ ਤੇ ਭਾਈ ਸਰਵਣ ਦਾ ਅੱਗੇ ਭਾਈ ਝੰਡਾ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਝੰਡਾ ੧੭੧੮ ਬਿ. ਵਿੱਚ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠੇ (੮ ਕੱਤਕ, ੧੭੧੮ ਬਿ:), ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਤਿਲਕ ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਸਨ।

ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚੋਂ ਮੁੱਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਖ਼ਾਸ ਨਾਮ ਹਨ, ਭਾਈ ਗੜ੍ਹੀਆ, ਬਾਬਾ ਦੁਆਰਕਾ ਦਾਸ ਭੱਲਾ[1]। ਸੋ ਪੂਰਨ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੧੪, ਮਿਤੀ ੨੪ ਚੇਤ, ੧੭੨੨ ਬਿ. (੨੦ ਮਾਰਚ, ੧੬੬੫ ਈ:) ਵਾਲੇ ਸ਼ੁਭ ਦਿਨ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਤਿਲਕ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਬਣੇ।

ਰਸਮ ਬੜੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦੀ ਜਨਮ ਭਰ ਦੀ ਸੱਧਰ ਪੂਰੀ ਹੋਈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਅੱਠਵੇਂ ਗੁਰੂ ਵੱਲੋਂ ਭੇਜੇ ਹੋਏ ਪੰਜ ਪੈਸੇ ਤੇ ਨਲੀਯੇਰ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਧਰ ਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ। ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਖ਼ਸ਼ੇ ਹੋਏ ਸ਼ਸਤਰ, ਬਸਤਰ ਤੇ ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਪਹਿਨਾਈ। ਫਿਰ ਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੁੱਖਣਾ ਦੀ ਪੰਜ ਸੌ ਮੋਹਰ ਭੇਟਾ ਧਰੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਬਸਤਰ ਆਦਿ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੁਗਾਤਾਂ ਵੀ ਭੇਟਾ ਕੀਤੀਆਂ। ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਕੋਈ ਪਾਰਾਵਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਜਿਵੇਂ ਲੰਮੀ ਔੜ ਪਿੱਛੋਂ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਗਿਆਰਾਂ ਮਹੀਨੇ ਪਿੱਛੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਗੁਰੂ ਲੱਭਾ ਸੀ। ਹਰ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਨੇ ਯਥਾ ਸ਼ਕਤੀ ਜ਼ੇਵਰ, ਬਸਤਰ, ਮਾਇਆ ਆਦਿ ਭੇਟਾ ਕੀਤੇ। ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਦਾ ਕੋਈ ਹਿਸਾਬ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਇਕ ਹੀ ਦਿਨ ਵਿੱਚ

---

1. ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਛਪਿਆ, ਪੰਨਾ ੬੫੫। ਦਵਾਰਕਾ ਦਾਸ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਪੜੋਤਰਾ ਸੀ।

ਸੁੱਘਾ, ਰੰਧਾਵਾ ਜੱਟ

ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ (੧੫੬੩-੧੬੮੮ ਬਿ:)

- ਸੁਧਾਰੀ
- ਭਿਖਾਰੀ
- ਮਹਿਮੂ
- ਭਾਨਾ (੧੫੯੩-੧੭੦੧ ਬਿ.)
  - ਜਲਾਲ (੧੬੧੫-੧੭੦੧ ਬਿ.)
  - ਸਰਵਣ (੧੬੧੭-੧੭੦੮ ਬਿ.)
    - ਝੰਡਾ (੧੬੩੭-੧੭੧੮ ਬਿ.)
      - ਗੁਰਦਿਤਾ (੧੬੮੨-੧੭੩੨ ਬਿ.)
        - ਭਾਈ ਰਾਮ ਕੁੰਵਰ (ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ) (੧੭੨੯-੧੮੧੮ ਬਿ.)

ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਘਰ ਭਰ ਗਿਆ। ਨਗਰ ਬਕਾਲਾ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ 'ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ' ਦੀ ਧੁਨੀ ਨਾਲ ਗੂੰਜ ਉੱਠੀਆਂ।

ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਭੇਖੀ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਉੱਤੇ ਜਿਵੇਂ ਗੜ੍ਹੇਮਾਰ ਹੋ ਗਈ। ਏਨਾ ਚੜ੍ਹਾਵਾ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪਾਟ ਗਈਆਂ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ ਧੀਰਮੱਲ ਨੂੰ। ਉਹ ਤਾਂ ਅਸਲੋਂ ਹੀ ਸੜ-ਬਲ ਗਿਆ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਜਾਨ ਲੈਣ ਦਾ ਯਤਨ

ਧੀਰਮੱਲ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਬੜੇ ਖੋਟੇ ਸੁਭਾਉ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਮਾੜੇ ਸਨ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਘਰ ਦਾ ਭੇਤ ਦੇ ਕੇ ਉਹਨੇ ਪੈਂਦੇ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਰਾਤ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਸੀ। ਉਹਦੀ ਇੱਛਿਆ ਸੀ ਕਿ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਉਹਦੇ ਪਿਤਾ (ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ) ਤੇ ਦਾਦਾ (ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ) ਮਾਰੇ ਜਾਣ, ਤਾਂ ਉਹ ਓਸੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪੋਤਰਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗੁਰਿਆਈ ਉੱਤੇ ਓਸੇ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਲੜਾਈ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਉਹਦੀ ਇੱਛਿਆ ਦੇ ਉਲਟ ਨਿਕਲਿਆ। ਫਿਰ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਹਰਿਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ, ਤਾਂ ਧੀਰਮੱਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਔਖਾ ਹੋਇਆ। ਉਹਨੇ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦਰਖ਼ਾਸਤ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਓਥੇ ਉਹਦੀ ਸੁਣੀ ਨਾ ਗਈ। ਉਹ ਹੋਰ ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ, ਪਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿੱਚ ਆਪ ਗੱਦੀ ਲਾ ਕੇ ਬਹਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ।

੧੭੧੫ ਬਿ. ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤਖ਼ਤ ਸੰਭਾਲ ਬੈਠਾ। ਦੋ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ-ਭਤੀਜਿਆਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠ ਕੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਬਾਕਾਇਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਧੀਰਮੱਲ ਨੇ ਉਸ ਕੋਲ ਦਰਖ਼ਾਸਤ ਕੀਤੀ। ਉਹਦੀ ਮੰਗ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਦਾਦਾ ਜੀ (ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ) ਨੇ ਉਹਦਾ ਹੱਕ ਮਾਰ ਕੇ ਗੱਦੀ ਉਹਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ (ਹਰਿਰਾਏ ਸਾਹਿਬ) ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਰਕਾਰੀ ਰਸੂਖ਼ ਨਾਲ ਉਹਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਹੱਕ ਦੁਆਵੇ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਜੱਥੇਬੰਦੀ ਵਿੱਚ ਫੁੱਟ ਪਵੇ। ਉਹਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਬੁਲਾ ਭੇਜਿਆ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਆਪ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਨਾ ਗਏ, ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਬੁਲਾਵੇ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਰਾਮ ਰਾਏ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ। ਰਾਮ ਰਾਏ ਬੜਾ ਸਮਝਦਾਰ ਤੇ ਹਾਜ਼ਰ-ਜਵਾਬ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਹਰ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਉਹਨੇ ਬੜੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਅੰਤ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਉਹ ਸਿਦਕ ਤੋਂ ਡੋਲ ਗਿਆ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਖ਼ੁਸ਼ ਕਰਨ ਬਦਲੇ ਉਹਨੇ 'ਮਿਟੀ

ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੀ ਪੇੜੇ ਪਈ ਕੁਮਿਆਰ।' ਦੀ ਥਾਂ 'ਮਿੱਟੀ ਬੇਈਮਾਨ ਕੀ...' ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਅਵੱਗਿਆ ਦਾ ਕਾਰਨ ਰਾਮ ਰਾਏ ਵੀ ਸਿੱਖੀ ਤੋਂ ਖ਼ਾਰਜ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਧੀਰਮੱਲ ਨੂੰ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਾ ਪੁੱਜਾ।

ਹੁਣ ਧੀਰ ਮੱਲ ਨੇ ਹੱਥੀਂ ਨਜਿੱਠਣ ਦੀ ਠਾਣੀ। ਖੋਟੇ ਸਲਾਹਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰਾਏ ਨਾਲ ਉਹਨੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਜਾਨੋਂ ਮਾਰ ਦੇਣ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾ ਲਈ। ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਵਾਸਤੇ ਮੋਢੀ ਬਣਿਆਂ ਉਸਦਾ ਮੁੱਖੀ ਮਸੰਦ ਸ਼ੀਂਹਾਂ।

ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਰਸਮ ਭੁਗਤਾਉਣ ਪਿੱਛੋਂ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਣੇ ਡੇਰੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵੀ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਥਾਉਂ-ਥਾਈਂ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਪਾਸ ਪੰਜ-ਸੱਤ ਸੇਵਾਦਾਰ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ।

ਸ਼ੀਂਹਾਂ ਮਸੰਦ ਪੰਜੀ-ਛੱਬੀ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਧਾੜ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਪਿਆ। ਅੱਗੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਚੌਂਕੜਾ ਮਾਰੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਧੰਨਵਾਦ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਸਨ। ਸ਼ੀਂਹੇਂ ਮਸੰਦ ਨੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਮਹਾਰਾਜ ਉੱਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਗੋਲੀ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਮਸਤਕ (ਮੱਥੇ) ਨੂੰ ਛੂਹ ਕੇ ਉੱਪਰੋਂ ਮਾਸ ਚੀਰ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਲਹੂ ਦੀ ਕੇਸਰੀ ਧਾਰ ਫੁੱਟ ਨਿਕਲੀ। ਗੁਰਦੇਵ ਰੱਖਣਹਾਰੇ ਦੇ ਧੰਨਵਾਦ ਵਜੋਂ ਅਗ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਝੁਕ ਗਏ। ਲਾਗੇ ਬੈਠੇ ਸੇਵਕ ਨੇ ਗੁਰਦੇਵ ਨੂੰ ਪਕੜ ਕੇ ਲਿਟਾ ਦਿੱਤਾ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੇ ਸਮਝਿਆ, ਮਹਾਰਾਜ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ ਹਨ। ਵਧੇਰੇ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ਼ੀਂਹੇਂ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਉੱਤੇ ਉਹਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਦੀ ਮਾਇਆ ਤੇ ਹੋਰ ਬਸਤਰ ਆਦਿ ਸਭ ਸਮੱਗਰੀ ਸੰਭਾਲੀ ਤੇ ਨੱਸ ਕੇ ਧੀਰਮੱਲ ਦੇ ਡੇਰੇ ਜਾ ਵੜੇ।

ਇਸ ਦੁਰਘਟਨਾ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸਾਰੇ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਜੰਗਲ ਦੀ ਅੱਗ ਵਾਂਗ ਫੈਲ ਗਈ। ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਸੁਣਿਆ, ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਤਪ-ਅਸਥਾਨ ਵੱਲ ਦੌੜ ਉੱਠਿਆ। ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਤਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਗ਼ੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ। ਧੀਰਮੱਲ ਦੀ ਨੀਚਤਾ ਉੱਤੇ ਉਸ ਦਾ ਕਰੋਧ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀ ਲੈ ਕੇ ਸਿੱਧਾ ਧੀਰਮੱਲ ਦੇ ਡੇਰੇ ਉੱਤੇ ਜਾ ਪਿਆ। ਉਹਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧੇਰੇ ਵੇਖ ਕੇ ਧੀਰਮੱਲ ਦੇ ਆਦਮੀ ਡਰ ਨਾਲ ਹੀ ਸਹਿਮ ਗਏ। ਨਾਲੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਾਪ ਡਰਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਅੱਗੋਂ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ। ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਨਿਹੱਥਿਆਂ ਉੱਤੇ ਵਾਰ ਤਾਂ ਨਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਧੀਰਮੱਲ ਦੇ ਡੇਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਾਮਾਨ ਲੁੱਟ ਲਿਆ। ਗੁਰਦੇਵ ਉੱਤੇ

ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ੀਂਹੇਂ ਮਸੰਦ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਅੱਗੇ ਲਾ ਲਿਆ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਬੀੜ ਵੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ। ਸਹਿਮਿਆ ਹੋਇਆ ਧੀਰਮੱਲ ਚੁੱਪਚਾਪ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਅੰਸ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਧੀਰਮੱਲ ਨੂੰ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮੂੰਹੋਂ ਕੁਝ ਨਾ ਕਿਹਾ, ਪਰ ਉਹਦੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਲਾਲ ਹੋਏ ਹੋਏ ਨੇਤਰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੀ ਧੀਰਮੱਲ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣ ਖ਼ੁਸ਼ਕ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਭ ਕੁੱਝ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਜਾ ਧਰਿਆ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਠੀਕ ਠਾਕ ਵੇਖ ਕੇ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਕੁਝ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਹਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਧੰਨਵਾਦ ਵਜੋਂ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ।

ਗੁਨਾਹਗਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ

ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਜ਼ਖ਼ਮ ਵਧੇਰੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ। ਗੋਲੀ ਮੱਥੇ ਦੀ ਉਪਰਲੀ ਖੱਲ ਚੀਰਦੀ ਨਿਕਲ ਗਈ ਸੀ। ਗੁਰਦੇਵ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਸੇਵਕ ਨੇ ਵਗਿਆ ਖ਼ੂਨ ਸਾਫ਼ ਕਰਕੇ ਪੱਟੀ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ, ਗੁਰਦੇਵ ਓਵੇਂ ਸ਼ਾਂਤ ਚਿੱਤ ਬੈਠੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਾਸ ਹੀ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਬੈਠੇ ਸਨ।

ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਪਿੱਛੋਂ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਗੁਰਦੇਵ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਖਲੋ ਗਿਆ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਸਾਰੀ ਹੋਈ ਬੀਤੀ ਕਹਿ ਸੁਣਾਈ।

ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਉਠਾ ਕੇ ਬੜੇ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, "ਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ! ਧੀਰਮੱਲ ਦੇ ਆਦਮੀ ਆਏ, ਤੇ ਉਹ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡਾ ਸਾਮਾਨ ਲੁੱਟ ਕੇ ਲੈ ਗਏ। ਤੁਸੀਂ ਗਏ ਤੇ ਬਲ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਖੋਹ ਲਿਆਏ। ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਰੱਬ ਦੇ ਰਾਹ ਚੱਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸ਼ੋਭਾ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਅਖਵਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ :

'ਗ਼ਰੀਬੀ ਗ਼ਦਾ ਹਮਾਰੀ॥
ਖੰਨਾ ਸਗਲ ਰੇਨੁ ਛਾਰੀ॥' (ਸੋਰਠਿ ਮ. ੫, ਪੰਨਾ ੬੨੮)

"ਸੰਤ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਬਲ ਦਇਆ ਤੇ ਸੰਤੋਖ ਹੈ। ਗੁੱਸਾ ਤਿਆਗੋ। ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਵੋ। ਸਾਡੀ ਆਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣਾ ਸਾਮਾਨ ਤੁਸੀਂ ਰੱਖ ਲਵੋ, ਪਰ ਧੀਰਮੱਲ ਦਾ ਸਾਰਾ ਉਹਦੇ ਡੇਰੇ ਵਾਪਸ ਪੁਚਾ ਆਵੋ।"

"ਜੋ ਆਗਿਆ ਮਹਾਰਾਜ! ਪਰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਬੀੜ ਉੱਤੇ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਅਸੀਂ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ।" ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਅ ਕੇ ਕਿਹਾ।

"ਨਹੀਂ, ਪੁਰਖਾ! ਉਹ ਵੀ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿਉ। ਬਲ ਪੂਰਵਕ ਖੋਹ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ

ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੀ ਗੁਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਖੋਹਣ ਨਾਲੋਂ ਹੱਥੋਂ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ। ਸਣੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਦੇ ਉਹਦਾ ਸਾਰਾ ਸਾਮਾਨ ਏਸੇ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੇ ਡੇਰੇ ਪੁਜਾ ਕੇ ਆਓ।" ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ।

"ਸੱਤ ਬਚਨ ਮਹਾਰਾਜ! ਪਰ ਇਸ ਦੁਸ਼ਟ ਨੂੰ ਕੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣੀ ਹੈ।" ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸ਼ੀਹੇਂ ਮਸੰਦ ਨੂੰ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਕਰਦਿਆਂ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ।

ਸ਼ਰਮ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਸ਼ੀਂਹਾਂ ਸਿਰ ਝੁਕਾਈ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆ ਖਲਾ।

"ਗੁਰੂ ਸਵਾਰੇ ਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ!" ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਬੜੀ ਮਿੱਠੀ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, "ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਨਾਲੋਂ ਖਿਮਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਸਦਕਾ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦਿਉ। ਸਾਡੀ ਆਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਬੰਧਨ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਉ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਖਿਮਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।"

ਇਹ ਫ਼ੈਸਲਾ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਈ। ਕੁੱਝ ਲੋਕ ਇਸ ਫ਼ੈਸਲੇ ਉੱਤੇ ਦਿਲੋਂ ਖ਼ੁਸ਼ ਵੀ ਨਾ ਹੋਏ। ਉਹ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਪਰ ਗੁਰਦੇਵ ਦਾ ਹੁਕਮ ਉਲਟਾਉਣ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵਿੱਚ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ਼ੀਹੇਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਸਣੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ, ਧੀਰ ਮੱਲ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਾਮਾਨ ਉਸ ਦੇ ਡੇਰੇ ਪੁਚਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਨਕਲੀ ਗੁਰੂ ਨੱਸ ਗਏ

ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ, ਓਥੇ ਭੇਖੀ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਝੁਕ ਗਏ। ਉਹ ਰਾਤੋ-ਰਾਤ ਡੇਰੇ ਉਠਾ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਨਗਰ ਵਿੱਚੋਂ ਨੱਸ ਗਏ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ :

'ਜਿਉਂਕਰ ਸੂਰਜ ਨਿਕਲਿਆ,
ਤਾਰੇ ਛੁਪੇ, ਅੰਧੇਰ ਪਲੋਆ।' (ਵਾਰ ੧-੨੭)

ਮੁੱਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਉੱਤੇ, ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਦੂਰ ਨੇੜੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਉਂਦੀਆਂ, ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੀਆਂ ਤੇ ਜਨਮ ਸਫ਼ਲਾ ਕਰਦੀਆਂ।

ਉਸ ਅਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਬੜਾ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ।

ਚੌਥਾ ਕਾਂਡ

ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਤੋਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਤਕ

ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਕੇਵਲ ਈਸ਼ਵਰ ਭਗਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਜ਼ੂਰ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

'ਰਾਮੁ ਸਿਮਰਿ, ਰਾਮੁ ਸਿਮਰਿ, ਇਹੈ ਤੇਰੈ ਕਾਜਿ ਹੈ॥'

(ਰਾਗ ਜੈਜਾਵੰਤੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੫੨)

'ਹਰਿਜਸੁ ਰੇ ਮਨਾ, ਗਾਇ ਲੈ, ਜੋ ਸੰਗੀ ਹੈ ਤੇਰੋ॥'

(ਰਾਗ ਤਿਲੰਗ, ਪੰਨਾ ੭੨੭)

'ਮਨ ਰੇ, ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਸਰਨਿ ਬਿਚਾਰੋ॥' (ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ, ਪੰਨਾ ੬੩੨)

'ਰੇ ਮਨ, ਰਾਮ ਸਿਉ ਕਰਿ ਪ੍ਰੀਤਿ॥' (ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ, ਪੰਨਾ ੬੩੧)

ਏਸੇ ਲਗਨ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਇਕ ਕਮਰੇ (ਭੋਹਰੇ) ਅੰਦਰ ਬਹਿ ਕੇ ਤੀਹ ਸਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰ ਦਿੱਤੇ। ਜਿੱਥੇ ਹੋਰ ਸੋਢੀ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਹੀ ਗੱਦੀਆਂ ਲਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਰਹੇ, ਓਥੇ ਮਹਾਰਾਜ ਇਸੇ ਧੁਨ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਰਹੇ :

'ਸਾਧੋ, ਗੋਬਿੰਦ ਕੇ ਗੁਣ ਗਾਵਉ॥' (ਰਾਗ ਗਉੜੀ, ਪੰਨਾ ੨੧੯)

ਪਰ ਜਦ ਅੱਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਭਾਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਂਵਾਰੀ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਪੂਰੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਇਹ ਜ਼ਿੰਮੇਂਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਕਰਮ ਕੇਵਲ ਮੱਥਾ ਟਿਕਾਉਣਾ ਤੇ ਆਪ ਭਜਨ ਕਰਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਵੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇ ਤਪੀਏ ਵਿੱਚ ਮੁੱਢਲਾ ਫ਼ਰਕ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤਪੀਆ ਕੇਵਲ ਆਪਣੀ ਕਲਿਆਣ ਵਾਸਤੇ ਤਪ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੇ ਪਾਰ ਉਤਾਰੇ ਵਾਸਤੇ ਘਾਲਣਾ ਘਾਲਦਾ ਹੈ। ਹਜ਼ੂਰ ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਬੜੇ ਮਿੱਠੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਦੇ। ਆਪ ਵਧੇਰੇ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ :

'ਸਾਧੋ, ਮਨ ਕਾ ਮਾਨੁ ਤਿਆਗਉ॥' (ਰਾਗ ਗਉੜੀ, ਪੰਨਾ ੨੧੯)

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬੜਾ ਸ਼ਾਂਤ ਤੇ ਕਹਿਣ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਮਿਠਾਸ ਸੀ। ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਣ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਘਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਆਪਣਾ ਭਾਰ ਹੌਲਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਉਹਨਾਂ ਕੁਝ ਜ਼ਿੰਮੇਂਵਾਰੀਆਂ ਹੋਰ ਮੁੱਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠਿਆਂ ਗੁਰਦੇਵ ਨੂੰ ਹਫ਼ਤਾ ਕੁ ਬੀਤਿਆ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਚਾਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਕਾਰਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸੀ। (ਜੋ ਹੁਣ ਤੱਕ ਵੀ ਕੇਂਦਰ ਹੀ ਚਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।) ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਗੁਰਦੇਵ ਦਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਸੀ। ਫਿਰ ਤੀਰਥਾਂ ਉੱਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਸੁੱਤੇ ਸਿਧ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਪੁਰਾਤਨ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਲਾਹੇਵੰਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਸਥਾਨ ਸਨ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ, ਗੋਇੰਦਵਾਲ, ਤਰਨਤਾਰਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਕਰਤਾਰਪੁਰ, ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ।

ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹਿੱਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਤੀਰਥਾਂ ਉੱਤੇ ਚੱਕਰ ਲਾਏ ਸਨ। ਪਹਿਲੀ ਤੇ ਦੂਸਰੀ ਉਦਾਸੀ ਸੀ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਤੀਰਥਾਂ ਵੱਲ।

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕੋਈ ਯਾਤਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਕੇਵਲ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਤੱਕ ਗਏ। ਆਪ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਦੇ ਪੱਤਣ ਤੋਂ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਹੋਏ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਹਰੀ ਕੇ ਪੱਤਣ ਰਾਹੀਂ ਵਾਪਸ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਆ ਗਏ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਤੀਰਥ ਯਾਤਰੀ ਸਨ ਤੇ ਆਪ ਤੀਰਥਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਬਣਨ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਆਪ ਇਕ ਵਾਰ ਤੀਰਥਾਂ 'ਤੇ ਗਏ। ਪਰ ਪਹਿਲੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਤੇ ਇਸ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਮਨੋਰਥ ਵਿੱਚ ਫ਼ਰਕ ਸੀ। ਇਸ ਫ਼ਰਕ ਨੂੰ ਚੌਥੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ :

'ਤੀਰਥ ਉਦਮ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੀਆ,
ਸਭ ਲੋਕ ਉਧਾਰਣ ਅਰਥਾ॥' (ਰਾਗ ਤੁਖਾਰੀ ਮ. ੪, ਪੰ: ੧੧੧੬)

ਕੇਵਲ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਭਲੇ ਵਾਸ਼ਤੇ (ਪ੍ਰਚਾਰ ਹਿੱਤ) ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਫ਼ਿਰਕੇ ਦਾ ਆਪਣਾ ਤੀਰਥ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਹ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੇ ਤੀਰਥਾਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਘਾਟ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ

ਗੋਇੰਦਵਾਲ 'ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ' ਬਣਾਇਆ, ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਤੀਰਥ ਬਣਿਆ। ਏਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਵੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜੋ ਚੌਥੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸੰਪੂਰਨ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਗੱਦੀ ਬੈਠਣ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਤੀਰਥ ਹੈਸਨ, ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ। ਸੋ, ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖ ਅਸਥਾਨਾਂ (ਤੀਰਥਾਂ) ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਕੂਚ ਕੀਤਾ।

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਮਵਰ ਸਿੱਖ ਸਨ—ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਿੱਤਾ, ਭਾਈ ਗੜ੍ਹੀਆ, ਭਾਈ ਦਰਗਾਹ ਮੱਲ, ਬਾਬਾ ਦਵਾਰਕਾ ਦਾਸ ਭੱਲਾ ਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੇ ਭਰਾ ਕਿਰਪਾਲ ਚੰਦ। ਹੋਰ ਬੇਅੰਤ ਸੰਗਤਾਂ ਵੀ ਇਸ ਯਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋ ਤੁਰੀਆਂ।

ਗੋਇੰਦਵਾਲ

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਪੁੱਜੇ। ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਤੋਂ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਿੱਧੇ ਜਾਣ ਦਾ ਖ਼ਾਸ ਕਾਰਨ ਸੀ, ਬਾਬਾ ਦਵਾਰਕਾ ਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਮਾਣ ਰੱਖਣਾ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿੱਚੋਂ ਸਨ, ਭਾਵ ਬਾਬਾ ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਦਵਾਰਕਾ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਹੀ ਸੀ।

ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੀਸਰੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਬਣਾਏ ਪਹਿਲੇ ਸਿੱਖ ਤੀਰਥ 'ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ' ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ, ਫਿਰ ਆਪ ਦੇ ਤਪ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰ ਕੇ, ਆਪ ਬਾਬਾ ਦਵਾਰਕਾ ਦਾਸ ਤੋਂ ਵਿਦਿਆ ਹੋਏ। ਜਿੰਨ੍ਹੀਂ ਰਾਹੀਂ (ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੇਵ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਵਾਸਤੇ ਜਲ ਢੋਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, 'ਭਲੇ ਅਮਰਦਾਸ ਗੁਣ ਤੇਰੇ, ਤੇਰੀ ਉਪਮਾ ਤੋਹਿ ਬਨਿ ਆਵੈ।' ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਉਸ ਰਾਹੇ 'ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ' ਪਹੁੰਚੇ। ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਵਾ ਚੜ੍ਹਾਇਆ।

ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਤਰਨਤਾਰਨ

ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਤਰਨਤਾਰਨ ਪੁੱਜੇ। ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜਾਂਦੇ, ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਉਦਾਲੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਹਿੱਤ ਆ ਪਹੁੰਚਦੀਆਂ। ਮਹਾਰਾਜ ਸਭ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਂਦੇ। ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਮਿੱਠੇ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣ ਕੇ ਸਭ ਦੇ ਮਨ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੁੰਦੇ।

ਏਥੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁੱਜੇ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਪਿੱਛੋਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੀ ਔਲਾਦ ਦਾ ਹੀ ਕਬਜ਼ਾ ਰਿਹਾ। ਮੇਹਰਵਾਨ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਦਾ ਵਿਚਲਾ ਪੁੱਤਰ 'ਹਰਿਜੀ' ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਵੀ ਉਸ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਹੀ ਚੱਲਦੇ ਸਨ। 'ਹਰਿਜੀ' ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ 'ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ' ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾ ਕਰਨ ਦਿੱਤੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਕਿਤੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਪੱਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਬਜ਼ਾ ਨਾ ਜਮਾ ਬਹਿਣ। ਸੋ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੁਜਾਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉਢੀ ਨੂੰ ਜੰਦਰਾ ਮਾਰ ਕੇ ਨੱਸ ਗਏ। ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੀ ਇਸ ਕਰਤੂਤ ਤੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਬਹੁਤ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋਈਆਂ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਬਾਹਰੋਂ ਹੀ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਕੋਲ ਉਸ ਥਾਂ ਜਾ ਬੈਠੇ, ਜਿੱਥੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ 'ਥੜਾ ਸਾਹਿਬ' ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜ ਸ਼ਾਂਤ ਸਰੂਪ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਚੰਗਾ-ਮੰਦਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ।

ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਪਾਸ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਆਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਜਬਰਦਸਤੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਵੇ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾ ਦਿੱਤੀ। ਸਗੋਂ ਆਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਨਗਰ 'ਵੱਲਾ' ਦੇ ਬਾਹਰਵਾਰ ਜਾ ਬੈਠੇ। ਓਥੇ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਮਾਈ ਹਰਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ਦੋ ਦਿਨ ਗੁਜ਼ਾਰੇ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੀ ਕਰਤੂਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਤਾਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਕੇ ਨਗਰ ਵੱਲਾ ਜਾ ਪੁੱਜੀ। ਉਹਨਾਂ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਚਰਨ ਪਰਸੇ, ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਹੋਈ ਅਵੱਗਿਆ ਬਾਰੇ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਚੱਲਣ ਵਾਸਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਖ਼ਾਸ ਕਰਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਮਾਈਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ। ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਭਗਤੀ-ਭਾਵਨਾ 'ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ 'ਮਾਈਆਂ ਰੱਬ ਰਜਾਈਆਂ' ਦਾ ਵਰ ਦਿੱਤਾ।

ਦੋ ਦਿਨ ਓਥੇ ਗੁਜ਼ਾਰ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਫਿਰ ਨਗਰ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਵਿੱਚ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਾਬਾ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਅੱਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮਾਤਾ, ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਵੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਪਿੱਛੋਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਵਾਪਸ ਕੀਰਤਪੁਰ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਤਬਾਰੀ ਮਸੰਦ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਤੇ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਦਾ ਭੇਜਿਆ ਹੋਇਆ ਉਹ ਭੇਟਾ ਲੈ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ। ਨੌਂਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਭੇਟਾ ਧਰ ਕੇ ਉਹਨੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਚੱਲਣ ਵਾਸਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ।

ਧੀਰਮੱਲ ਆਪਣੇ ਮਨੋਰਥ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਉਹਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚੋਂ ਈਰਖਾ ਦੇ ਭਾਂਬੜ ਸ਼ਾਂਤ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋਏ। ਉਹਦੇ ਮਸੰਦ ਸ਼ਰਾਰਤਾਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆਉਂਦੇ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਸ ਈਰਖਾ ਭਰੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਰਾ ਲਾਂਭੇ ਹੋ ਜਾਈਏ। ਸੋ (ਮਾਤਾ) ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਤੇ ਬਾਬਾ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਦਾ ਸੱਦਾ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਕੀਰਤਪੁਰ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ। ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਤੇ ਬਾਬਾ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਨੇ ਹਜ਼ੂਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਜਿੱਥੇ ਆਪ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਗੱਦੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ, ਉਥੇ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਦੇ ਪੀੜ੍ਹੀਓਂ ਵੀ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਵਸਤੂਆਂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ।

ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਵੀ ਸਭ ਦਾ ਥਾਂ ਪੁਰ ਥਾਂ ਆਦਰ-ਮਾਣ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਆਪ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਸਥਾਨ ਵੇਖੇ ਤੇ ਸਭ ਥਾਂਈਂ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਚੜ੍ਹਾਏ।

ਏਥੇ ਵੀ ਗੁਰਦੇਵ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਟਿਕ ਸਕੇ। ਭਾਵੇਂ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਤੇ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਸੰਦ—ਆਪਣਾ ਆਦਰ ਮਾਣ ਘਟਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਦਿਲੋਂ ਬਹੁਤ ਔਖੇ ਸਨ। ਸੋ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਓਥੋਂ ਵੀ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੀ ਠੀਕ ਸਮਝਿਆ।

ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਸਾਇਆ

ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੋਂ ਪੰਜ-ਕੁ ਮੀਲ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਮਾਖੋਵਾਲ ਦਾ ਥੇਹ ਪਿਆ ਸੀ। ਕਹਿਲੂਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਤੋਂ ਇਹ ਧਰਤੀ ਮੁੱਲ ਖ਼ਰੀਦ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਨਵਾਂ ਨਗਰ ਵਸਾਇਆ। ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਗੁਰੂ ਕਾ ਚੱਕ' ਰੱਖਿਆ। ਪਿੱਛੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਅਨੰਦਪੁਰ' ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਅਜੇ ਤੱਕ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹੈ।

ਪੰਜਵਾਂ ਕਾਂਡ

ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ

ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਦੀ ਹਾਰ ਧੀਰਮੱਲ ਆਦਿ ਸੋਢੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਡੇ ਵਾਂਗ ਰੜਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਵਧੇਰੇ ਸੂਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਏਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਦੀ ਆਮਦਨ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਗਈ ਸੀ। ਵਿਰੋਧੀ ਸੋਚਦੇ, 'ਅਜੇ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਕੱਲ੍ਹ ਗੁਰੂ ਬਣੇ ਨੇ, ਤੇ ਅੱਜ ਰਾਜੇ ਕੋਲੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਖ਼ਰੀਦ ਕੇ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਨਗਰ ਵੀ ਵਸਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਨੇ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਮਾਇਆ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਕਿਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਾਹ 'ਚੋਂ ਪਾਸੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਰੀ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਦੀ ਰਕਮ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਆਵੇ।'

ਮਾਇਆ ਦੇ ਮੋਹ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਧੀਰਮੱਲ ਨੂੰ ਦੁੱਖੀ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਰਾਮ ਰਾਏ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਤੇ ਹਰਿਜੀ ਮੀਣੇ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੋਂ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਧੀਰਮੱਲ ਦੇ ਘਰ ਬੈਠ ਕੇ ਤਿੰਨਾਂ ਨੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਦੁੱਖ ਫੋਲੇ। ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਡਰ ਭਾਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅੰਤ ਫ਼ੈਸਲਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਰਾਮ ਰਾਏ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਕੋਲ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰੇ, ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਵੀ ਹੋ ਸਕੇ, ਝੂਠੀਆਂ ਸੱਚੀਆਂ ਲਾ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਵਾ ਦੇਵੇ। ਫਿਰ ਬਾਕੀ ਸੋਢੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਰਸਤਾ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਰਾਮ ਰਾਏ ਨੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਵੀ, ਪਰ ਉਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ।[1] ਇਸ ਪਾਸਿਉਂ ਨਿਰਾਸ ਹੋ ਕੇ ਸੋਢੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਸੰਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਭੰਡੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਹੁਣ ਦੋ ਹੀ ਰਾਹ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ। ਜਾਂ ਤਾਂ ਆਪ ਸ਼ਰੀਕਾਂ ਦੀ ਈਰਖਾ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦੇ, ਭਾਵ 'ਜੈਸੇ ਨੂੰ ਤੈਸਾ' ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦਾ ਹਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਤੇ ਜਾਂ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਵਾਸਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਦੂਸਰਾ ਰਾਹ

---

1. ਗਿ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਤਵਾਰੀਖ਼ ਗੁਰੂ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਪਹਿਲਾ ਭਾਗ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਛਪੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੭।

ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਸੀ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਚਾਰੀ ਹੋਈ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਸੋ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਤਿਆਰੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਆਦਮੀ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜ ਤੋਂ ਛੁੱਟੀ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਨੂੰ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਅਨੰਦਪੁਰ ਉਸਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਜੇ। ਸੋ ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਭਾਈ ਭਾਗੂ ਚੂਹਣੀਆਂ ਵਾਲਾ, ਭਾਈ ਰਾਮਾ ਸੰਧੂ, ਭਾਈ ਸਾਧੂ ਮੁਲਤਾਨੀ, ਭਾਈ ਦੇਸ ਰਾਜ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ।

ਯਾਤਰਾ ਆਰੰਭ

ਹਜ਼ੂਰ ੧੫ ਮੱਘਰ, ੧੭੨੨ ਬਿ: ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰੋਂ ਤੁਰ ਪਏ। ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਨਾਲ ਕਿਰਪਾਲ ਚੰਦ, ਦੀਵਾਨ ਮਤੀ ਦਾਸ, ਸਤੀ ਦਾਸ, ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ, ਸੰਗਤੀਆ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਾਮਵਰ ਸਿੱਖ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਵੀ ਸਨ। ਦੋਵੇਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਰੱਥ ਉੱਤੇ ਅਸਵਾਰ ਸਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਘੋੜੇ ਉੱਤੇ। ਨਗਰ ਤੋਂ ਦੋ ਮੀਲ ਤੱਕ ਸੰਗਤਾਂ ਹਜ਼ੂਰ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਕਰਨ ਗਈਆਂ।

ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਅ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਕੀਤਾ।[1] ਸਭ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ (ਸੇਖਾ, ਕੱਟੂ, ਫਰਵਾਹੀ, ਰੋਪੜ, ਧੌਲਾ, ਮੌੜ, ਖੀਵਾ, ਮਾਈਸਰ ਖ਼ਾਨਾ, ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋਕੀ, ਬੱਛੋਆਣਾ, ਗੋਬਿੰਦਪੁਰਾ ਆਦਿ) ਵਿੱਚ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਅੱਗੇ ਵਾਂਗ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਏ। ਗਾਗਾ, ਲੇਲ੍ਹ, ਮੂਣਕ ਆਦਿ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਮਹਾਰਾਜ ਧਮਧਾਣ ਜਾ ਪੁੱਜੇ। ਓਥੇ ਮਹਾਰਾਜ ਕਈ ਦਿਨ ਠਹਿਰੇ। ਇਹ ਨੀਯਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਤਾਰੀਖ਼ ਨੂੰ ਫਲਾਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਜ਼ਰੂਰ ਪੁੱਜਣਾ ਹੈ। ਸੋ ਜਿਸ ਥਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਸ਼ਰਧਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀਆਂ, ਹਜ਼ੂਰ ਉਸ ਪਾਸੇ ਚਾਲੇ ਪਾ ਦਿੰਦੇ।

ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਦੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਦੋ ਵਾਰ ਸਫ਼ਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਇਹ, ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਅਸੀਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਉਹ, ਜਦ ਮਹਾਰਾਜ ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਤੁਰੇ ਸਨ। ਇਹ ਨਿਰਨਾ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰਾ ਕਠਿਨ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਥਾਂ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਸਫ਼ਰ ਵਿੱਚ ਚਰਨ ਪਾਏ ਤੇ ਕਿਸ

---

1. ਏਸ ਸਫ਼ਰ ਬਾਰੇ ਤਿੰਨ ਪੁਰਾਤਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। 'ਸਾਖੀ ਪੋਥੀ', 'ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਤੇ 'ਤਵਾਰੀਖ਼ ਗਿ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ।' ਸਭ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਕੁਝ ਫ਼ਰਕ ਹੈ।

ਵਿੱਚ ਦੂਸਰੇ ਸਮੇਂ। ਥਾਂ-ਥਾਂ ਨਗਰਾਂ ਤੇ ਕਸਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਣੇ ਹਏ ਯਾਦਗਾਰੀ ਅਸਥਾਨ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਓਥੇ ਗਏ ਜ਼ਰੂਰ ਹਨ।

ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਦੀ ਚੱਕਰ ਲਾਉਂਦੇ ਮਹਾਰਾਜ ਪਹੋਆ ਪੁੱਜੇ, ਜੋ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤੀਰਥ ਹੈ। ਓਥੋਂ ਅੱਗੇ ਕੈਥਲ, ਥਾਨੇਸਰ ਰਾਹੀਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਕੁਰਕਸ਼ੇਤਰ ਵਿੱਚ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤੀਰਥਾਂ ਉੱਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਸੀ।

ਏਥੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਕੁਝ ਦਿਨ ਦਿੱਲੀ ਠਹਿਰੇ। ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਮਥਰਾ, ਆਗਰਾ ਰਾਹੀਂ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਜਾ ਪੁੱਜੇ। ਉੱਥੇ ਮਹਾਰਾਜ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਰਹੇ।

ਅਲਾਹਾਬਾਦ

ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤੀਰਥ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਨਾਮ ਪ੍ਰਯਾਗ ਜਾਂ ਪਰਾਗਰਾਜ ਹੈ। ਇਸਲਾਮੀ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਬਦਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਸੋ ਪ੍ਰਯਾਗ ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਜੋ ਅਜੇ ਤੱਕ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹੈ। ਏਥੇ ਗੰਗਾ ਤੇ ਜਮਨਾ ਦਾ ਮੇਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵੈਦਿਕ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਤੀਸਰੀ ਨਦੀ ਸਰਸਵਤੀ ਗੁਪਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਏਥੇ ਗੰਗਾ ਤੇ ਜਮਨਾ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਸੋ ਤਿੰਨਾਂ ਪਵਿੱਤਰ ਨਦੀਆਂ (ਗੰਗਾ, ਜਮਨਾ ਤੇ ਸਰਸਵਤੀ) ਦਾ ਸੰਗਮ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਸ ਤੀਰਥ ਦਾ ਨਾਮ 'ਤ੍ਰਿਵੇਣੀ' ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਨਦੀਆਂ ਪਵਿੱਤਰ ਮੰਨੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਨਾਤਨ ਧਰਮੀ ਇਹਨਾਂ ਨਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨਾ, ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। 'ਤ੍ਰਿਵੇਣੀ' ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਤਿੰਨਾਂ ਦੇ ਮਹਾਤਮ ਦਾ ਫਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਇਸ ਤੀਰਥ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹਾਨਤਾ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵੈਦਿਕ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਹਨ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਿੱਖੀ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਤੀਰਥ 'ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ' ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨਦੀ ਹੈ।

> 'ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਹੈ,
> ਕਿਲਵਿਖ ਕਾਟਣਹਾਰਾ॥' (ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਮ. ੧, ਪੰਨਾ ੧੦੦੯)

ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ 'ਅਹੀਆਪੁਰ' ਮੁਹੱਲੇ ਵਿੱਚ ਡੇਰਾ ਰੱਖਿਆ। ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਪਾਖੰਡ ਦਾ ਖੰਡਨ ਤੇ ਸੱਚੇ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਸੀ।

ਹਿੰਦੂ ਤੀਰਥ ਹੋਣਾ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਿਹਾ, ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਦਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਚੇਚਾ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵਰਨਣ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ ਕਥਾ (ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ) ਵਿੱਚ ਇਉਂ ਕਰਦੇ ਹਨ :

'ਮੁਰ ਪਿਤ ਪੂਰਬ ਕੀਅਸ ਪਇਆਨਾ।
ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਕੇ ਤੀਰਥ ਨਾਨਾ।
ਜਬ ਹੀ ਜਾਤ ਤ੍ਰਿਬੇਣੀ ਭਏ।
ਪੁੰਨ ਦਾਨ ਦਿਨ ਕਰਤ ਬਿਤਏ।
ਤਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ ਹਮਾਰਾ ਭਯੋ।
ਪਟਨੇ ਸਹਿਰ ਬਿਖੈ ਭਵ ਲਯੋ।'

ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਰੀਝ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਕ ਸਯੋਗ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਮਾਂ ਬਣਨਾ। ਉਮਰ ਦੇ ਲਗਪਗ ਤਿਰਤਾਲੀ ਸਾਲ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਬੜੇ ਸੰਜਮ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਸਨ। ਕਹਿਣਾ ਆਸਾਨ ਹੈ, ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਸੰਜਮ ਨਿਭਾਉਣਾ ਬਹੁਤ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਤ੍ਰਿਬੇਣੀ ਠਹਿਰਨ ਸਮੇਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਪੁੱਤਰ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਆਸ ਪੂਰਨ ਹੋਈ। ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਤਪ ਨੂੰ ਫਲ ਲੱਗਾ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਇਕ ਮਹਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਪਟਨੇ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ।

ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਭਾਰਤ ਭਰ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣਾ ਉਚੇਚਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਛੱਡ ਗਏ ਹਨ।

ਪਟਨਾ

ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਮਹਾਰਾਜ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਮਿਰਜ਼ਾਪੁਰ, ਬਨਾਰਸ, ਸਸਰਾਮ, ਬੁੱਧ ਗਯਾ ਆਦਿ ਥਾਂਵਾਂ 'ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪਟਨੇ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜੇ। ਉੱਥੇ ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਕੁੱਝ ਸਮਾਂ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ।

ਪਹਿਲੀ ਉਦਾਸੀ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਬੀਜ ਬੀਜਿਆ ਸੀ। ਪਿੱਛੋਂ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂਆਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਥਾਪੇ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਰਿਆ ਭਰਿਆ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਫੁਲਵਾੜੀ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਪਾਸੇ ਆਏ ਸਨ।

ਛੇਵਾਂ ਕਾਂਡ

ਬੰਗਾਲ ਤੇ ਆਸਾਮ

ਕੁਝ ਜ਼ਿੰਮੇਂਵਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਪਟਨੇ ਛੱਡ ਕੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਆਸਾਮ ਦੇ ਦੌਰੇ ਵਾਸਤੇ ਤੁਰ ਪਏ। ਘਰ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਂਵਾਰੀ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਗਈ। ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵਾਸਤੇ (ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦੇ ਭਰਾ) ਭਾਈ ਕਿਰਪਾਲ ਚੰਦ (ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਮਾ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਚੰਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ), ਮੁਨਸ਼ੀ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ, ਦੀਵਾਨ ਮਤੀ ਦਾਸ, ਸਤੀ ਦਾਸ, ਚਰਨ ਦਾਸ ਆਦਿ ਕੁਝ ਹੋਰ ਮੁਅਤਬਿਰ ਸਿੱਖ ਛੱਡੇ ਗਏ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪਹਿਲੀ ਯਾਤਰਾ ਸਮੇਂ ਪਟਨੇ ਵਿੱਚ ਸਾਲਸ ਰਾਏ ਕੋਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਾਲਸ ਰਾਏ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨੌਕਰ ਬਦਰਿਕਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸਿੱਖ ਬਣੇ ਸਨ। ਗੁਰਦੇਵ ਪਟਨੇ ਤੋਂ ਤੁਰਨ ਲੱਗੇ ਬਦਰਿਕੇ ਨੂੰ ਮੰਜੀ ਦੇ ਗਏ ਸਨ। ਮੰਜੀ ਦੇਣ ਦਾ ਅਰਥ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਥਾਪ ਗਏ ਸਨ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਬਦਰਿਕੇ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਵਾਸਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਮਕਾਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਧਰਮਸਾਲਾ ਕਿਹਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਨੌਂਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਦਰਿਕਾ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿੱਚੋਂ ਓਥੇ ਘਨਸ਼ਾਮ ਤੇ ਗੁਲਾਬ ਰਾਏ[1] ਮਸੰਦ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਓਸੇ ਮਕਾਨ ਵਿੱਚ ਟਿਕਾ ਗਏ ਸਨ।

ਪਟਨੇ ਤੋਂ ਤੁਰ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦੋ ਦਿਨ ਕਸਬਾ 'ਬਾੜ੍ਹ' ਵਿੱਚ ਠਹਿਰੇ। ਉਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਲੰਮਾ ਪੜਾਅ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ 'ਮੰਘੇਰ' ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ। ਮੰਘੇਰ ਦਰਿਆ ਗੰਗਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਉੱਤੇ ਹੈ। ਓਥੇ ਮਹਾਰਾਜ ਲਗਪਗ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਰਹੇ।

ਮੰਘੇਰ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਭਾਗਲਪੁਰ, ਕੋਲਗਾਉਂ (ਕਹਿਲ ਗਾਉਂ ?), ਸਾਹਿਬਗੰਜ, ਕਾਂਤ ਨਗਰ, ਰਾਜ ਮਹਿਲ ਰਾਹੀਂ 'ਮਾਲਦਾ' ਪੁੱਜੇ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁਲਤਾਨ ਵਾਂਗ ਮਾਲਦਾ ਵੀ ਸੂਫ਼ੀ ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

---

1. ਤਵਾਰੀਖ਼ ਗੁਰੂ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਪੰਨਾ ੬੭੮।

ਮਾਲਦਾ ਤੋਂ ਗੋਦਾਵਰੀ, ਗੋਪਾਲਪੁਰ, ਮੁਰਸ਼ਦਾਬਾਦ ਰਾਹੀਂ ਮਹਾਰਾਜ ਢਾਕੇ ਜਾ ਪੁੱਜੇ। ਢਾਕੇ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਬੁਲਾਕੀ ਦਾਸ ਮਸੰਦ ਦੇ ਘਰ ਉਤਰੇ। ਬੁਲਾਕੀ ਦਾਸ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਢਾਕੇ ਆ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ।

ਢਾਕੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਵੱਖਰਾ ਘਰ ਬਣਾਇਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸੰਗਤ' ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਮੁਹੱਲੇ ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਪਿੱਛੋਂ 'ਸੰਗਤ ਟੋਲਾ' ਪੈ ਗਿਆ।

ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮੇਲ

ਏਥੇ ਹੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਜਰਨੈਲ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਇਹ ਘਰਾਣਾ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੀ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੰਗਾਲ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਤੇ ਆਸਾਮ ਵਿੱਚ ਅਹੋਮੀਆ ਕਬੀਲੇ ਦਾ ਰਾਜਾ ਚਕਰਧਵਜ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਮੁਗ਼ਲ ਹਾਕਮਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਕਬੀਲੇ ਦਾ ਝਗੜਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਰਾਜਾ ਚਕਰਧਵਜ ਨੇ ਗੋਹਾਟੀ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਗੋਹਾਟੀ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ ਸੀ।

ਬਾਕੀ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਉੱਤੇ ਆਸਾਮੀਆਂ ਦੇ ਜਾਦੂ ਟੂਣਿਆਂ ਦਾ ਬੜਾ ਭੈਅ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਸ ਭੈਅ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਮਾਲਦਾ ਤੋਂ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜ ਨਾਮਵਰ ਸੂਫ਼ੀ ਫ਼ਕੀਰ ਨਾਲ ਲੈ ਲ਼ਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਸਾਮੀਆਂ ਦੇ ਜਾਦੂ ਦਾ ਸਰਕਾਰੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਣਗੇ। ਉਹ ਰਾਤ ਦਿਨੇ ਕਲਮਾ ਪੜ੍ਹਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਤੇ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦੇਂਦੇ ਕਿ ਆਸਾਮੀਆਂ ਦੇ ਜਾਦੂ ਦਾ ਹੁਣ ਕੋਈ ਮਾੜਾ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪਵੇਗਾ।

ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਹਜ਼ੂਰ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਚੱਲਣ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਇੱਛਿਆ ਸੀ ਆਸਾਮ ਜਾਣ ਦੀ। ਆਪ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਥਾਂਵਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਜਿੱਥੇ ਕਦੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਚਰਨ ਪਾਏ ਸਨ।

ਆਸਾਮ ਵਿੱਚ

ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਧੂਬੜੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੇ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਵੇਖਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਮਹਾਰਾਜ ਆਸਾਮ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਠਹਿਰੇ ਸਨ।

ਗੋਹਾਟੀ ਵਿੱਚ ਕਾਮਾਖਿਆ ਦੇਵੀ ਦਾ ਮੰਦਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਹੋਮੀਆ ਕਬੀਲਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਹੁੰਦੇ ਤਾਣ ਅਹੋਮ ਲੋਕ ਗੋਹਾਟੀ ਛੱਡਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ, ਸਣੇ ਗੋਹਾਟੀ ਉਹ ਇਲਾਕਾ ਫ਼ਤਹਿ ਕਰਨ ਦਾ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਾਜਾ ਚਕਰਧਵਜ ਤੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਲਹੂ ਦੀ ਹੋਲੀ ਖੇਡਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਖੜੀਆਂ ਸਨ। ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਬੇਲੋੜਾ ਲਹੂ ਵਗੇ, ਇਹ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਧਾਰ ਲਈ।

ਦੋ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰਾਈ

ਰਾਜਾ ਚਕਰਧਵਜ ਦਾ ਸਾਥੀ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਰਾਏ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੀ। ਰਾਮ ਰਾਏ ਰਾਹੀਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਚਕਰਧਵਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਤੇ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਆਪ ਸਮਝਾਇਆ। ਮਹਾਨ ਤਪੱਸਵੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਟਾਲਣ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਅੰਤ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਇਨਸਾਨਾਂ ਦਾ ਲਹੂ ਡੁੱਲ੍ਹਣੋਂ ਬਚ ਗਿਆ। ਗੋਹਾਟੀ ਅਹੋਮੀਆ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਰਹੀ ਤੇ ਧੂਬੜੀ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੇ। ਸੁਲ੍ਹਾ ਦੀ ਯਾਦ ਵਜੋਂ ਦੋਹਾਂ ਦਲਾਂ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਢਾਲਾਂ ਨਾਲ ਮਿੱਟੀ ਪਾ ਕੇ ਧੂਬੜੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਥੜਾ ਬਣਾਇਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਦਮਦਮਾ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਏਥੇ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਪਟਨੇ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ।[1] ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਬਹੁਤ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਮਨਾਈ। ਦੀਵਾਨ ਸਜੇ, ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਲੰਗਰ ਵਰਤਿਆ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਧਨ, ਬਸਤਰ ਆਦਿ ਦਾਨ ਕੀਤੇ।

ਕਲਕੱਤੇ ਵਿੱਚ

ਏਥੋਂ ਮਹਾਰਾਜ ਫਿਰ ਵਾਪਸ ਢਾਕਾ ਆ ਗਏ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਓਥੇ ਬਿਸਰਾਮ

---

1. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਤਵਾਰੀਖ਼ ਗੁਰੂ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਪਹਿਲਾ ਭਾਗ ੭੪੩।

ਕਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਮਹਾਰਾਜ ਕਲਕੱਤੇ ਆ ਗਏ। ਗੰਗਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਅਸਥਾਨ 'ਬੜੀ ਸੰਗਤ' (ਕਲਕੱਤੇ ਦੇ ਬੰਗਾਲੀ ਸ਼ਬਦ 'ਬੜਾ' ਬੋਲਦੇ ਹਨ, 'ਬੜਾ ਸੰਗਤ') ਪਹਿਲੇ ਤੋਂ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ 'ਛੋਟੀ ਸੰਗਤ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਜਗਨ ਨਾਥ ਪੁਰੀ

ਕਲਕੱਤੇ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਬਰਦਵਾਨ, ਰੂਪਸਾ, ਬਾਲਾਸੋਰ, ਕਟਕ, ਭੁਵਨੇਸ਼ਵਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ 'ਜਗਨ ਨਾਥ ਪੁਰੀ' ਪੁੱਜੇ। ਓਥੇ ਮਹਾਰਾਜ ਲਗਪਗ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨ ਰਹੇ। ਇਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਉਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤੀਰਥ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ 'ਆਰਤੀ'[1] ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਿਆ ਸੀ।

ਵਾਪਸ ਪਟਨੇ

ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਪਟਨੇ ਤੋਂ ਤੁਰਿਆਂ ਪੰਜ-ਕੁ ਸਾਲ ਬੀਤ ਗਏ ਸਨ। ਸੰਗਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਤੇ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਆਏ ਦਿਨ ਬੇਨਤੀ ਪੱਤਰ ਆਉਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਹਜ਼ੂਰ ਵਾਪਸ ਪਰਤਣ। ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਸੋ ਮਹਾਰਾਜ ਵਾਪਸ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਤਿਆਰ ਹੋ ਪਏ। ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਮਿਦਨਾਪੁਰ, ਵਿਸ਼ਨੂੰਪੁਰ, ਗੋਮਾਂ, ਗਯਾ ਆਦਿ ਥਾਂਵਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਤਾਰਦੇ ਹੋਏ ਮਹਾਰਾਜ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਆ ਪੁੱਜੇ। ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਸੁਆਗਤ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਤੱਕ ਗਈ। ਸਭ ਨੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਅ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਧਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਕੇ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ। ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਮਿਲੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਦੀ ਹੱਦ ਨਾ ਰਹੀ।

ਫਿਰ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੁਆਮੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨ ਪਰਸੇ। ਮਾਮਾ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਪਾ ਕੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ ਨੇ ਪਿਤਾ-ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਉੱਤੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ। ਪਿਆਰ ਵੱਸ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਤੁੱਕ ਦੁਹਰਾਈ :—

---

1. ਗਗਨ ਮੈ ਥਾਲੁ ਰਵਿ ਚੰਦੁ ਦੀਪਕ ਬਨੇ, ਤਾਰਿਕਾ ਮੰਡਲ ਜਨਕ ਮੋਤੀ।...
(ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ ਮ. ੧, ਪੰਨਾ ੧੩)।

'ਜਾਮਿਆ ਪੂਤੁ ਭਗਤੁ ਗੋਵਿੰਦ ਕਾ॥
ਪ੍ਰਗਟਿਆ ਸਭ ਮਹਿ ਲਿਖਿਆ ਧੁਰ ਕਾ॥'

(ਰਾਗ ਆਸਾ, ਪੰਨਾ ੩੯੬)

ਪਟਨੇ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਖ਼ੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਧੂਮ-ਧਾਮ ਨਾਲ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਮਨਾਈ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਵਾਪਸ ਪਟਨੇ ਪੁੱਜਣ 'ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਦੀ ਯਾਦ ਤਾਜ਼ਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਦੀਵਾਨ ਸਜੇ, ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਭੰਡਾਰਾ ਵਰਤਿਆ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਧਨ, ਬਸਤਰ ਆਦਿ ਬਖ਼ਸ਼ੇ। ਸਾਰੇ ਪਟਨੇ 'ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਅਨੋਖੀ ਬਹਾਰ ਆ ਗਈ।

ਸੱਤਵਾਂ ਕਾਂਡ

ਵਾਪਸ ਅਨੰਦਪੁਰ

ਗਿ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖਤ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਤਿੰਨ-ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਰਹੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਨਿਕਟ-ਵਰਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਪਰਤਣ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਚੱਲਣ। ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਆਪ ਪੰਜਾਬ ਬਾਰੇ ਰੋਜ਼ ਸੁਣਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ, ਜੋ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਆਪ ਉਹਨਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਵੀ ਵੇਖਣ। ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦੀ ਇਸ ਇੱਛਿਆ ਉਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਵਿਚਾਰ ਹੋਈ। ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਸਾਫ਼ ਕਹਿ ਦਿੱਤੀ, 'ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਗੁਰ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜਾਨ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਨੇ ਕਿਹੜਾ ਉਪਰਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਧੀਰਮੱਲ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਕਪਟੀ ਹੈ। ਜੋ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਦੀ ਜਾਨ ਲੈਣ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਘਰ ਦਾ ਭੇਤ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ ਮਸੰਦਾਂ ਕੋਲੋਂ ਗੋਲੀ ਚਲਵਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਇ ਬਾਰੇ ਵੀ ਉਸ ਤੋਂ ਹਰ ਬੁਰਾਈ ਦੀ ਆਸ ਰੱਖੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਮਸਲੇ ਉੱਤੇ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।'

ਮਾਮਾ ਕਿਰਪਾਲ ਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵੀ ਏਹ ਰਾਏ ਬਣੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਆਪ ਅਨੰਦਪੁਰ ਪੁੱਜਣ। ਫਿਰ ਓਥੋਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚਾਰ ਕੇ, ਜਿਵੇਂ ਆਪ ਹੁਕਮ ਭੇਜਣ, ਓਵੇਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਪਟਨੇ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ

ਸੋ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਰਾਏ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਤੁਰੇ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲਦੀ, ਉਹ ਹਰ ਪੜਾਅ 'ਤੇ

ਇਕਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਕਈ ਵਾਰ ਐਸਾ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਉਸ ਅਸਥਾਨ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਆ ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਂਦੀਆਂ, ਜਿੱਥੇ ਜਾਣ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਚਾਰ ਨਾ ਬਣਾਇਆ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਮਿਥੇ ਹੋਏ ਸਮੇਂ ਨਾਲੋਂ ਸਮਾਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਪੰਧ ਵੀ ਲਮੇਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ।

ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਤੁਰ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਆਰਾ, ਛਪਰਾ, ਬਕਸਰ, ਯਵਨਪੁਰ, ਬਨਾਰਸ, ਅਯੁੱਧਿਆ, ਲਖਨਊ, ਫ਼ਰਖ਼ਾਬਾਦ, ਮੁਰਾਦਾਬਾਦ, ਗੜ੍ਹ ਗੰਗਾ, ਹਰਿਦਵਾਰ ਆਦਿ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾ ਪੂਰਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਨੰਦਪੁਰ ਆ ਪੁੱਜੇ।

ਅਨੰਦਪੁਰ ਪੁੱਜਣਾ

ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਬਾਹਰ ਦੂਰ ਤੱਕ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਲੈਣ ਗਈਆਂ। ਵਾਜਿਆਂ ਦੀ ਘਨਘੋਰ ਨਾਲ ਸੰਗਤਾਂ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਦੀਆਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਈਆਂ। ਪੁਰਬ ਵਰਗਾ ਮੇਲਾ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਇਕ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਨਿਹਾਲ ਹੋਈਆਂ।

ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਦੂਰ ਨੇੜੇ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਸੁਣਿਆ, ਦਰਸ਼ਨ ਵਾਸਤੇ ਪੁੱਜਣ ਲਗੀਆਂ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਰੋਜ਼ ਹੀ ਮੇਲੇ ਵਰਗੀ ਰੌਣਕ ਰਹਿਣ ਲੱਗੀ। ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਘਰੀਂ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਗੁਰੂ ਕੀ ਗੋਲਕ ਇਕੱਠੀ ਹੋਈ ਪਈ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਆਉਣ ਲੱਗੀ। ਕਮਾਈ ਵਿਚੋਂ ਦਸਵੰਧ, ਮਨੌਤੀ (ਸੁੱਖਣਾ), ਦਰਸ਼ਨ ਭੇਟ, ਆਦਿ ਕਈ ਖਾਤਿਆਂ ਦੀ ਮਾਇਆ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਕੀ ਗੋਲਕ ਸਮਝ ਕੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਵੱਖਰੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਉਹ ਸਾਰੀ ਮਾਇਆ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਭੇਟਾ ਵਾਸਤੇ ਲਿਆਉਂਦੇ। ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਰੌਣਕ ਵਧਣ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਦੀ ਮਾਇਆ ਵੀ ਬੇਅੰਤ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਈ।

ਗੁਰੂ ਕਲਪ ਬ੍ਰਿਛ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਜੋ ਇਕ ਪਾਸਿਓਂ ਧਰਤੀ ਵਿਚੋਂ ਖ਼ੁਰਾਕ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਦੂਣੀ ਚੌਣੀ ਕਰਕੇ ਫਲ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਨਿੱਤ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਮਾਇਆ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ, ਸੰਗਤਾਂ ਵਾਸਤੇ ਮਕਾਨ ਬਨਾਉਣ ਤੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵਾਸਤੇ ਖ਼ਰਚ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੀ ਰੌਣਕ ਤੇ ਵੱਸੋਂ ਵੱਧਣ ਲੱਗੀ। ਸਾਂਝੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਕੁਛ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਮਕਾਨ ਵੀ ਬਣ ਗਏ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਇਕ ਚੰਗਾ ਕਸਬਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲੱਗਾ।

ਧੀਰਮੱਲ, ਰਾਮ ਰਾਏ ਆਦਿ ਵਿਰੋਧੀ ਸੋਢੀ ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਬੈਠੇ ਹੋਏ। ਪਰ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਝੁਕਾਉ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਵੇਖ

ਕੇ, ਵਿਰਧਾ ਲਹੂ ਦੇ ਘੁੱਟ ਪੀ ਕੇ ਰਹਿ ਗਏ। ਅਸਲੀ ਤੌਰ ਤੇ ਉਹ ਮੰਨ ਗਏ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ, ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਈਰਖਾ ਦੀ ਅੱਗ ਨੂੰ ਬੁਝਾ ਨਾ ਸਕੇ।

ਓਧਰੋਂ ਆਏ ਦਿਨ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਵੱਲੋਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ। ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਪੰਜਾਬ ਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕਾਹਲਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੋ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਹੁਕਮ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ।

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦੀ ਪਟਨੇ ਤੋਂ ਰਵਾਨਗੀ

ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹੁਕਮ ਆ ਗਿਆ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਪਟਨੇ ਤੋਂ ਤੁਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਹੋਣ ਲੱਗੀ।

ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪੱਕਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਗੋਬਿੰਦਰਾਏ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਬਣਨਗੇ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਅੰਦਰ ਹਜ਼ੂਰ ਵਾਸਤੇ ਅਟੁੱਟ ਸ਼ਰਧਾ ਸੀ। ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਆਪ ਪਟਨਾ ਛੱਡ ਕੇ ਨਾ ਜਾਣ, ਪਰ ਬੁੱਧੀ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਹਜ਼ੂਰ ਨੂੰ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਸਕਣਗੀਆਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਨੌਂਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਹੁਕਮ ਐਸਾ ਹੈ।

ਤਿਆਰੀ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਗਈ। ਤੁਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ। ਰਾਜਾ ਫ਼ਤਹਿ ਚੰਦ ਮੈਣੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਰਾਣੀ ਨੇ ਭਰੇ ਨੇਤਰਾਂ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, "ਲਾਲ ਜੀ ! ਮੋਹ ਪਾ ਕੇ ਛੱਡ ਚੱਲੇ ਓ ? ਸਾਡਾ ਜੀ ਕਿਵੇਂ ਲੱਗੇਗਾ ? ਚਾਨਣ ਚਲਾ ਜਾਇਗਾ, ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਪਿੱਛੇ ਹਨ੍ਹੇਰ ਪੈ ਜਾਇਗਾ।"

ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਰਾਣੀ ਦੇ ਗਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਬਾਂਹੀਂ ਪਾ ਕੇ ਕਿਹਾ, "ਮਾਂ ਜੀ! ਸਾਡੇ ਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਬਿਠਾ ਕੇ ਛੋਲੇ ਪੂਰੀਆਂ ਛਕਾਇਆ ਕਰੋਗੇ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ ਕਰਾਂਗੇ। ਕਦੇ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਮਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਏ ?"

ਵਾਰੀ ਆਈ ਪੰਡਤ ਸ਼ਿਵਦੱਤ ਦੀ। ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਫ਼ੁਰਮਾਇਆ, "ਈਸ਼ਵਰ-ਭਗਤ ਪੰਡਤ ਜੀ! ਦੂਰੀ ਅਗਿਆਨੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਹੈ, ਗਿਆਨਵਾਨ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ। ਜਦ ਆਪ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਬੈਠਿਆ ਕਰੋਗੇ, ਅਸੀਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਭ੍ਰਾਤ ਕਰਿਆ ਕਰਾਂਗੇ। ਖ਼ੁਸ਼ ਹੋ ਜਾਓ।"

ਨਵਾਬ ਰਹੀਮ ਬਖ਼ਸ਼ ਤੇ ਕਰੀਮ ਬਖ਼ਸ਼ ਨੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਏ, ਤਾਂ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ, "ਰੱਬ ਵਾਲਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਅੱਲਾਹ ਤੇ ਈਸ਼ਵਰ ਇਕੋ ਰੂਪ ਹੈ। ਪਾਠ ਜਾਂ ਨਮਾਜ਼ ਵੱਖ ਵੱਖ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਓਸੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਉਸਤਤ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਦਰਸ਼ਨ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਕਰਨਗੇ।"

ਫਿਰ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ, "ਸੱਚੇ ਪਿਆਰ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਵਿਛੋੜਾ ਕਿਹਾ। ਆਤਮਾ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਸਦਾ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਗ ਸੰਗ

ਰਹਾਂਗੇ। ਸਾਡਾ ਪੰਘੂੜਾ, ਸਾਡੀਆਂ ਹੋਰ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ, ਸਦਾ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਰਹਿਣਗੀਆਂ। ਅਸੀਂ ਕਦੇ ਵੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਿਸਾਰਾਂਗੇ ਨਹੀਂ।'

ਏਧਰੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਪਰਸਣ ਲੱਗੇ। ਅਨੋਖਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਬਾਣੀ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇ ਰਹੀ, ਪਰ ਪਵਿੱਤਰ ਹੰਝੂ ਬਿਨਾਂ ਬੋਲੇ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਵੇਦਨ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ।

ਨਾ ਕਦੇ ਸਮਾਂ ਰੁਕਿਆ ਹੈ, ਨਾ ਜਾਣ ਵਾਲੇ। ਹਜ਼ੂਰ ਤੁਰ ਪਏ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨਾਲ ਤੁਰ ਪਈਆਂ। 'ਦਾਨਾਪੁਰ' ਤੱਕ ਜਾਂਦਿਆਂ ਸ਼ਾਮ ਪੈ ਗਈ। ਓਥੋਂ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਸਭ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੋੜਿਆ।

ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਅ ਦਾਨਾਪੁਰ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਬਿਰਧ ਮਾਈ ਨੇ ਘਿਉ ਵਾਲੀ ਖਿਚੜੀ ਰਿੰਨ੍ਹ ਕੇ ਖੁਆਈ। ਹਜ਼ੂਰ ਬੜੇ ਪਰਸੰਨ ਹੋਏ। ਆਪ ਨੇ ਫ਼ੁਰਮਾਇਆ, "ਮਾਤਾ ਜੀ! ਏਸੇ ਹਾਂਡੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪਕਵਾਨ ਪਕਾ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਖੁਆਇਆ ਕਰੋਗੇ, ਤਾਂ ਅਰਦਾਸ ਵੇਲੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਡਾ ਦੀਦਾਰ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਰੇਗਾ।"

ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਕੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਏਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਅੱਜ ਤੱਕ ਉਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਨਾਮ 'ਹਾਂਡੀ ਸਾਹਿਬ' ਜਾਂ 'ਹਾਂਡੀ ਵਾਲੀ ਸੰਗਤ' ਹੈ।

ਰਾਹ ਵਿਚ ਹਰ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਇਕ-ਇਕ, ਦੋ-ਦੋ ਦਿਨ ਠਹਿਰਦੇ ਮਹਾਰਾਜ ਕਾਂਸ਼ੀ (ਬਨਾਰਸ) ਪੁੱਜੇ। ਓਥੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦਸ ਦਿਨ ਰਹੇ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਨਾਲ ਫਿਰ ਕੇ ਸਾਰੇ ਮੰਦਰ ਵਿਖਾਏ ਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਹੱਥੋਂ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਧਨ ਬਸਤਰ ਆਦਿ ਦੁਆਏ। 'ਹੱਥੋਂ ਕੁਝ ਦੇਣਾ' ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਸਾਧਨ ਹੈ।

ਓਥੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਸਾਰਾ ਵਹੀਰ ਮਿਰਜਾਪੁਰ, ਅਲਾਹਾਬਾਦ, ਅਯੁੱਧਿਆ, ਲਖਨਊ, ਕਾਨਪੁਰ, ਚੰਦੌਸੀ, ਖੁਰਜਾ ਆਦਿ ਥਾਂਵਾਂ 'ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਤਾਰਦਾ ਹੋਇਆ ਮਥਰਾ ਪੁੱਜਾ। ਕਈ ਦਿਨ ਉੱਥੇ ਠਹਿਰ ਕੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਸਥਾਨ ਵਿਖਾਏ।

ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਬੱਧੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਮਥਰਾ ਤੋਂ ਫਿਰ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਹੋ ਤੁਰੇ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪੜਾਅ ਕਰਕੇ ਆਪ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਤੀਰਥ ਹਰਿਦੁਆਰ ਪੁੱਜੇ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀਆਂ ਫ਼ਸਲਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇਣ ਦੀ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਹਿਮ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸਾਖੀ ਸੁਣਾਈ। ਓਥੇ ਆਪ ਕਈ ਦਿਨ ਠਹਿਰੇ। ਹਰ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋਈਆਂ।

ਓਥੋਂ ਚੱਲਕੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸਹਾਰਨਪੁਰ, ਬੂੜਾਏ, ਦਾਮਲ ਆਦਿ ਥਾਂਵਾਂ 'ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਂਦਾ ਹੋਇਆ ਪਿੰਡ ਲਖਨੌਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਝੰਡੇ ਮਸੰਦ ਦੇ ਘਰ ਆ ਠਹਿਰਿਆ। ਓਦੋਂ ੧੭੨੯ ਬਿ. ਦਾ ਮਾਹ ਭਾਦਰੋਂ ਮੁਕਣ ਵਾਲਾ ਸੀ।

ਪਟਨੇ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਲਖਨੌਰ ਪੁੱਜਣ ਤੱਕ ਲਗਪਗ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਬੀਤ ਗਏ। ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਕਾਰਨ ਸਨ। ਇਕ ਤਾਂ ਓਦੋਂ ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਫਿਰ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਅਥਾਹ ਪ੍ਰੇਮ। ਹਰ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਮਿਥੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤਾ ਵਕਤ ਲੱਗ ਜਾਣਾ। ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਕਰਕੇ ਸਿੱਧਾ ਰਸਤਾ ਬਦਲਣਾ ਪੈ ਜਾਣਾ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਵੀ ਰੀਝ ਸੀ ਕਿ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨਾਲ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਮੇਲ ਮਿਲਾਪ ਹੋਵੇ।

ਮਾਮਾ ਕਿਰਪਾਲ ਤੇ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਜੀ ਸਫ਼ਰ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਰੋਜ਼ਾਨਾ (ਜਾਂ ਦੂਸਰੇ ਤੀਸਰੇ ਦਿਨ) ਲਿਖ ਕੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਭੇਜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਪੱਤਰ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਲਖਨੌਰ ਪੁੱਜਣ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮਿਲਿਆ, "ਸਾਡਾ ਅਗਲਾ ਹੁਕਮ ਪੁੱਜਣ ਤੱਕ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਲਖਨੌਰ ਹੀ ਠਹਿਰੇ।"

ਸੋ, ਲਖਨੌਰ ਵਿਚ 'ਪਰਿਵਾਰ' ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਰੁਕਣਾ ਪਿਆ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਦੀ ਉਮਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਲਗਪਗ ਪੌਣੇ ਛੇ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਵਰਗੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਸੰਗਤਾਂ ਗੁਰਦੇਵ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਹੀ 'ਸੱਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ' ਸਨ। ਹਜ਼ੂਰ ਆਪ ਤੇ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਵੀ ਸ਼ਸਤਰ ਸਜਾ ਕੇ ਤੇ ਕਲਗੀਆਂ ਤੋੜੇ ਲਗਾ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ ਨੂੰ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ਸਤਰ ਪਹਿਨਣ ਤੇ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਅਸਵਾਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਵਹੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪ ਸਦਾ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਅਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਚਲਦੇ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਮੋਹ ਲੈਂਦੀ।

ਭੀਖਣ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਆਰਫ਼ ਦੀਨ

ਏਥੇ ਸੱਯਦ ਭੀਖਣ ਸ਼ਾਹ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਆਇਆ। ਮਹਾਰਾਜ ਪੀਰ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸਨੇਹ ਨਾਲ ਮਿਲੇ। ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਤੋਤਲੀ ਜਿਹੀ ਜ਼ਬਾਨ ਨਾਲ ਕਿਹਾ 'ਪੀਰ ਜੀ! ਇੱਕੋ ਅੱਲਾਹ, ਇਕੋ ਮਨੁੱਖ, ਦੂਈ ਮੰਨਣ ਵਿਚ ਦੁੱਖ ਹੀ ਦੁੱਖ।"

"ਵਾਹ, ਮੇਰੇ ਮੁਰਸ਼ਦ! ਤੇਰੀਆਂ ਰਮਜ਼ਾਂ ਅਨੋਖੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਪਛਾਣ ਲਿਆ, ਮੈਂ ਪਛਾਣ ਲਿਆ।" ਕਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਪੀਰ ਭੀਖਣ ਸ਼ਾਹ ਸਿਰ ਝੁਕਾਅ ਕੇ ਚਲਿਆ ਗਿਆ।

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਪੀਰ ਆਰਫ਼ ਦੀਨ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋ ਗਈ। ਰੱਬ ਵਾਲੇ ਨੇ ਰੱਬੀ-ਨੂਰ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਪੀਰ ਆਰਫ਼ ਦੀਨ ਵੀ ਸਿਜਦਾ ਕਰਕੇ ਵਿਦਿਆ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਦੋਹਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੀਰਾਂ ਦੇ ਮੁਰੀਦ ਬਹੁਤ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋਏ। ਉਹ ਹਜ਼ੂਰ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਨਾ ਸਕੇ।

ਠੀਕ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿਸੇ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਫ਼ੱਕਰ ਨੇ :

'ਅਲਾਹ ਤੈਥੋਂ ਵੱਖ ਨਹੀਂ।
ਪਰ ਵੇਖਣ ਵਾਲੀ ਅੱਖ ਨਹੀਂ।'

ਲਖਨੌਰ ਵਿਚ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਥੁੜ ਸੀ। ਜਾਤਿ-ਅਭਿਮਾਨੀ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਖੂਹਾਂ ਤੋਂ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਅਛੂਤਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਭਰਨ ਨਹੀਂ ਸਨ ਦੇਂਦੇ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਲਖਨੌਰ ਵਿਚ ਇਕ ਖੂਹ ਲੁਆਇਆ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸ ਖੂਹ ਤੋਂ ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਭਰਨ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ।

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਾਹਲੇ ਪੈ ਗਏ ਸਨ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਪੁੱਜਣ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਰੋਜ਼ ਹੀ ਬੇਨਤੀ ਲਿਖ ਭੇਜਦੇ। ਅੰਤ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਹੁਕਮ ਆ ਗਿਆ। ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਲਖਨੌਰ ਤੋਂ ਤੁਰ ਪਿਆ।

ਕੀਰਤਪੁਰ ਪੁੱਜਣਾ

ਰਾਣੋ ਮਾਜਰਾ, ਰੋਪੜ, ਆਦਿ ਕੁਝ ਥਾਂਵਾਂ 'ਤੇ ਪੜਾਅ ਕਰਕੇ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਜਾ ਪੁੱਜਾ। ਬਾਬਾ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਬੜਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਵੱਸੋਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਤੱਕ ਅੱਗੋਂ ਲੈਣ ਗਏ ਤੇ ਫਿਰ ਲਿਆ ਕੇ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਛੋਹੇ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਦਾ ਵੀ ਥਾਂ ਪੁਰ ਥਾਂ ਪੂਰਾ ਆਦਰ ਮਾਣ ਕੀਤਾ। ਜਿੱਥੇ ਧੀਰਮੱਲ ਦੀ ਔਲਾਦ ਸਦਾ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਵਿਰੋਧੀ ਰਹੀ, ਓਥੇ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਦੀ ਅੰਸ ਆਗਿਆਕਾਰ ਰਹੀ ਹੈ।

ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਸਭ ਦਾ ਪੂਰਾ ਆਦਰ ਮਾਣ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਸਿਰੋਪਾਉ ਦਿੱਤੇ।

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਏ ਗਏ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ।

ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੋਂ ਅੰਨਦਪੁਰ

ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਭੇਜੇ ਗਏ ਨਿਕਟ-ਵਰਤੀ ਸਿੱਖ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੱਕ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਲੈਣ ਗਈਆਂ। ਇਕ ਚੋਖਾ ਵਹੀਰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੋਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਤੁਰਿਆ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਪਾਲਕੀਆਂ

ਵਿਚ ਬੈਠੀਆਂ ਸਨ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ ਘੋੜ ਤੇ ਅਸਵਾਰ ਸਨ। ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਵੀ ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਅਸਵਾਰ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ-ਪਿੱਛੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਪੈਦਲ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਗੱਡਿਆਂ ਉੱਤੇ ਸਾਮਾਨ ਤੇ ਕੁਝ ਸੇਵਾਦਾਰ ਸਨ। ਉਸ ਦਿਨ ੧੭੨੯ ਬਿ. ਦੇ ਮਾਘ ਦੀ ਇੱਕੀ ਤਾਰੀਖ਼ ਸੀ।

ਕੁਛ ਸਿੱਖ ਸੇਵਕਾਂ ਸਣੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਮਹਾਰਾਜ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਤਕ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਲੈਣ ਗਏ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੂਜਯ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਛੂਹੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਗਲ ਲਾਇਆ। ਏਨੇ ਚਿਰ ਤੱਕ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਨੇ ਪਾਲਕੀ 'ਚੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਚਰਨਾਂ 'ਤੇ ਸੀਸ ਝੁਕਾਇਆ। ਫਿਰ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਵਾਰੀ ਵਾਰੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਚਰਨ ਪਰਸੇ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ (ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ) ਜੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਵਸਾਏ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਏ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਹਜ਼ੂਰ ਉਪਰ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਕੀਤੀ। ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਦੇ ਵਾਜਿਆਂ ਤੇ ਵਧਾਈਆਂ ਨਾਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਗੂੰਜ ਉਠੀਆਂ।

ਅੱਠਵਾਂ ਕਾਂਡ

ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਦੇ ਦਿਨ

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ 'ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ' ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਮਦ੍ਰ ਦੇਸ ਹਮ ਕੋ ਲੇ ਆਏ।
ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿ ਦਾਈਅਨ ਦੁਲਰਾਏ।
ਕੀਨੀ ਅਨਿਕ ਭਾਂਤਿ ਤਨ ਰੱਛਾ।
ਦੀਨੀ ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿ ਕੀ ਸਿੱਛਾ।'

"ਸਾਨੂੰ ਪਟਨੇ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਲੈ ਆਏ। ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੇ ਲਾਡ ਲਡਾਏ। ਸਾਡੀ ਬੜੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਭਾਂਤ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ।"

ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਜਾਮੇਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਮਾਉਂਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ (ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਸਸ਼ੋਭਤ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪੋਤਰਾ ਵੀ ਇਕ ਦਿਨ ਇਸ ਗੱਦੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣੇਗਾ। ਇਸਤਰੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ?

ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਵੀ ਖ਼ੁਸ਼ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤਪੱਸਿਆ ਨੂੰ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਨੇ ਭਾਗ ਲਾਇਆ ਸੀ। ਤੀਹ ਸਾਲ ਤਪ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਏਹਾ ਵਰ ਮੰਗਿਆ ਸੀ—ਇਕ ਅਜੇਹਾ ਪੁੱਤਰ, ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਜੋ ਮਹਾਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਏ। ਬਾਲਕ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਵਿਚ ਉਹ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਪਰਤੱਖ ਸਨ, ਜੋ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਮਨ ਵਿਚ ਚਿਤਵੇ ਸਨ। ਆਪ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਸਨ।

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ ਵੀ ਖ਼ੁਸ਼ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀ ਨਿੱਘੀ ਗੋਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਨ-ਮੋਹਣਾ ਵਾਤਾਵਰਣ। ਦਾਸ ਦਾਸੀਆਂ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ। ਖਾਣਾ ਮਨ ਭਾਉਂਦਾ। ਚੜ੍ਹਤ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰਾਂ ਵਾਲੀ। ਚਰਨੀਂ ਸੀਸ ਝੁਕਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸੱਚੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ। ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਹੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਸੀ।

ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਵੀ ਖ਼ੁਸ਼ ਸਨ। ਛੇ ਸਾਲ ਦੇ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਬਿਹਾਰੀ-ਮਿਲਵੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੁਣ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਮੁਗਧ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦਾ

ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਤਨਾ ਪਰਬਲ ਸੀ ਕਿ ਵੇਖਣ ਵਾਲਾ ਮੋਹਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਫਿਰ ਸੱਯਦ ਭੀਖਣ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਪੀਰ ਆਰਫ਼ਦੀਨ ਦਾ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਝੁਕਣਾ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਵਿਚ ਅਪਾਰ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ। ਸੰਗਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਛੇ ਸਾਲ ਦਾ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਬਾਲਕ ਇਕ ਦਿਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਦਸਵਾਂ ਗੁਰੂ ਬਣੇਗਾ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਮਿਲਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੀਆਂ। ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਹਜ਼ੂਰ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਸੇਵਾ ਬਖ਼ਸ਼ ਦੇਂਦੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਅਪਣਾ ਜਨਮ ਸਫਲ ਸਮਝਦਾ। ਹਜ਼ੂਰ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹਰ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ।

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦਾ ਆਉਣਾ ਸੁਣ ਕੇ ਦੂਰ ਨੇੜੇ ਦੇ ਮਸੰਦ, ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਕੇ, ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਕੇ, ਭਾਈ ਰੂਪ ਚੰਦ ਕੇ, ਡਰੋਲੀ ਵਾਲੇ, ਘੁੜਾਣੀ ਵਾਲੇ ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮਸੰਦ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਭਾਈ ਬਿਹਾਰੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰੀਆ, ਭਾਈ ਸਾਲੋ ਦਾ ਪੋਤਰਾ ਦੁਨੀ ਚੰਦ, ਭਾਈ ਮੰਝ ਦਾ ਪੋਤਰਾ ਭਾਨਾ, ਭਾਈ ਸੰਤੂ ਬਟਾਲੀਆ, ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਵਜ਼ੀਰਾਬਾਦੀਆ, ਭਾਈ ਤਖ਼ਤ ਮੱਲ ਪੋਠੋਹਾਰੀ, ਭਾਈ ਦਾਸ ਮੱਲ ਮੁਲਤਾਨੀ, ਇਲਾਕਾ ਦੜਪ ਦਾ ਭਾਈ ਗੁਰੀਆ, ਭਾਈ ਜੀਤ ਮੱਲ, ਭਾਈ ਬਖ਼ਤ ਮੱਲ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮਵਰ ਮਸੰਦ ਸੰਗਤਾਂ ਸਮੇਤ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਸੁੱਖਣਾ ਭੇਟ, ਦਸਵੰਧ, ਦਰਸ਼ਨ ਭੇਟ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਕੀ ਗੋਲਕ ਵਿਚ ਬੇਅੰਤ ਮਾਇਆ ਆਈ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਵੱਲੋਂ ਉਹ ਮਾਇਆ ਅਨੰਦਪੁਰ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਬਣਾਉਣ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਵਾਸਤੇ ਅਸਥਾਨ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤੀ ਗਈ। ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਵਾਸਤੇ ਗਹਿਣੇ, ਬਸਤਰ ਆਦਿ ਤੁਹਫ਼ੇ ਵੀ ਭੇਟਾ ਕਰਦੇ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਵੀ ਆਏ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਆਦਰ ਮਾਣ ਕਰਦੇ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਿਚ ਅੱਠੇ ਪਹਿਰ ਮੇਲੇ ਵਰਗੀ ਰੌਣਕ ਰਹਿੰਦੀ।

ਵਿੱਦਿਆ

ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਧਿਆਨ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਵੱਲ ਸੀ। ਆਪ ਹਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਲਾਲ ਨੂੰ ਮਹਾਨ ਬਨਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਉਹਨਾਂ ਪਟਨੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਛੇ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਹੋਣ ਤਕ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੜ੍ਹ ਲਿਖ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਮਾਤਾ

[illegible]
ਸੁਣਦੇ।

ਅਨੰਦਪੁਰ ਆ ਕੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋਰ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮੁਨਸ਼ੀ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਜੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਉਚੇਚੀ ਸੇਵਾ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਅਰਥਾਂ ਸਮੇਤ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਉੱਤੇ ਲਾਈ ਗਈ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਤੇ ਯਾਦ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਪੰਜ-ਸੱਤ ਵਾਰ ਪਾਠ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹਜ਼ੂਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਕੰਠ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਪੰਦਰਾਂ ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਹੋਣ ਤੱਕ ਹਜ਼ੂਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਬਣ ਗਏ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵੀ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਂਦਾ। ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਦੂਸਰੇ ਧਰਮਾਂ ਤੇ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ।

ਏਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ, ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਅਰਬੀ ਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੀ। ਪੰਡਿਤ ਹਰਿਜਸ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਸੀ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸੀ। ਕਾਜ਼ੀ ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਸਲੋਹ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਤੇ ਬੜੇ ਲਾਇਕ ਸੱਜਣ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੇ ਅਰਬੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਉੱਤੇ ਲਾਈ ਗਈ।

ਪੁਰਾਤਨ ਤਿੰਨਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ (ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਅਰਬੀ ਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ) ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਯੋਗਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ। ਇਸ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪਰਤੱਖ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। 'ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ' ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਨਮੂਨਾ ਹੈ।

ਅੱਖਰੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦੀ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਵੀ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਮਹਾਨ ਤੀਰੰਦਾਜ਼ ਸਨ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਸੀ, ਜੋ ਦੂਰ-ਦਰਸ਼ੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਕੀਤਾ।

ਵਿਸਾਖੀ ਦਾ ਮੇਲਾ ਤੇ ਜੀਤੋ ਜੀ

ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਤਿਉਹਾਰ (ਦੀਵਾਲੀ, ਵਿਸਾਖੀ, ਲੋਹੜੀ, ਬਸੰਤ, ਹੋਲੀ, ਆਦਿ) ਰੁੱਤਾਂ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਮਨਾਏ

ਸਮੇਂ ਦੇ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਹੁੰਦੇ, ਓਥੇ ਵਿਸਾਖੀ ਦਾ ਮੇਲਾ ਜ਼ਰੂਰ ਲੱਗਦਾ।

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਆਉਣ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਵਿਸਾਖੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਮੇਲਾ ਆਇਆ ਸੀ। ਸੰਗਤਾਂ ਹੁੰਮਹੁਮਾ ਕੇ ਆਈਆਂ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਿਚ ਮੇਲਾ ਬਹੁਤ ਭਰ ਗਿਆ। ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਨਿਹਾਲ ਹੋਏ।

ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਸੁਭਿਖੀ ਗੋਤ ਦਾ ਖੱਤਰੀ ਭਾਈ ਹਰਿਜਸ ਵੀ ਆਇਆ। ਉਸ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤੀ ਤੇ ਛੇ-ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ ਕੰਨਿਆ 'ਜੀਤੋ ਜੀ' ਵੀ ਨਾਲ ਸਨ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਹਰਿਜਸ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਮੋਹੇ ਗਏ। ਆਪਸ ਵਿਚ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਪਾਸ ਪੁੱਜੇ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਵੀ ਕੋਲ ਹੀ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਹਰਿਜਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਤੇ ਫਿਰ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ 'ਤੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ। ਫਿਰ ਦੋਹਾਂ ਜੀਆਂ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। "ਪੂਜਯ ਮਾਤਾ ਜੀਉ! ਅਸੀਂ ਸਾਰੀ ਬਰਾਦਰੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਸੇਵਕ ਹਾਂ। ਆਪ ਸੇਵਕਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਪੂਰਨ ਕਰਨਹਾਰੇ ਹੋ। ਇਹ ਸਾਡੀ ਕੰਨਿਆ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਇਸ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਵਾਸਤੇ ਪਰਵਾਨ ਕਰੋ। ਮਾਤਾ ਜੀ! ਸੇਵਕਾਂ ਦਾ ਹੰਮਾ ਨਾ ਤੋੜਨਾ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਾਡਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਆਸਰਾ ਨਹੀਂ।"

ਜੀਤੋ ਜੀ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਬੜਾ ਹੀ ਭੋਲਾ ਭਾਲਾ ਤੇ ਮਨ-ਮੋਹਣਾ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਜੀਤੋ ਜੀ ਵੱਲ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਸਰੀ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ। ਕੰਨਿਆਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਆਈ। ਦੂਸਰੀ ਗੱਲ ਸਿੱਖ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਵੀ ਸਵਾਲ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੇ ਏਨੀ ਹਾਮੀ ਭਰੀ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਗੇ।

ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਕਾਫ਼ੀ ਬਿਰਧ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮਨ ਵਿਚ ਰੀਝ ਸੀ ਪੋਤਰੇ ਦਾ ਸਾਰਥ ਵੇਖਣ ਦੀ। ਫਿਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦਾ ਆਮ ਰਿਵਾਜ ਸੀ। ਨਾਲੇ ਜੀਤੋ ਜੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰੀ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਵੀ ਇਸ ਰਿਸ਼ਤੇ 'ਤੇ ਖ਼ੁਸ਼ ਸਨ। ਕੁਝ ਪੁਰਾਤਨ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਅਸਰ। ਕੰਨਿਆ ਨੂੰ ਦੇਵੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਘਰ ਆਈ ਕੰਨਿਆ ਦਾ ਆਦਰ ਮਾਣ ਰੱਖਣਾ ਧਰਮ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਸਵਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸੀ।

ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਪਰਸਣ ਆਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਪੋਤਰੇ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਚਲਾਈ। 'ਜੋੜੀ ਹਾਣ-ਪਰਵਾਣ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਖ਼ੁਸ਼ ਹਨ। ਫਿਰ ਸਿੱਖ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਹਨ। ਸਾਡੀ ਵੀ ਰੀਝ ਹੈ ਕਿ ਪੋਤਰੇ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਵੇਖ ਜਾਈਏ।'

ਮਹਾਰਾਜ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੋੜਿਆ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ। ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ 'ਹਾਂ' ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਭਰੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਹਰਿਜਸ ਨੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦੀ ਝੋਲੀ ਸ਼ਗਨ ਪਾਇਆ। ਅਰਦਾਸੀਏ ਸਿੱਖ ਨੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ। ਜੀਤੋ ਜੀ ਦਾ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਹਰਿਜਸ ਚੰਗੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਚੌਥੀ ਬਿਰਾਦਰੀ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਸਨ। ਉਹਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਜੰਞ ਲੈ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣ, ਤਾਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਰਾਦਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਜਨਮ ਸਫਲਾ ਕਰ ਸਕੇ।

ਇਕ ਮਿੰਟ ਸੋਚਣ ਪਿੱਛੋਂ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਫ਼ੁਰਮਾਇਆ, "ਭਾਈ ਹਰਿਜਸ! ਤੇਰੀ ਸ਼ਰਧਾ ਅਪਾਰ ਹੈ। ਪਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦੀ ਜੰਞ ਲੈ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਆਈਏ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਲੀਲ੍ਹਾ ਅਪਾਰ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਚੱਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਐਥੇ ਲਾਗੇ ਹੀ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚ 'ਗੁਰੂ ਕਾ ਲਾਹੌਰ' ਵਸਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਤੁਸਾਂ ਸਾਰੀ ਬਿਰਾਦਰੀ ਨੇ ਓਥੇ ਆ ਜਾਣਾ। ਵਿਆਹ ਓਥੇ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਰਤਾਰ ਭਲੀ ਕਰੇਗਾ।'

'ਗੁਰੂ ਕਾ ਚੋਜ' ਸਮਝ ਕੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਅ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਕਮ ਮੰਨਣ ਵਿਚ ਹੀ ਸਿੱਖ ਆਪਣੀ ਕਲਿਆਣ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਪੰਦਰਾਂ ਜੇਠ ਦਾ ਸਾਹਾ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਹਰਿਜਸ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਪਰਤ ਗਿਆ।

ਮਹਾਰਾਜ ਲਾਹੌਰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਗਏ

ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਲਾਹੌਰ ਨਾ ਜਾਣ ਦੇ ਦੋ ਕਾਰਨ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਕਈ ਸਾਲ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਪੂਰਬ ਵਿਚ ਰਹੇ ਸਨ। ਓਧਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਵੱਧਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਮ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਵੀ ਉਭਰ ਰਹੀ ਕੌਮ ਜਾਂ ਜੱਥੇਬੰਦੀ ਦਾ ਆਗੂ ਕੇਂਦਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹੇ, ਉਸ ਵਿਚ ਨਿਰਾਸਤਾ ਛਾ ਜਾਣੀ ਸੁਭਾਵਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਅਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਆਉਣ

ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਸ ਵੱਧ ਰਹੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਵਾਸਤੇ ਹਜ਼ੂਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਗੁਰਦੇਵ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ ਸਨ ਕਿ ਗਿਆਨਵਾਨ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅੱਤਿਆਚਾਰੀਆਂ ਦਾ ਭੈਅ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲ ਇਹ ਸਿੱਧਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਸੀ। ਏਸੇ ਕਾਰਨ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ।

ਲਾਹੌਰ ਨਾ ਜਾਣ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਖ਼ਾਸ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕੁਝ ਆਪਣਿਆਂ ਦੀ ਈਰਖਾ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ (ਦੁਆਬਾ ਜਲੰਧਰ) ਵਿਚ ਧੀਰਮੱਲ ਆਪਣੀ ਗੱਦੀ ਲਾਈ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਸ ਕੋਲ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਸਲੀ ਬੀੜ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਤੇ ਕੁਝ ਮਸੰਦ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕਾਫ਼ੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਵੀ ਸੀ। ਗੁਰਿਆਈ ਉੱਤੇ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਵਿਰੋਧੀ ਸੀ।

ਦੁਆਬੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਲੰਘ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦਾ ਪੋਤਰਾ ਹਰਿਜੀ ਮੀਣਾ ਗੱਦੀ ਲਾਈ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦਾ ਉਸ ਨਾਲ ਮੇਲ ਸੀ। ਗੁਰਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਬਿਰਾਜਣ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਮਹਾਰਾਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਤਾਂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰ ਲਏ ਸਨ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਪੁਜਾਰੀ ਓਹੀ ਸਨ।

ਲਾਹੌਰ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਥਾਂ ਰਾਹ ਵਿਚ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵੇਖ ਕੇ ਧੀਰਮੱਲ, ਹਰਿਜੀ ਤੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਠੰਡੀ ਪੈ ਰਹੀ ਈਰਖਾ ਦੀ ਅੱਗ ਦੁਬਾਰਾ ਭੜਕ ਉੱਠੇ। ਇਹ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿਹੜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਉਸ ਈਰਖਾ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਖ਼ਰਚ ਹੋ ਜਾਣੀ ਸੀ, ਮਹਾਰਾਜ ਉਹੋ ਸ਼ਕਤੀ ਉਸਾਰੂ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਲਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਨੇੜ-ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਮਹਾਨ ਕੰਮ ਸੀ, ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਵਾਰ ਤੋਂ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨਾ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਲਾਹੌਰ ਜਾਣਾ ਨਾ ਮੰਨੇ।

ਗੁਰੂ ਕਾ ਲਾਹੌਰ

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਸੱਤ ਕੁ ਮੀਲ ਦੂਰ ਇਕ ਝੱਟ ਟਪਾਊ ਸ਼ਹਿਰ ਵਸਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਕ ਦੋ ਪੱਕੇ ਕਮਰਿਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਾਕੀ ਸਭ ਤੰਬੂਆਂ ਤੇ ਛੱਪਰਾਂ ਤੋਂ ਕੰਮ

ਲਿਆ ਗਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਵੀ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਮੇਲੇ ਜਾਂ ਨੁਮਾਇਸ਼ਾਂ ਲਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਪਹਿਲਗਾਮ ਵਿਚ ਹਰ ਸਾਲ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਤੰਬੂਆਂ ਦਾ ਵੱਖਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵੱਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਾਸਤੇ 'ਗੁਰੂ ਕਾ ਲਾਹੌਰ' ਵਸਾਇਆ ਗਿਆ।

ਜਿੱਥੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਹੋਵੇ, ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਆਪਣਾ ਮਾਲ ਵੇਚਣ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਓਥੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਦਿਨ ਵੱਸਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਵੱਲੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਵੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਇਕ ਢੰਗ ਸੀ। ਹਜ਼ੂਰ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਸੀ।

ਰੋਪੜ, ਸਰਹਿੰਦ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਆਦਿ ਨੇੜੇ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਦੁਕਾਨਦਾਰਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਆ ਅੱਡੇ ਮੱਲੇ। ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਤੰਬੂਆਂ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵੱਸ ਗਿਆ, ਬਾਜ਼ਾਰ ਲੱਗ ਗਏ, ਰੌਣਕ ਹੋ ਗਈ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਮਿਆਂ 'ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਆਦਮੀ ਬਿਨਾਂ ਲੋੜ ਹੀ, ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਲੈ ਜਾਣ ਦੀ ਇੱਛਿਆ ਨਾਲ ਕੁਝ ਚੀਜ਼ਾਂ ਖ਼ਰੀਦ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪੱਕਾ ਵਪਾਰੀ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਇਸ ਸੁਭਾਉ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਚੱਕਰ ਲਾਉਂਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਹੋਕਾ ਦੇਂਦੇ, "ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ! ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਦੇ ਸ਼ੁੱਭ ਵਿਆਹ ਦੀ ਯਾਦ ਵਜੋਂ, ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਸੁਗਾਤਾਂ, ਸਸਤੇ ਭਾਅ, ਲੱਗੇ ਮੁੱਲ।"

ਮੌਸਮ ਗਰਮੀ ਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਲੰਗਰ ਗੁਰੂ ਕਾ ਅਟੁੱਟ। ਰੜੇ ਮੈਦਾਨ ਵੀ ਲੀੜਾ ਸੁੱਟ ਕੇ ਰਾਤ ਕੱਟੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਇਕ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ ਸਮਝ ਕੇ ਬੇਅੰਤ ਸੰਗਤਾਂ ਆ ਗਈਆਂ। ਰੌਣਕ ਕਿਆਸੋਂ ਵੱਧ ਹੋ ਗਈ।

ਭਾਈ ਹਰਿਜਸ—ਸਮੇਤ ਬਿਰਾਦਰੀ—ਗੁਰੂ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਆ ਵੱਸਿਆ। ਉਹ ਚੰਗਾ ਪੁੱਜਦਾ ਆਦਮੀ ਸੀ। ਬਿਰਾਦਰੀ ਵਿਚ ਉਹਦਾ ਚੰਗਾ ਆਦਰ ਮਾਣ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਵਿਆਹ ਦੀ ਪੁੱਜਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ।

ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਵਿਆਹ

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦੀ ਜੰਞ ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹੀ। ਹਾਥੀ, ਘੋੜੇ, ਰਥ, ਪਾਲਕੀਆਂ, ਸ਼ਾਹੀ ਠਾਠ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਵਰਗੀ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ 'ਸੱਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ' ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ[1] ਸੁੰਦਰ ਘੋੜੇ ਉੱਤੇ

---

1. ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਸਮੇਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ 'ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ' ਨਾਮ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਪਹਿਲਾ ਜਨਮ ਦਾ ਨਾਮ 'ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ' ਸੀ।

ਸਸ਼ੋਭਤ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਉਮਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਾਢੇ ਛੇ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਮਰ.ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਆਪ ਚੰਗੇ ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਸਨ।

ਪੰਦਰਾਂ ਜੇਠ, ੧੭੩੦ ਬਿ.[1] ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਵਿਆਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਸਿੱਖ ਰੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਇਆ। 'ਜੀਤੋ ਜੀ' ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਮਹਿਲ ਬਣੇ।

ਭਾਈ ਹਰਿਜਸ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਜੰਞ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਦਿਨ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਉਹਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਛਕਾਇਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਕਈ ਦਿਨ ਓਥੇ ਰਹੇ। ਦੋਵੇਂ ਵੇਲੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜਦੇ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੁੰਦਾ।

ਜੰਞ ਵਾਪਸ ਅਨੰਦਪੁਰ ਆ ਗਈ। ਹਰਿਜਸ ਤੇ ਉਹਦੀ ਬਿਰਾਦਰੀ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਤੁਰ ਗਈ। ਸੰਗਤਾਂ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਤਾਂ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਵੀ ਦੁਕਾਨਾਂ ਵਧਾ ਕੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰਤ ਗਏ। ਪਿੱਛੇ 'ਗੁਰੂ ਕਾ ਲਾਹੌਰ' ਰਹਿ ਗਿਆ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਦੋ ਮਕਾਨ, ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਵਜੋਂ।

---

1. ਗਿ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਤਵਾਰੀਖ਼ ਗੁਰੂ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਪੰਨਾ ੬੯੨।

ਨੌਵਾਂ ਕਾਂਡ

ਨਿਆਸਰਿਆਂ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜੀ
ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਨੀਤੀ

ਮੁਗ਼ਲ ਰਾਜ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਾਲਾ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਮਹੀਯੁੱਦੀਨ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਆਲਮਗੀਰ' ਜੂਨ, ੧੬੫੮ ਈ. (੧੭੧੫ ਬਿ.) ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਿਆ। ਕਿਲ੍ਹਾ ਆਗਰੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ 'ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ' ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਤੇ ਕੁਝ ਭਤੀਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹਨੇ ਸਹਿਜ ਸਹਿਜ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ 'ਸੁੰਨੀ' ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ, ਤੇ ਆਪਣੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਬੜਾ ਕੱਟੜ। ਉਹਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਦੂਸਰੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਕੋਈ ਰਹਿਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਖ਼ਾਸ ਕਰ ਸੂਫ਼ੀ ਤੇ ਸ਼ੀਆ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਉਹਦੇ ਕਹਿਰ ਤੋਂ ਨਾ ਬਚ ਸਕੇ। 'ਸਰਮਦ' ਵਰਗੇ ਮੰਨੇ-ਪਰਮੰਨੇ ਸੂਫ਼ੀ ਫ਼ਕੀਰ ਨੂੰ ਉਹਨੇ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਬੁਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਹਨੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਦਾਰਾ ਸ਼ਕੋਹ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ, ਉਹ ਹਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਨਿੰਦਣ ਯੋਗ ਹੈ। ਫਟੇ ਪੁਰਾਣੇ-ਮੰਗਤਿਆਂ ਵਰਗੇ-ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਾ ਕੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਉਹਦਾ ਹਾਥੀ ਉੱਤੇ ਜਲੂਸ ਕਢਿਆ ਗਿਆ। ਏਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ, ਦਾਰਾ ਸ਼ਕੋਹ ਦਾ ਸਿਰ ਹੱਟੀ ਹੱਟੀ ਉਤੇ ਫੇਰ ਕੇ ਕੌਡੀਆਂ ਉਗਰਾਹੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਅੰਤ ਈਦ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਦਿਨ ਉਤੇ ਦਾਰਾ ਸ਼ਕੋਹ ਦਾ ਸਿਰ ਤੋਹਫ਼ੇ ਵਜੋਂ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਕਰਕੇ ਸਾਰੀ ਇਸਲਾਮੀ ਦੁਨੀਆਂ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋ ਗਈ। ਫ਼ਾਰਸ ਦਾ ਹੁਕਮਰਾਨ 'ਸ਼ਾਹ ਅੱਬਾਸ' ਹਿੰਦ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇਣ ਲੱਗਾ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਮੁਲਕਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਕਾਅਬਾ ਸ਼ਰੀਫ਼ (ਮੱਕਾ) ਦੇ ਵੱਡੇ ਮੁਫ਼ਤੀ ਦਾ ਆਸਰਾ ਤਕਾਇਆ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਵਜੋਂ ਤੇ ਬਹੁਮੁੱਲੇ ਤੁਹਫ਼ੇ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣਾ ਸਫ਼ੀਰ ਮੱਕੇ ਭੇਜਿਆ, ਪਰੰਤੂ ਕਾਅਬਾ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦੇ ਵੱਡੇ ਮੁਫ਼ਤੀ ਨੇ ਸਫ਼ੀਰ ਦੇ ਮੱਥੇ ਲਗਣਾ ਵੀ ਠੀਕ ਨਾ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਭੇਜਿਆ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਤੇ ਤੁਹਫ਼ੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੇ।

ਹੁਣ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਬੜਾ ਫ਼ਿਕਰ ਬਣਿਆ। ਬੜੀ ਲੰਮੀ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਇਸ ਸਿੱਟੇ 'ਤੇ ਪੁੱਜਾ। 'ਬੱਸ ਇਕੋ ਰਸਤਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਸਿੱਧ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸੱਚਾ ਖ਼ਿਦਮਤਗਾਰ ਹਾਂ। ਦਾਰਾ ਸ਼ਕੋਹ ਨੂੰ ਮੈਂ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਤਲ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨੀਮ-ਕਾਫ਼ਰ ਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸੀ। ਏਥੋਂ ਦੇ ਕਾਜ਼ੀਆਂ, ਮੌਲਵੀਆਂ ਨੂੰ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਤਨਖ਼ਾਹਾਂ ਤੇ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਦੇ ਕੇ ਨਾਲ ਗੰਢ ਲਵਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਖ਼ਤੀ ਕਰਕੇ ਏਥੋਂ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਵਾਂਗਾ। ਇਸ ਕੰਮ ਦੇ ਕਿੰਨੇ ਫ਼ਾਇਦੇ ਹੋਣਗੇ। ਇਕੋ ਮਜ਼ਹਬ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਇਤਿਹਾਦ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਮੇਰੀ ਹਕੂਮਤ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਫਿਰ ਉੱਮਤ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਾਉਣ ਬਦਲੇ ਹਜ਼ਰਤ ਤੇ ਖ਼ੁਦਾ ਦੀ ਰਹਿਮਤ ਦਾ ਮੈਂ ਹੱਕਦਾਰ ਬਣ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਏਡੀ ਵੱਡੀ ਖ਼ਿਦਮਤ ਕਰਨ ਬਦਲੇ ਸਾਰੀ ਇਸਲਾਮੀ ਦੁਨੀਆਂ ਮੇਰੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਤੇ ਅਹਿਸਾਨਮੰਦ ਹੋਵੇਗੀ। ਬੱਸ, ਏਹਾ ਰਸਤਾ ਠੀਕ ਹੈ।'

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਚਰਿੱਤਰ ਦੋ ਮੁਖੀਆ ਹੈ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਜ਼ਹਬ ਦਾ ਬੜਾ ਪੱਕਾ ਧਾਰਨੀ (Puritan) ਸੀ। ਉਹਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਪਲ ਇਸਲਾਮੀ ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਮੁਤਾਬਕ ਗੁਜ਼ਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਅੱਯਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਫ਼ਜ਼ੂਲ ਖ਼ਰਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਰਕਾਰੀ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਾਤ ਵਾਸਤੇ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਖ਼ਰਚ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਉਹ ਅੱਤ ਦਰਜੇ ਦਾ ਜ਼ਾਲਮ ਤੇ ਸ਼ੱਕੀ ਸੁਭਾਉ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਸੱਕੇ ਭਰਾਵਾਂ ਤੇ ਮਾਸੂਮ ਭਤੀਜਿਆਂ ਦਾ ਖ਼ੂਨ ਡੋਲ੍ਹਦਿਆਂ ਉਹਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਪਜਿਆ। ਤੇ ਸ਼ੱਕੀ ਏਨਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਉਹਨੂੰ ਇਤਬਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਮੁਗ਼ਲ ਰਾਜ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਾਲਾ ਉਹਨੂੰ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨੇ ਗ਼ਲਤ ਰਾਹ ਚੁਣ ਲਿਆ ਸੀ। ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਵਧਾਉਣ ਦੇ ਲਾਲਚ ਪਿੱਛੇ ਉਹਨੇ ਦੂਰ ਦੱਖਣ ਦੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨੂੰ ਫ਼ਤਿਹ ਕਰਨ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਨਾਉਣ ਕਰਕੇ ਉਹਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵੈਰੀ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਅਕਬਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਿਲਵਰਤਣ ਵਾਲੀ ਨੀਤੀ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਸਤਿਕਾਰ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਉਸ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਵੈਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਲਿਆ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਦਸ-ਬਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਭ ਮੰਦਰ ਢਾਹ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ। ਪੁਰਾਣੇ ਮੰਦਰਾਂ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਕਿਸੇ ਮੰਦਰ ਦੇ ਡਿੱਗ ਪੈਣ ਉੱਤੇ ਨਵਾਂ ਨਹੀਂ ਉਸਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਹੋਲੀ, ਦੀਵਾਲੀ ਆਦਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਸਭ ਤਿਉਹਾਰ ਮਨਾਉਣ ਦੀ

ਮਨਾਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਅਕਬਰ ਦਾ ਮਾਫ਼ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਜਜ਼ੀਆ ਫੇਰ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜਜ਼ੀਆ ਉਸ ਟੈਕਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਗ਼ੈਰ ਮੁਸਲਮਾਨ (ਹਿੰਦੂ ਆਦਿ) ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਵੱਸਣ ਦੇ ਬਦਲੇ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਤੀਰਥਾਂ ਉੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਯਾਤਰੀ ਟੈਕਸ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਹੋਰ ਵਿਉਪਾਰੀ ਟੈਕਸ ਆਦਿ ਦਾ ਭਾਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਘਟਾ ਕੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਉੱਤੇ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ। ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਲੋਕ ਇਹਨਾਂ ਟੈਕਸਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਨਹੀਂ ਸਹਿ ਸਕਣਗੇ, ਉਹ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਆਪੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਕਈ ਮਾਰੀਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਵੀ ਗਏ। ਫਿਰ ਇਹ ਟੈਕਸ ਵਸੂਲ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਮੰਦਰ ਢਾਹੁਣ ਦੀ ਨੀਤੀ ਉੱਤੇ ਵੀ ਬੜੀ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਅਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਖ਼ਾਸ ਕਰ ਉੜੀਸਾ ਤੇ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੰਦਰ ਢਾਹੇ ਗਏ। ਗੁਜਰਾਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮੰਦਰ "ਚਿੰਤਾਮਨ" ਢਾਹ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਮਸੀਤ ਬਣਾਈ ਗਈ। ਮਥਰਾ ਦਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਮੰਦਰ 'ਕੇਸ਼ਵ' ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਬੁੰਦੇਲੇ ਨੇ ਤੇਤੀ ਲੱਖ ਦੀ ਭਾਰੀ ਰਕਮ ਖ਼ਰਚ ਕਰਕੇ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਉਹ ਢਾਹ ਕੇ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਵੀ ਨੀਂਵਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਸੇ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਉਤੇ ਮਸਜਿਦ ਉਸਾਰੀ ਗਈ। ਬਨਾਰਸ ਦਾ 'ਗੋਪੀ ਨਾਥ ਮੰਦਰ', ਤੇ ਅਯੁੱਧਿਆ ਦਾ ਭਗਵਾਨ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਦੇ ਨਾਮ ਉੱਤੇ ਉਸਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਮੰਦਰ ਢਾਹ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਹ ਤਾਂ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਨਾਮ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੰਦਰ ਤਬਾਹ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਮੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਖਾੜ ਕੇ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ ਬੁੱਤ, ਆਗਰੇ ਦੀ ਮਸਜਿਦ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਥੱਲੇ ਦੱਬੇ ਗਏ, ਤਾਕਿ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੇ ਆਉਂਦੇ ਨਮਾਜ਼ੀ ਉਹਨਾਂ ਬੁੱਤਾਂ (ਧਾਰਮਿਕ ਮੂਰਤੀਆਂ) ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਥੱਲੇ ਲਤਾੜ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕਰ ਸਕਣ।[1]

ਇਕ ਵਾਰ ਜਜ਼ੀਆ ਮਾਫ਼ ਕਰਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹਿੰਦੂ ਦਿੱਲੀ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਜੁੰਮੇ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਸਤੇ ਜਾਮਾ ਮਸਜਿਦ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੇ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਫ਼ਰਯਾਦੀ ਹਿੰਦੂ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਫ਼ਰਿਯਾਦ ਸੁਣਨ ਦੀ ਥਾਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਉੱਤੇ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਛਡਵਾ ਦਿੱਤੇ।[2] ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸੈਂਕੜੇ ਫ਼ਰਯਾਦੀ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਥੱਲੇ ਕੁਚਲ ਕੇ ਮਰ ਗਏ। ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਵਿੱਚ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਰਹੀ ਕਿ ਕੋਈ ਰਹਿਮ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਫ਼ਰਯਾਦ ਕਰ ਸਕੇ।

---

1. Aurangzeb, by Stanley Lane-Poole, P. 136.
2. ਖ਼ਾਫ਼ੀ ਖ਼ਾਂ।

ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਜਬਰਦਸਤੀ ਮੁਸਲਮਮਾਨ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਵਧੇਰੇ ਤੇਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ। ਇਸਲਾਮੀ ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਕਾਨੂੰਨ ਵਜੋਂ ਹਰ ਇਕ ਉੱਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਕਾਜ਼ੀ ਦੀ ਜ਼ਰਾ ਜਿੰਨੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਉੱਤੇ ਪੁਲਿਸ ਫ਼ੌਰਨ ਅਮਲ ਕਰਦੀ। ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਾਸਤੇ ਜਿਉਣਾ ਮੁਹਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਮ ਹਿੰਦੂ ਜਨਤਾ ਵਾਲ ਵਾਲ ਦੁਖੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਕਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੀ। ਉਹ ਬੇਸਹਾਰਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਜੱਥੇਬੰਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਕੌਮੀ ਲੀਡਰ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਮੇਰੀ ਇਸ ਨੀਤੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕਰਨ ਜੋਗਾ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਕਰਕੇ ਛੇਤੀ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਵੱਡਾ ਹਮਲਾ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ।

ਕਸ਼ਮੀਰ 'ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਸਖ਼ਤੀ ਕਿਉਂ ?

ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਕਾਰਨ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਤਾਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਹੱਦ ਲਹਿੰਦੇ ਪਾਸੇ ਇਸਲਾਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਕ ਪਾਸਿਉਂ ਸਾਰੀ ਵਸੋਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਉਣ ਨਾਲ, ਵਿੱਚ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ। ਨਾਲੇ ਇਸਲਾਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਵੀ ਹਾਸਲ ਹੋਵੇਗੀ। ਦੂਸਰਾ ਕਾਰਨ : ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿੱਚ ਵਿਦਵਾਨ ਪੰਡਿਤਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧੇਰੇ ਸੀ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਸਭਿਅਤਾ ਦਾ ਘਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਇਹ ਵਿਦਵਾਨ ਤਬਕਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੱਧ ਹੋਣਗੇ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਬੜੇ ਸਖ਼ਤ ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ੇਰ ਅਫ਼ਗਾਨ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਥਾਪ ਦਿੱਤਾ।

ਸ਼ੇਰ ਅਫ਼ਗਾਨ ਖ਼ਾਂ ਬੜਾ ਸਖ਼ਤ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿੱਚ ਬੜੇ ਅਕਹਿ ਤੇ ਅਸਹਿ ਜ਼ੁਲਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

ਇਕ ਮੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸਿਧਾਂਤ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਨਿਰਬਲ ਆਦਮੀ ਕਿਸੇ ਤਕੜੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਜਾ ਪਵੇ, ਤਾਂ ਮਾੜੇ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨਾ ਧਰਮ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਨਿਰਬਲ ਕੌਮ ਕਿਸੇ ਬਲਵਾਨ ਕੌਮ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਡਿੱਗ ਪਵੇ, ਤਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕੌਮ ਨੂੰ ਖਾ ਜਾਣਾ (ਉਸ ਦੀ ਧਰਮ ਤੇ ਕੌਮੀ ਰਵਾਇਤਾਂ ਬਦਲ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਮਿਲਾ ਲੈਣਾ) ਹੀ ਨੇਕੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੀ ਨੀਤੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਬਲਵਾਨ ਸਰਕਾਰ ਦੀ। ਉਹ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਸਮੂਲਚੋਂ ਖਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਸ਼ੇਰ ਅਫ਼ਗਨ ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ

ਸ਼ੇਰ ਅਫ਼ਗਨ ਖ਼ਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਤ ਟਾਕਰਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਉਹ ਨਿਤਾਣੇ ਹੋ ਕੇ ਹਾਕਮ ਦੇ ਚਰਨੀਂ ਜਾ ਪਏ। ਉਹਨਾਂ ਬੇਹੌਸਲਾ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸ਼ੇਰ ਅਫ਼ਗਨ ਪਾਸੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਮੁਹਲਤ ਮੰਗੀ। ਉਹਨਾਂ ਤਰਲਾ ਲੈ ਕੇ ਕਿਹਾ, "ਅੰਨ ਦਾਤਾ! ਸਿਰਫ਼ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਮੁਹਲਤ ਦੇ ਦਿਓ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਅਜ਼ਮਾ ਲਈਏ। ਸਾਡੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਸੁਣ ਕੇ ਕੋਈ ਵੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵਾਸਤੇ ਨਾ ਬਹੁੜਿਆ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਅਸੀਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਗਏ, ਤਾਂ ਸਮਝੋ, ਸਾਰਾ ਭਾਰਤ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਰਹਿਮ ਦਿਲ ਤੇ ਨਿਆਂਕਾਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਾਰਨ ਲਹੂ ਵਿਚ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਰੰਗਣੇ ਪੈਣਗੇ।"

ਸ਼ੇਰ ਅਫ਼ਗਨ ਨੂੰ ਇਹ ਸੌਦਾ ਲਾਹੇਵੰਦਾ ਜਾਪਿਆ। ਉਹਨੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਮੁਹਲਤ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਤਾੜਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, "ਯਾਦ ਰੱਖੋ, ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਵੀ ਉਡੀਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਫਿਰ ਇਸਲਾਮ ਜਾਂ ਮੌਤ। ਸਮਝ ਗਏ ? ਜਾਓ, ਸਰਕਾਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੋਰ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੁਫ਼ਰ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਂਦੀ ਹੈ।"

ਇਕਰਾਰ ਕਰ ਲੈਣ ਪਿੱਛੋਂ ਇਕ ਨਵੀਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ, ਨਵੀਂ ਮੁਸੀਬਤ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਿਤ ਵੀ ਓਸੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਫਸ ਗਏ। ਉਹ ਲੱਗੇ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਅਰਦਾਸਾਂ ਕਰਨ। ਸਮਾਂ ਚੋਖਾ ਬੀਤ ਗਿਆ, ਪਰ ਹਾਸਲ ਕੁਝ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਪੰਡਿਤ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਗਏ।

ਗੁਰੂ ਕੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੀ ਚਾਲ

ਕੁਝ 'ਸਿਆਣਿਆਂ' ਨੂੰ ਇਕ ਨਵੀਂ ਤਜਵੀਜ਼ ਸੁੱਝੀ। ਉਸ ਤਜਵੀਜ਼ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਹੱਥ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਰੀਕ ਸੋਢੀਆਂ (ਧੀਰਮੱਲੀਆਂ ਤੇ ਰਾਮ ਰਾਈਆਂ) ਦਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਿਲ ਹਾਰ ਚੁੱਕੇ ਪੰਡਤਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਭੁੱਲੇ ਲੋਕੋ! ਤੁਸੀਂ ਐਵੇਂ ਹੋ ਬੀਤੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਜ ਰਹੇ ਹੋ। ਕਲਿਜੁਗ ਦੇ ਜ਼ਾਹਰਾ ਅਵਤਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਗੱਦੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਸੱਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ' ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ। ਉਹ ਸਰਬ-ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਹਨ। ਤੁਹਾਡਾ ਸੰਕਟ ਓਹੋ ਹਰਨਗੇ।"

ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੀ ਇਹ ਚਾਲ ਬੜੀ ਡੂੰਘੀ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਸੋਚਿਆ, 'ਜੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ, ਇਹਨਾਂ ਨਿਆਸਰੇ ਪੰਡਤਾਂ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜਨਗੇ, ਤਾਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਗ਼ੁੱਸੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਨਗੇ, ਤੇ ਜੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨਗੇ, ਤਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਨਾਮ ਹੋਣਗੇ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਅਸਲੀ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਉਲਟਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਰਣ ਆਏ ਦੁੱਖੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਔਖਾ ਮਸਲਾ ਨਜਿੱਠਣ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਵਾਸਤੇ ਦੋਵੇਂ ਰਾਹ ਕਠਿਨ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।'

ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਪੰਡਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਣ

ਦਿਲ ਹਾਰ ਚੁੱਕੇ ਪੰਡਤਾਂ ਦੇ ਇਹ ਗੱਲ ਦਿਲ ਲੱਗੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੁਖੀਆਂ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜਨ ਵਾਲਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਹੋਵੇ। ਵਧੇਰੇ ਪੰਡਤਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਵਾਸਤੇ ਸੱਚੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਾਲ, ਧਰਮ ਉੱਤੇ ਇਕ ਮਾਤਰ ਪੰਡਤਾਂ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਖ਼ਤਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਬਹੁਤੇ ਪੰਡਤ ਅੰਦਰੋਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਨ। ਪਰ ਏਥੇ ਤਾਂ ਹੋਰ ਰਸਤਾ ਹੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਸੋ, ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਵਿਦਵਾਨ ਪੰਡਤ ਗੁਰਦੇਵ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਆ ਢੱਠੇ। ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੋਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਦੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸੱਚੇ ਉੱਤਰ-ਅਧਿਕਾਰੀ ਸਨ। ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦਾ ਅਥਾਹ ਦਰਦ ਸੀ। ਹਜ਼ੂਰ ਧਰਮ ਦਾ ਅਰਥ ਹੀ 'ਮਾੜੇ ਦੀ ਮਦਦ' ਕਰਨਾ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਸ ਵੱਧ ਰਹੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਕਰਨਾ ਹੀ ਪਵੇਗਾ। ਏਸੇ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਉੱਤਰ-ਅਧਿਕਾਰੀ (ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ) ਨੂੰ ਇਸ ਅੱਤਿਅਚਾਰ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਆਮ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਨਿਰਭੈ ਹੋਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਸਿਧਾਂਤ ਵਜੋਂ ਫ਼ੁਰਮਾਇਆ ਕਰਦੇ :

"ਭੈ ਕਾਹੂ ਕਉ ਦੇਤ ਨਹਿ, ਨਹਿ ਭੈ ਮਾਨਤ ਆਨਿ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਨ ਰੇ ਮਨਾ, ਗਿਆਨੀ ਤਾਹਿ ਬਖਾਨਿ॥ ੧੬"

(ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੯, ਪੰਨਾ ੧੪੨੭)

'ਬੱਸ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਡਰੋ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਡਰਾਵੋ। ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਰਾਬਰ ਸਮਝੋ ਤੇ ਆਪ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿੱਖੋ।'

ਦੁੱਖੀ ਪੰਡਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸੋਚਣ ਲੱਗੇ, 'ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਉੱਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਇਸ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਪੂਰੇ ਉਤਰਨ ਦਾ ਬਲ ਬਖ਼ਸ਼ੇ।'

ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੀ ਕਿ ਦਰ ਆਇਆਂ ਦੀ ਬਾਂਹ ਹਰ ਹਾਲ ਫੜਨੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਮਾੜੇ ਦਾ ਧਰਮ ਖੁਹਵੇ, ਇਹ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਮ ਉੱਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਅਧਰਮ ਹੈ। ਇਸ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਆਪ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨੀਤੀ ਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਸੁਭਾਉ ਤੋਂ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਸਤਾਇਆਂ ਹੋਇਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਨ ਦਾ ਕੀ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲੇਗਾ, ਇਸ ਬਾਰੇ

[illegible]
ਕਿਸਮ ਦੇ ਦੁੱਖ ਸਹਿਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਪਰ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਝ ਹੋਰ ਸੋਚਾਂ ਵੀ ਸਨ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਬੜੇ ਨਾਜ਼ੁਕ ਸਨ। ਗੱਦੀ ਦੇ ਉੱਤਰ-ਅਧਿਕਾਰੀ (ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ) ਸੰਸਾਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਜੇ ਉਮਰੋਂ ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ਸਨ, ਅੱਠ ਸਾਲ ਦੇ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਸਿਰ, ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ, ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਜ਼ਿੰਮੇਂਵਾਰੀ ਪੈ ਜਾਣੀ ਸੀ। ਗੁਰਦੇਵ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਜਾਂ ਬਾਹਰੋਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਆ ਗਏ।

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦੀ ਰਾਏ

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਵੱਲ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਤੱਕਿਆ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਕਿਸੇ ਡੂੰਘੀ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੇ ਵੇਖੇ। ਕੁਝ ਨਵੇਂ ਚਿਹਰੇ (ਪੰਡਤਾਂ ਦੇ) ਵੀ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪਏ, ਜੋ ਬਹੁਤ ਉਦਾਸ ਸਨ। ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਗੁਰਦੇਵ ਪਿਤਾ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ। ਮਹਾਰਾਜ ਵੀ ਕਿਸੇ ਡੂੰਘੀ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਰਵਾਂ-ਰਵੀਂ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਕੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿੱਚ ਜਾ ਬੈਠੇ। ਲਾਡ ਨਾਲ ਪਿਤਾ ਦੇ ਗਲ ਵਿੱਚ ਬਾਹੀਂ ਪਾ ਕੇ ਸਾਹਿਬ ਬੋਲੇ, 'ਗੁਰਦੇਵ ਪਿਤਾ ਜੀ! ਸੰਗਤਾਂ 'ਤੇ ਇਹ ਉਦਾਸੀ, ਕੁਝ ਦੁਖੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਹੰਝੂ ਤੇ ਫਿਰ ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਇਹ ਸੋਚ-ਮਗਨ ਅਵਸਥਾ। ਇਹ ਸਭ ਕਝ ਮੈਂ ਕੀ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ?"

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਮਰ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਤੇ ਗੰਭੀਰ ਮਸਲਿਆਂ ਉੱਤੇ ਬੜੀ ਭਰੀ ਰਾਏ ਦੇਣ ਦੇ ਯੋਗ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦੀ ਸੋਚ ਸਮਝ ਉੱਤੇ ਪੂਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ। ਸੋ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਕਹਿਣੀ ਠੀਕ ਸਮਝੀ। ਹਜ਼ੂਰ ਦਾ ਇਹ ਮੰਤਵ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਸੁਣ ਲਵੇ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ "ਲਾਲ ਜੀ! ਹਾਲਾਤ ਬੜੇ ਨਾਜ਼ਕ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਹਾਕਮ ਨੂੰ ਪਰਜਾ ਪਾਲਕ ਤੇ ਨਿਆਈਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਮੇਂ ਦਾ ਹਾਕਮ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ ਤੇ ਅੱਤ ਦਰਜੇ ਦਾ ਜ਼ਾਲਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਰਵੱਈਏ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੰਕਾਰੀ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਭੈਭੀਤ, ਬੇ-ਹੌਸਲਾ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੇ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਤੋਂ ਦੂਰ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਇਨਸਾਨ ਗਿਆਨਵਾਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਵਾਸਤੇ ਅਸੀਂ ਨਿੱਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਕਿ :

"ਭੈ ਕਾਹੂ ਕਉ ਦੇਤ ਨਹਿ, ਨਹਿ ਭੈ ਮਾਨਤ ਆਨਿ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਨ ਰੇ ਮਨਾ, ਗਿਆਨੀ ਤਾਹਿ ਬਖਾਨਿ॥"

"ਗਿਆਨਵਾਨ ਇਨਸਾਨ ਉਹ ਹੈ, ਜੋ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭੈਅ ਦੇਵੇ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਭੈਅ ਮੰਨੇ। ਪਰ ਅੱਜ ਸਾਰੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪੈਂਤੜਿਆਂ ਤੋਂ ਥਿੜਕੇ ਹੋਏ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਧਿਰ ਆਪਣੇ ਪਸ਼ੂ-ਬਲ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਸਭ ਨੂੰ ਡਰਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਤੇ ਦੂਸਰੀ ਧਿਰ

ਖੋਹ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ। ਸਾਡੇ ਗੁਰਦੇਵ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਨੂੰ ਨਿੰਦਿਆ ਨਹੀਂ। ਸਿੱਖੀ ਤਾਂ ਨੇਕ ਅਮਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਲਿਆਣ ਮੰਨਦੀ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਧਰਮ ਹਰ ਇਕ ਦਾ ਨਿੱਜੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਚੰਗੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਹਰ ਬੰਦੇ ਵਾਸਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਇਹ ਹੱਕ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਕੀਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਖ਼ੁਦਾ ਨੂੰ ਮੰਨੇ। ਤਾਂ ਫਿਰ ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਵੀ ਹੱਕ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਵੇਂ ਚਾਹਵੇ, ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਹ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਮੰਦਰ ਢਾਹਵੇ, ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਵੇ। ਪਿਆਰ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਅਸਰ ਨਾਲ ਕੋਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਪਾਪ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਨਾਉਣਾ ਪਾਪ ਹੈ, ਮਹਾਂ ਪਾਪ। ਅਜਿਹਾ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸੂਲਾਂ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦੇ। ਅਸੀਂ ਬੁੱਤਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਤਿਲਕ ਨਹੀਂ ਲਾਉਂਦੇ, ਜਨੇਊ ਨਹੀਂ ਪਹਿਨਦੇ। ਭਾਵ, ਸਾਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਮੱਤ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਬੁੱਤ ਪੂਜਾ ਤੇ ਜੰਞੂ, ਤਿਲਕ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਕ ਰਿਵਾਜਾਂ ਤੋਂ ਰੋਕਣਾ ਪਾਪ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਹੱਕਾਂ ਉੱਤੇ ਡਾਕਾ ਮਾਰਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ, ਬੇ-ਇਨਸਾਫ਼ੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਬੇ-ਇਨਸਾਫ਼ੀ ਤੇ ਪਾਪ ਦੂਰ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ ? ਇਹ ਗੱਲ ਵਿਚਾਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਸਰੀਰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਲਹੂ ਘਟ ਜਾਵੇ, ਜਾਂ ਠੰਢਾ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਰੋਏ ਲਹੂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਹਾਲਤ ਧਰਮਾਂ ਤੇ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਕੌਮ ਵੀ ਅਸਲੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਸਮਝੋ ਮੁਰਦਾ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਨਰੋਏ ਲਹੂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਕੁਰਬਾਨੀ, ਕੁਰਬਾਨੀ ਹੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਕਿਸੇ ਮਾਮੂਲੀ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨਹੀਂ। ਕੋਈ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ, ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼, ਧਰਮਾਤਮਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਵੇ, ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨਿਤਾਣਿਆਂ ਦਾ ਧਰਮ ਬਚ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕੌਮ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਧਰਮਾਤਮਾ ਕੌਣ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਬਚਾਵੇ।"

"ਗੁਰਦੇਵ ਪਿਤਾ ਜੀ!" ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, "ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਿੱਤਿਆਂ ਇਹਨਾਂ ਨਿਮਾਣਿਆਂ ਦਾ ਧਰਮ ਬਚ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਕੁਰਬਾਨੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਗੱਦੀ ਨੂੰ ਹੀ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ। ਆਪ ਨਾਲੋਂ ਹੋਰ ਕਿਹੜਾ ਮਹਾਪੁਰਸ਼ ਵੱਡਾ ਹੈ ? ਨਾਲੇ ਇਹ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਆਏ ਹਨ। ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦਾ ਮਹਾਂ ਵਾਕ ਹੈ :

ਜੋ ਸਰਣਿ ਆਵੈ, ਤਿਸੁ ਕੰਠਿ ਲਾਵੈ,

ਇਹੁ ਬਿਰਦੁ ਸੁਆਮੀ ਸੰਦਾ॥" (ਪੰਨਾ ੫੪੪)

"ਸੋ, ਆਪ ਇਹਨਾਂ ਬੇਸਹਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਬਣ ਕੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਿਓ।" ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਮਹਾਨ ਤੇਜ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ 'ਤੇ ਛਾ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਹੈਰਾਨੀ, ਕੁਝ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ। ਨਿਰਾਸ ਪੰਡਤਾਂ ਨੂੰ ਆਸ ਦੀ ਲੌਅ ਵੀ ਦਿੱਸੀ।

ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ

ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਾਰੀ ਚਿੰਤਾ ਦੂਰ ਹੋ ਗਈ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਂਤ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਜਲਾਲ ਆ ਗਿਆ। ਹਜ਼ੂਰ ਬੋਲੇ, "ਲਾਲ ਜੀਉ! ਤੁਸਾਂ ਸਾਡੀ ਚਿੰਤਾ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਇਸ ਭਾਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਂਵਾਰੀ ਨੂੰ ਨਿਭਾਅ ਸਕੋਗੇ। ਕਿਸੇ ਗੱਦੀਨਸ਼ੀਨ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣਾ ਉੱਤਰ-ਅਧਿਕਾਰੀ ਚੁਣਨਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਹਾਰਾਜ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਕਠਿਨ ਹੁੰਦੀ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਅਨੁਸਾਰ ਅੱਜ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਠਿਨ ਸੀ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਆਸਾਨ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਸਹੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਸਕੋਗੇ। ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹਾਂ।"

ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੰਡਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ, "ਪੁਰਖੋ! ਨਿਰਾਸ ਨਾ ਹੋਵੋ। ਆਪ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿਓ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਹੋ, 'ਜੇ ਹਿੰਦ ਦੇ ਪੀਰ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਰ ਲਵੇ, ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਪਰ ਜੇ ਨੌਂਵੇਂ ਗੁਰੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਾ ਬਣਾਏ ਜਾ ਸਕਣ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਨਿਤਾਣੀ ਪਰਜਾ 'ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।' ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਨਿਸ਼ਚਿੰਤ ਹੋ ਕੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹੋ।"

ਫ਼ੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਜ਼ਿੰਮੇਂਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਲੈ ਲਈ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਜੈ ਜੈ ਕਰਦੇ ਪੰਡਤ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜੇ। ਉਹਨਾਂ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹਾਕਮ ਨੂੰ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ, "ਇਕ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਕਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ, ਸਰਕਾਰ ਇਕੱਲੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾ ਲਵੇ। ਉਹ ਸਾਰੀ ਹਿੰਦ ਦੇ ਜ਼ਾਹਰਾ ਪੀਰ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣ ਪਿੱਛੋਂ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਓਨਾ ਚਿਰ ਸਰਕਾਰ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਰਹਿਮ ਕਰੇ।"

ਸਰਕਾਰ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਸੌਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਸਤਾ ਤੇ ਸੌਖਾ ਸੀ। ਸ਼ੇਰ ਅਫ਼ਗ਼ਨ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪੰਡਤਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਭਾਵ ਦਾ ਇਕ ਮੇਜਰਨਾਵਾਂ ਲਿਖਵਾ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਆਪਣੀ ਰਾਏ ਲਿਖ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੱਲ ਮੁਰਾਸਲਾ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ।

ਦਸਵਾਂ ਕਾਂਡ

ਲਾਸੀਨੀ ਸ਼ਹੀਦੀ

ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸ਼ੇਰ ਅਫ਼ਗਨ ਦਾ ਮੁਰਾਸਲਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਸੋਚਿਆ, 'ਇਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿਤਨੀ ਵੀ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੋਵੇ, ਡਰਾ ਧਮਕਾ ਤੇ ਲਾਲਚ ਦੇ ਕੇ ਮਨਾ ਲੈਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਹਰ ਕੀਮਤ ਉੱਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ, ਭਾਵੇਂ ਉਸਦਾ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਮੁੱਲ ਤਾਰਨਾ ਪਵੇ, ਜਾਂ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨਾ ਪਵੇ। ਇਕ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ ਜਾਣਗੇ, ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਕੋ ਇਕ ਜੱਥੇਬੰਦ ਲਹਿਰ ਸਦਾ ਵਾਸਤੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।'

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸ਼ੇਰ ਅਫ਼ਗਨ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਲਿਖਵਾ ਦਿੱਤਾ, "ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਤੇਰੇ ਮੁਰਾਸਲੇ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਉੱਤੇ ਫ਼ਿਲਹਾਲ ਸਖ਼ਤੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਅਸਰ ਪਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ। ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਹਰ ਕੀਮਤ ਉੱਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।"

ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਆਉਣ ਵਾਸਤੇ 'ਅਹਿਦੀਏ' ਭੇਜਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਬੜੇ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ।

ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਸੱਦੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੁੰਦਾ। ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਬਹੁਤ ਉਦਾਸ ਰਹਿੰਦੇ। ਹੋਰ ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵੀ ਚਿੰਤਾ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਜੋ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਸਾਫ਼ ਅਰਥ ਸੀ ਕੁਰਬਾਨੀ, ਸ਼ਹੀਦੀ। ਇਸ ਵਰਤਣ ਵਾਲੇ ਭਾਣੇ ਦਾ ਸਭ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜ ਸਭ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਂਦੇ, 'ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਧਰਮ ਹੈ ਅਪਣਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਣਾ। ਫ਼ਰਜ਼ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਿਆਂ ਸੀਸ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਰਾਜ਼ੀ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਧਰਮ ਹੈ।'

ਅਹਿਦੀਏ ਅਨੰਦਪੁਰ ਆਏ

ਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮ ਲੈ ਕੇ 'ਅਹਿਦੀਏ' ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਤੁਰ ਪਏ। 'ਅਹਿਦੀਏ' ਪਲੰਘਾਂ ਉੱਤੇ ਬਹਿ ਕੇ ਸਫ਼ਰ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਪਿੰਡ ਉਹ ਜਾਂਦੇ, ਓਥੋਂ ਦੇ ਲੰਬਰਦਾਰ ਜਾਂ ਚੌਧਰੀ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਅਹਿਦੀਏ ਦਾ ਪਲੰਘ ਚੁੱਕਵਾ ਕੇ ਅਗਲੇ ਪਿੰਡ ਪੁਚਾ ਦੇਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੰਗਾਰਿਆਂ ਦੇ ਮੋਢਿਆਂ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਅਹਿਦੀਏ ਅਨੰਦਪੁਰ ਆ ਪਹੁੰਚੇ।

ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਤੇ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਅਹਿਦੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ 'ਤੇ ਚੰਗਾ ਅਸਰ ਪਿਆ। ਉਹ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਆਏ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੱਲੋਂ ਹੁਕਮ ਵੀ ਐਸਾ ਹੀ ਸੀ।

ਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਫ਼ੁਰਮਾਇਆ, "ਪੁਰਸ਼ੋ! ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਹੁਕਮ ਤੁਸਾਂ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸਾਂ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਪੰਡਤਾਂ ਦਾ ਜੋ ਮੇਜਰਨਾਵਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਪੁੱਜਾ ਹੈ, ਅਸਾਂ ਉਸ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਵੱਲੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਪੁਚਾ ਦੇਣਾ। ਅਸੀਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਆਪ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਇਸ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਫ਼ਿਕਰ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਅਸੀਂ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੋਲ ਪੁੱਜਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਾਂਗੇ।"

ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਤੁਰੇ

ਅਹਿਦੀਏ ਸਿਰ ਝੁਕਾਅ ਕੇ ਤੁਰ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਵੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗੇ, ਪਰ ਸੰਗਤਾਂ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਵਿਦਿਆ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਅੰਤ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਹਾੜ (੧੭੩੨ ਬਿ:) ਦੇ ਮਹੀਨੇ[1] ਅਨੰਦਪੁਰੋਂ ਤੁਰ ਗਏ। ਚੋਖੀ ਦੂਰ ਤੱਕ ਸੰਗਤਾਂ ਨਾਲ ਗਈਆਂ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਮਝ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਦਰਸ਼ਨ ਆਖ਼ਰੀ ਹਨ। ਜਿਸ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਪਿਤਾ ਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਸਰਮਦ ਵਰਗੇ ਫ਼ਕੀਰ ਤੇ ਅਘੋਰ ਨਾਥ ਵਰਗੇ ਸੰਤ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਵੀ ਚੰਗਾ ਵਰਤਾਉ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਸਭ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੇ ਨੇਤਰ ਹੰਝੂ ਵਹਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵੈਰਾਗ ਠੱਲ੍ਹਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦਾ।

ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਦੇਂਦਿਆ ਕਿਹਾ, "ਵੇਖੋ, ਸੱਤ ਪੁਰਸ਼ੋ! ਭਲਾ ਚਿੰਤਾ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ?

---

1. ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ੧੧ ਹਾੜ੍ਹ, ਤੇ ਮੈਕਾਲਿਫ਼ ਪਹਿਲੀ ਹਾੜ੍ਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ।

'ਚਿੰਤਾ ਤਾ ਕੀ ਕੀਜੀਐ ਜੋ ਅਨਹੋਨੀ ਹੋਇ॥
ਇਹ ਮਾਰਗੁ ਸੰਸਾਰ ਕੋ, ਨਾਨਕ ਥਿਰੁ ਨਹੀ ਕੋਇ॥

(ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੯, ਪੰਨਾ ੧੪੨੮)

"ਜਦ ਥਿਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਵਸਤੂ ਹੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਰੀਰ ਨੇ ਬਿਨਸਣਾ ਹੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਚਿੰਤਾ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦੀ ? ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਲਿਆਣ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿੱਚ ਰਾਜ਼ੀ ਰਹਿਣਾ ਸਿੱਖੋ।"

ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਸਭ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਦੇ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਵਾਪਸ ਮੋੜਿਆ। ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਅ ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਕੀਤਾ। ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਦੋ ਦਿਨ ਓਥੇ ਗੁਜ਼ਾਰ ਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਅੱਗੇ ਤੁਰ ਪਏ। ਭਰਤਗੜ੍ਹ, ਰੋਪੜ, ਮਕਾਰਾਂਪੁਰ, ਕਬੂਲਪੁਰ, ਨਨਹੇੜੀ ਆਦਿ ਥਾਂਵਾਂ 'ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮਹਾਰਾਜ ਸੈਫ਼ਾਬਾਦ, ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੈਫ਼ ਅਲੀ ਖ਼ਾਂ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਟਿਕੇ। ਏਥੇ ਮਹਾਰਾਜ ਕਈ ਦਿਨ ਰਹੇ। ਸੋ ਸੁਣ ਕੇ ਏਥੇ ਹੀ ਸੰਗਤਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ। ਸੈਫ਼ ਅਲੀ ਖ਼ਾਂ ਗੁਰਦੇਵ ਦੀ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ-ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਕਰਦਾ।

ਓਥੋਂ ਵਿਦਿਆ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰਦੇਵ ਪਟਿਆਲਾ, ਕਾਇਮਪੁਰ ਆਦਿ ਥਾਂਵਾਂ 'ਤੇ ਇਕ-ਇਕ, ਦੋ-ਦੋ ਦਿਨ ਬਿਸਰਾਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਮਾਣੇ ਜਾ ਉਤਰੇ। ਓਥੋਂ ਦਾ ਨਾਮਵਰ ਚੌਧਰੀ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਓਸੇ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਸਮਾਣੇ ਗਏ ਸਨ।

ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਖ ਜਾਂ ਹਿੰਦੂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਕਈ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਿਲ ਵਾਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਨ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਅਸਰ ਰਸੂਖ਼ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਰੜਕਦਾ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਅਜਿਹੀ ਤਅੱਸਬ ਵਾਲੀ ਨੀਤੀ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਨਾ ਕਰਦਾ, ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾਪ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਵਸੀਲਾ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ।

ਗੁਰਦੇਵ ਸਮਾਣੇ ਤੋਂ ਤੁਰੇ, ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨਾਲ ਹੋ ਤੁਰੀਆਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਖ਼ਤ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, "ਵੇਖੋ, ਭਲੇ ਪੁਰਸ਼ੋ! ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣਾ। ਅਸੀਂ ਹੁਕਮ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਨੰਦਪੁਰੋਂ ਨਾਲ ਤੁਰਨ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਨਾ ਆਵੇ।"

ਹੁਣ ਹੁਕਮ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਵਿਹਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ ਅੱਥਰੂ ਵਹਾਉਂਦੀਆਂ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਗਈਆਂ। ਦੀਵਾਨ ਮਤੀ ਦਾਸ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਿੱਤਾ (ਬਾਬੇ ਬੁੱਢੇ ਕਾ),

ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ (ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਚਾਚਾ[1]) ਭਾਈ ਊਦਾ ਰਠੌੜ ਤੇ ਭਾਈ ਜੈਤਾ (ਪਿਛੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਜਿਊਣ ਸਿੰਘ) ਮਜ਼ਹਬੀ, ਇਹ ਪੰਜ ਸਿੱਖ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਨਾਲ ਗਏ।

ਸਮਾਣੇ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਕਰਹਾਲੀ, ਚੀਕੇ, ਕਰ੍ਹੇ, ਪਹੇਵੇ, ਰਹੇੜੇ, ਲਾਖਣ ਮਾਜਰੇ, ਰੋਹਤਕ ਤੇ ਕਨੌੜ ਆਦਿ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਂਦੇ ਹੋਏ ਮਹਾਰਾਜ ਆਗਰੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ।

ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ

ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਸਿੱਧੇ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਥਾਂ ਏਨਾ ਲੰਮਾ ਚੱਕਰ ਕੱਟਣ ਦਾ ਇਕ ਖ਼ਾਸ ਮੰਤਵ ਸੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਚੱਲੇ ਹਨ। ਸੰਗਤਾਂ ਵੀ ਇਸ ਮਨੋਰਥ ਨੂੰ ਸਮਝਦੀਆਂ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਕੇ ਲੋਕ-ਰਾਏ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਹਜ਼ੂਰ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਇਕੋ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਜਾਂਦੇ, 'ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ, ਪਰਜਾ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨਾ, ਦੋਸੀਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣਾ, ਮਾੜਿਆਂ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ਼ ਕਰਨਾ। ਰੱਖਿਆ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਹਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨਾ। ਜਿੱਥੇ ਪਰਜਾ ਦੇ ਮਾਲ ਧਨ, ਇੱਜ਼ਤ, ਅਮਨ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਓਥੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨਾ ਵੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਦਾ ਧਰਮ-ਨਿਰਪੱਖ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਇਕ ਮਜ਼ਹਬ, ਇਕ ਫ਼ਿਰਕੇ, ਇਕ ਜਾਤੀ ਜਾਂ ਬਿਰਾਦਰੀ ਨਾਲ ਰਿਆਇਤ ਜਾਂ ਵਿਤਕਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਨੀਤੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ ਬਣਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਬੇਇਨਸਾਫ਼ ਹੁਕਮਰਾਨ ਨਾ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਖ਼ੁਦਾ ਦਾ।

'ਸ਼ੁਭ ਕਰਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਖ਼ੁਦਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਧਰਮ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਮਜ਼ਹਬ, ਬੁਧ ਮੱਤ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ, ਇਹ ਤਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਸਤੇ ਹਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ। ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਰਸਤੇ ਜਾਂ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸਰੇਸ਼ਟ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਰਾਏ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਐਸਾ ਸਮਝਣ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ। ਧਰਮ ਇਕ ਨਿੱਜੀ ਮਸਲਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਦਖ਼ਲ ਦੇਣ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੋਲ ਵੀ ਅਸੀਂ ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਉਹ ਸਾਰੇ

---

1. ਤਵਾਰੀਖ਼ ਗੁਰੂ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਪੰਨਾ ੭੦੫। ਪਰੰਤੂ 'ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ' ਕ੍ਰਿਤ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਦਿਆਲਾ ਤੇ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਸਕੇ ਭਾਈ ਲਿਖੇ ਸਨ। ਪੰਨਾ ੧੦੫।

ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਦਖ਼ਲ ਦੇਣ ਦਾ ਨਾ ਉਹਨੂੰ ਹੱਕ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਐਸਾ ਕਰਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ੋਭਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।

'ਸਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਸਾਰੇ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਨਾ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਮਜ਼ਹਬ ਵਿਚ ਦਖ਼ਲ ਦੇਣ, ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਧਰਮ ਵਿਚ। ਸਾਰੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਅਕੀਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਉਸ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਨ।'

ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸਾਫ਼ ਦਿਲ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਅਸਰ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਿਥੇ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜ ਗਏ, ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਸਭ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਆਪਣੇ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਹੀ ਗੁਰਦੇਵ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਸੀ। ਸੋ, ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਲਾਇਆ।

ਆਗਰੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਇਕ ਖ਼ਾਸ ਕਾਰਨ ਵੀ ਸੀ। ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਗਰੇ ਹੈ। ਗੁਰਦੇਵ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਪਾਸੇ-ਪਾਸੇ ਆਗਰੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਆਗਰਾ ਦੋਹਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ। ਕਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਿੱਲੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਕਦੇ ਆਗਰੇ।

ਧੀਰਮੱਲ ਤੇ ਰਾਮ ਰਾਏ

ਗੁਰਦੇਵ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ 'ਆਪਣਿਆਂ' (ਧੀਰਮੱਲ, ਹਰਿਜੀ ਤੇ ਰਾਮ ਰਾਏ) ਦਾ ਵੀ ਹੱਥ ਸੀ। ਰਾਮ ਰਾਏ ਦਾ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨਾਲ ਕਾਫ਼ੀ ਨੇੜ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੱਲੋਂ ਰਾਮ ਰਾਏ ਨੂੰ ਡੇਹਰਾਦੂਨ ਵਿੱਚ ਜਾਗੀਰ ਵੀ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਰਾਮ ਰਾਏ ਗੁਰਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਉਸਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਦਾਅਵਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਰਾਮ ਰਾਏ ਹਰ ਵੇਲੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਤਾਂ ਦੇ ਮੇਜਰਨਾਵੇਂ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਵੀ ਉਹਨੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜ਼ਹਿਰ ਉਗਲਿਆ।

ਰਾਮ ਰਾਏ ਕਹਿੰਦਾ, "ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਲੀਡਰ ਬਣ ਕੇ ਰਾਜਸੀ ਤਾਕਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਰਾਬਰ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਝਗੜੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ।"

ਅਹਿਦੀਏ ਅਨੰਦਪੁਰ ਗਏ ਤੇ ਖ਼ਾਲੀ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ। ਰਾਮ ਰਾਏ ਨੂੰ ਫਿਰ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਭੜਕਾਉਣ ਦਾ। ਰਾਮ ਰਾਏ ਕਹਿੰਦਾ, "ਜੋ

ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਸਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ' ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸੱਦ 'ਤੇ ਕਦੋਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਉਹਨੇ ਆਉਣਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਅਹਿਦੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆ ਜਾਂਦਾ।"

ਦੁਬਾਰਾ ਅਹਿਦੀਏ ਭੇਜੇ

ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਉਡੀਕ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਅਹਿਦੀਏ ਭੇਜੇ, ਪਰ ਕੁਝ ਸਖ਼ਤ ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ। ਅਹਿਦੀਏ ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਭਾਲ ਕੇ ਮੁੜ ਗਏ। ਹੁਣ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਚੜ੍ਹ ਮੱਚੀ। ਰਾਮ ਰਾਏ ਤੇ ਸਭ ਦਰਬਾਰੀ ਮੌਲਵੀਆਂ ਨੇ ਇਕ ਆਵਾਜ਼ ਕਿਹਾ, "ਗੁਰੂ ਭਗੌੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੱਟਾਂ ਤੇ ਰਾਜ-ਪੂਤਾਨੇ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਉੱਤੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਹੈ। ਏਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ, ਸਾਰੇ ਉੱਤਰੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਹੁਕਮ ਉੱਤੇ ਜਾਨ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਹੁਣ ਜਦ ਉਹਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਂਵਾਰੀ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਲੈ ਲਈ ਹੈ, ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਵਧੇਰੇ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿੱਚ ਚੱਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਗੁਰੂ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਲੁਕ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਤਾਕਤ ਇਕੱਠੀ ਕਰਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰਾ ਸਕੇ। ਐਸਾ ਨਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਵਾਅਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ।"

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਦਾ ਹੁਕਮ

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਇਸਲਾਮੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਬਣਨ ਵਾਸਤੇ, ਹਰ ਗ਼ੈਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਉੱਤੇ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦਾ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਉਹ ਸਖ਼ਤ ਕਿਸਮ ਦਾ ਕੱਟੜ-ਪੰਥੀ (ਤਅੱਸਬੀ) ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੇਕ ਤੋਂ ਨੇਕ ਇਨਸਾਨ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਉਹਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਸਤਿਕਾਰ ਜਾਂ ਰਹਿਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਉਹਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਭਗੌੜਾ ਕਰਾਰ ਦੇ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਨਾਲ ਹੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵਾਸਤੇ ਇਨਾਮ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਹੁਕਮ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਹਲਾ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਅੱਗੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਹਲਕੇ ਵਿੱਚ ਢੰਢੋਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਗਰੇ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ

ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਪਾਸ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਆਗਰੇ ਪਹੁੰਚੀਆਂ। ਗੁਰੂਦੇਵ ਨੇ ਸਾਥੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਹਜ਼ੂਰ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੇ

ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਖ਼ਿਆਲ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਕਿਸੇ ਭੈਅ ਕਾਰਨ ਲੁਕੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੇਵ ਇਕ ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਇਕ ਅਯਾਲੀ ਨੂੰ ਹੀਰੇ-ਜੜੀ ਮੁੰਦਰੀ ਤੇ ਪਸ਼ਮੀਨੇ ਦਾ ਦੁਸ਼ਾਲਾ ਦੇ ਕੇ ਹਲਵਾਈ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਮਠਿਆਈ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ। ਇਹ ਇਕ ਬਹਾਨਾ ਸੀ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਤੱਕ ਖ਼ਬਰ ਪੁਚਾਉਣ ਦਾ।

ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਠੀਕ ਬੈਠੀ। ਹਲਵਾਈ ਨੇ ਕੇਵਲ ਦੋ ਰੁਪਏ ਦੀ ਮਿਠਾਈ ਬਦਲੇ ਹੀਰੇ ਦੀ ਮੁੰਦਰੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਉਤੇ ਸ਼ੱਕ ਕਰ ਕੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਯਾਲੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਪੁਲੀਸ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਸੁਣਾਈ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਦਰੋਗ਼ਾ ਸਿਪਾਹੀ ਲੈ ਕੇ ਦੱਸੇ ਥਾਂ 'ਤੇ ਜਾ ਪੁੱਜਾ। ਪੰਜਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਸਮੇਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਕੇ ਉਹਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਜਾ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਕੀਤਾ।

ਆਗਰੇ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਦਿੱਲੀ ਪੁੱਜੀ, ਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਫ਼ੌਜਦਾਰ ਸਦਰਦੀਨ ਨੂੰ ਬਾਰਾਂ ਸੌ ਅਸਵਾਰ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜਿਆ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਆਉਣ ਲੱਗਾ ਜ਼ਰਾ ਖ਼ਬਰਦਾਰ ਰਹੇ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੱਸ ਨਾ ਜਾਣ[1]। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਜਾਟਾਂ ਤੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਅਸਰ ਰਸੂਖ਼ ਸੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਭੈਅ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਲੋਕ ਬਲਵਾ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਛੁਡਾ ਨਾ ਲੈਣ।

ਦਿੱਲੀ ਲਿਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਸੁੰਞੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਭੁੱਖੇ ਤਿਹਾਏ ਕੈਦ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਵਹਿਮ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਭੂਤ ਪ੍ਰੇਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸਖ਼ਤ ਵਰਤਾਉ ਕੀਤਾ ਜਾਏ, ਤਾਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਮਝ ਲੈਣ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸਖ਼ਤੀ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ

ਦੋ ਦਿਨ ਪਿੱਛੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਬੁਲਾਇਆ।[2] ਨੀਤੀਵਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੜੀ ਨਰਮੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਇਆ। ਇਹ ਉਸ ਦੀ ਚਾਲਾਕੀ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਬੜੇ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ

---

1. ਮੈਕਾਲਿਫ਼, ਜਿਲਦ ਚੌਥੀ, ਪੰਨਾ ੩੭੮।
2. History of the Punjab, by Muhammad Latif, printed in 1964 A.D. ਲਤੀਫ਼, ਪੰਨਾ ੨੫੯।

ਆਪਣੇ ਮੁਰਸ਼ਦ ਵਾਲੀ ਚੰਦਨ ਦੀ ਚੌਕੀ ਉੱਤੇ ਬਿਠਾਇਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਭੁੱਲ ਵਿਚ ਹੋਏ ਨਾਵਾਜਬ ਸਲੂਕ ਲਈ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗੀ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਧਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। 'ਹੇ ਵੱਲੀ ਅੱਲਾਹ! ਆਪ ਠੀਕ ਹੀ ਇਕ ਮਹਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਹੋ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਦੇ ਗੱਦੀ-ਨਸ਼ੀਨ ਹੋ। ਮੈਂ, ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸੇਵਕ ਬਾਬਰ ਦੀ ਔਲਾਦ ਹਾਂ। ਇਹ ਮੇਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਵਾਸਤੇ ਅਕੀਦਤ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੁਰਸ਼ਦ ਦੀ ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਖ਼ਾਹਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਵੀ ਪੀਰ ਬਣ ਜਾਉ। ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਭਲਾ ਹੈ। ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਭਲਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਆਪ ਸਮਝ ਗਏ ਹੋ। ਮੇਰੀ ਖ਼ਾਹਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਸੱਚਾ ਦੀਨ ਇਸਲਾਮ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਵੋ, ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਫਿਰ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਇਕੋ ਮਜ਼ਹਬ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਆਪ ਹੋਵੋਗੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼, ਸਗੋਂ ਸਾਰੀ ਇਸਲਾਮੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਪੀਰ। ਮੈਂ ਆਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪ ਮੇਰਾ ਹੰਮਾਂ ਨਹੀਂ ਤੋੜੋਗੇ।"

"ਐ ਬਾਦਸ਼ਾਹ!" ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਬੜੇ ਠਰ੍ਹੰਮੇ ਨਾਲ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, "ਆਪ ਜੋ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਅਸਾਂ ਸਮਝ ਲਿਆ ਹੈ। ਹਰ ਇਨਸਾਨ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਹੁੰਦਾ ਓਹ ਹੈ, ਜੋ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਸਾਥੋਂ ਤੁਹਾਥੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਆਪਣੀਆਂ ਖ਼ਾਹਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਕੇ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਰਜ਼ਾ ਵਿੱਚ ਚੱਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਸਿੱਖ, ਬੋਧੀ, ਸਭ ਓਸੇ ਦੇ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਭਾਵੇ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਇਕ ਪਲ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕੇ। ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਸਭ ਲੋਕ ਇਕੋ ਮਜ਼ਹਬ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਹੋਣ, ਤਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਇਕੋ ਮਜ਼ਹਬ ਹੁੰਦਾ। ਦੂਸਰਾ ਕੋਈ ਧਰਮ ਵਜੂਦ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਾ ਆਉਂਦਾ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਹਬ ਤਾਂ ਇਕ ਰਸਤਾ ਹੈ, ਪੱਥ ਹੈ, ਉਸ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ। ਤੇ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਭਾਵ ਪੰਥ ਪਿਆਰਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਰੱਬ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾਉਣ ਨਾਲ ਖ਼ੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਰਾਜ਼ੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਨਿਸ਼ਚੇ ਮੁਤਾਬਕ ਉਸ ਦੀ ਆਰਾਧਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਰਜਾ ਦਾ ਪਿਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਸਭ ਨੂੰ ਇਕੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ ਵੀ ਇਹੋ ਆਸ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਹਾਂ। ਆਪ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋ। ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਸਭ

ਤੁਹਾਡੀ ਪਰਜਾ ਹਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਸਭ ਨੂੰ ਇਕ ਜਿਹਾ ਸਮਝੋ। ਕਿਸ
ਨਾਲ ਵੀ ਧੱਕਾ ਜਾਂ ਵਿਤਕਰਾ ਸ਼ੋਭਾ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਸੂਲਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਖ਼ੁਦਾ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਧਾ ਅਨੁਸਾਰ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।”

“ਮਹਾਰਾਜ!” ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਰਾਹੋਂ ਗੱਲ ਟੋਕ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਆਪ ਹਿੰਦੂ ਨਹੀਂ ਹੋ। ਨਾ ਆਪ ਤਿਲਕ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹੋ, ਨਾ ਜਨੇਊ ਪਹਿਨਦੇ ਹੋ। ਨਾ ਹੀ ਆਪ ਉਹਨਾਂ ਵਾਂਗ ਵਰਣ ਆਸ਼ਰਮ, ਜਾਤ ਪਾਤ ਮੰਨਦੇ ਹੋ, ਨਾ ਬੁੱਤ ਪੂਜਦੇ ਹੋ। ਆਪ ਤਾਂ ਇਕ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਹੋ, ਤੌਹੀਦ ਪ੍ਰਸਤ। ਫਿਰ ਆਪ ਪੱਥਰ-ਪੂਜ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕਿਉਂ ਕਰਦੇ ਹੋ ?”

“ਠੀਕ ਹੈ। ਨਾ ਅਸੀਂ ਬੁੱਤ ਪੂਜਦੇ ਹਾਂ, ਨਾ ਤਿਲਕ ਜੰਞੂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹਾਂ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਮੋਮਨ ਨੂੰ ਸੰਗਿ-ਅਸਵਦ ਨਾਲ ਅਕੀਦਤ ਹੈ, ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਠਾਕਰਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ ਦੂਸਰੇ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਦਖ਼ਲ ਦੇਵੇ ? ਸਾਡੀ ਰਾਏ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਦੇ ਮਸਲੇ ਵਿਚ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਧਰਮ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਵਸਤੂ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਰੀਰ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਹੈ। ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਦਾ ਧਰਮ ਖੁਹਣਾ ਇਨਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ। ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਜ਼ਹਬ ਵਿਚ ਲੈ ਆਉਣਾ ਮਾੜਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਧਰਮ ਖੋਹਣਾ ਪਾਪ ਹੈ। ਪਾਪ ਕਦੇ ਵੀ ਰੱਬ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭਾਉਂਦਾ।”

“ਮਹਾਰਾਜ!” ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਜ਼ਰਾ ਤਲਖ਼ੀ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ। “ਆਪ ਨੂੰ ਇਹ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਆਪ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਆਲਮਗੀਰ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ। ਖ਼ੁਦਾ ਦੇ ਸੱਚੇ ਮਜ਼ਹਬ ਵਾਸਤੇ ਮੈਂ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਆਪ ਝੂਠੇ ਬੁੱਤ-ਪੂਜਾਂ ਦੀ ਤਰਫ਼ਦਾਰੀ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਵਾਸਤੇ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ। ਆਪ ਵਾਸਤੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਰਾਬਰ ਹਨ। ਫਿਰ ਆਪ ਇਕ ਫ਼ਿਰਕੇ ਦੀ ਮਦਦ ’ਤੇ ਕਿਉਂ ਖੜੇ ਹੋ ?”

“ਅਸੀਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹਨ, ਮਜ਼ਲੂਮ ਹਨ। ਕਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਿਰਬਲ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਕੋਈ ਜਰਵਾਣਾਂ ਹਿੰਦੂ ਉਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਧੱਕਾ ਕਰਦਾ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਵੀ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਦਦ ਕਰਦੇ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਮੁਤਾਬਕ ਰੱਬ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੱਕ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਦਖ਼ਲ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।”

“ਅ ਹਿੰਦ ਦੇ ਪੀਰ! [illegible]
ਸਲਾਮਤ ਕੋਲ ਬੇਫ਼ਾਇਦਾ ਬਹਿਸ ਵਿਚ ਗੁਆਉਣ ਜੋਗਾ ਵਕਤ ਨਹੀਂ। ਸਾਨੂੰ ਮਤਲਬ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਪੰਡਤਾਂ ਦਾ ਮੇਜਰਨਾਵਾਂ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ। ਕੀ ਆਪ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਭਰੋਸਾ ਦੁਆਇਆ ਸੀ ?”

“ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਦਰ ’ਤੇ ਆ[illegible]ਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਿਰਾਸ ਨਹੀਂ ਮੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਬੇ-ਸਹਾਰੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨਾ ਸਾਡਾ ਧਰਮ ਹੈ।”

“ਪਰ ਤੁਸਾਂ ਕਿਸ ਮਾਣ ਉੱਤੇ ਇਹ ਜ਼ਿੰਮੇਂਵਾਰੀ ਚੁੱਕੀ ?”

“ਮਾਣ ਤਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਇਕ ਇਨਸਾਫ਼ ਵਾਲੀ ਮੰਗ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਵੋਗੇ।”

“ਪਰ ਹੁਣ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਮੰਗ ਠੁਕਰਾਈ ਗਈ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਨਸਾਫ਼ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ।”

“ਠੁਕਰਾਈ ਗਈ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।”

“ਮਹਾਰਾਜ! ਆਪ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋ, ਤੇ ਆਪਣਾ ਨਫ਼ਾ ਨੁਕਸਾਨ ਸੋਚ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਹੁਣ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣ ਲਵੋ। ਮੇਜਰਨਾਵੇਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦ ਦਾ ਪੀਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਕਿ ਇਹ ਸਵਾਲ ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੋ, ਮੇਰੀਆਂ ਤਿੰਨ ਸ਼ਰਤਾਂ ਹਨ : ਆਪ ਇਸਲਾਮ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਵੋ, ਤਾਂ ਕਿ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਜਾਣ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੂੰਹ ਮੰਗੀ ਜਾਗੀਰ ਦੇ ਕੇ ਸਾਰੇ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਪੀਰ ਬਣਾ ਦਿਆਂਗਾ। ਦੂਸਰੀ ਸ਼ਰਤ : ਆਪ ਕਰਾਮਾਤ ਵਿਖਾਓ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਸਕੇ ਕਿ ਆਪ ਖ਼ੁਦਾ ਦੇ ਭੇਜੇ ਹੋਏ ਪੈਗ਼ੰਬਰ ਹੋ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਓ[1]।”

“ਬਾਦਸ਼ਾਹ! ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ, ਪਰ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਛੱਡਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਸੇ ਕੀਮਤ ’ਤੇ ਵੀ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਤੇ ਕਰਾਮਾਤ ਵਿਖਾਉਣੀ ? ਇਹ ਤਾਂ ਖ਼ੁਦਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਅਦੂਲਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਖ਼ੁਦਾ ਦੇ ਬੰਦੇ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦੇ ਝਮੇਲੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੇ। ਆਖ਼ਰੀ ਗੱਲ ਰਹੀ ਜਾਨ ਦੇਣ ਦੀ। ਭਲਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕੀ ਚਿੰਤਾ? ਸਾਡਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੈ :

---

1. ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਰਾਸ ੧੨।

[illegible]

ਨਾਲੇ,

ਚਿੰਤਾ ਤਾਕੀ ਕੀਜੀਐ, ਜੋ ਅਨਹੋਨੀ ਹੋਇ॥
ਇਹ ਮਾਰਗ ਸੰਸਾਰ ਕੋ ਨਾਨਕ ਥਿਰੁ ਨਹੀ ਕੋਇ॥

ਸੋ, ਅਸੀਂ ਹਰ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹਾਂ।”

“ਐ ਹਿੰਦ ਦੇ ਪੀਰ! ਜ਼ਬਾਨੀ ਐਸਾ ਕਹਿ ਲੈਣਾ ਸੌਖਾ ਹੈ, ਪਰ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਇਮਤਿਹਾਨ ਵਿਚ ਪਿਆਂ। ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕਿੰਨੀ-ਕੁ ਸਖ਼ਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ?” ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਧਮਕੀ ਭਰੇ ਲਹਿਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਿਹਾ।

“ਹਾਂ, ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ।” ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠਰ੍ਹੰਮੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। “ਅਨੰਦਪੁਰੋਂ ਤੁਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਸੋਚ ਲਿਆ ਸੀ। ਸਗੋਂ ਹਰ ਸਖ਼ਤੀ ਸਹਿਣ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਪਰ ਇਕ ਸ਼ਰਤ ਸਾਡੀ ਵੀ ਹੈ।”

“ਕਹੋ।”

“ਜੇ ਆਪ ਮਨ-ਚਾਹਿਆ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਕੇ ਵੀ ਸਾਡਾ ਧਰਮ ਨਾ ਖੋਹ ਸਕੋ, ਤਾਂ ਨਿਰਬਲ ਹਿੰਦੂਆਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਛੱਡ ਦਿਉਗੇ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਆਪ ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਲਾ ਕੇ ਅਜ਼ਮਾ ਲਵੋ।”

ਇਹ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਬਹਾਦਰੀ ਸੀ। ਜਾਂ ਸਮਝੋ, ਧਰਮ ਵੱਲੋਂ ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਇਕ ਵੰਗਾਰ ਸੀ। ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਸੱਚਾਈ ਦਾ ਘੋਲ, ਭਰਪੂਰ ਟੱਕਰ। ਤੇ ਇਸ ਤਜਰਬੇ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਬੰਦ

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਦੇਵ 'ਤੇ ਸਖ਼ਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਹਜ਼ੂਰ ਨੂੰ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਡੱਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਸਖ਼ਤ ਸੁਭਾਉ ਦੇ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਰੱਖਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਮਿਲਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਗੁਰਦੇਵ ਇਸ ਸਖ਼ਤੀ ਨੂੰ ਬੜੇ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਸਹਿ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਗਿਲ੍ਹਾ ਸੀ, ਨਾ ਅਫ਼ਸੋਸ। ਮਹਾਰਾਜ ਸ਼ਾਂਤ ਸਨ। ਹਰ ਵੇਲੇ ਆਪ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਇਸ ਉੱਚੀ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਅਸਰ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ

---

1. ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੯, ਪੰਨਾ ੧੪੨੮।

ਦਾਰੋਗਾ ਖ਼੍ਵਾਜਾ ਅਬਦੁੱਲਾ ਤੇ ਉਸ ਦ ਮਾਤਾਹਤ ਮਮੂ ਸ਼ਾ ਖੁ ਤ ਖਹੁਤ ।ਪਾਆ। ਦਿਲੋਂ ਉਹ ਗੁਰਦੇਵ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹੋ ਗਏ। ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਉਹ ਗੁਰਦੇਵ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ। ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਉਹਦੇ ਸੂਹਿਆਂ (ਕਾਜ਼ੀਆਂ) ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਉਹ ਵਧੇਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰ ਸਕਦੇ।

ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਦਿਲੀ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਰੋਜ਼ ਖ਼ਬਰ ਪਹੁੰਚਦੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹ-ਮ-ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਮਿਲਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਦਾਰੋਗਾ ਅਬਦੁੱਲਾ ਰਾਹੀਂ ਖ਼ਬਰ ਸਭ ਪਹੁੰਚਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ।

ਮਤੀਦਾਸ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ

ਇਕ ਦਿਨ ਮਤੀ ਦਾਸ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, "ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ! ਆਪ ਕਰਨ-ਕਾਰਨ ਸਮਰੱਥ ਹੋ। ਜ਼ਾਲਮ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕਰਾਮਾਤ ਹੀ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਆਪ ਅਜਿਹੀ ਕਰਾਮਾਤ ਵਿਖਾਉ ਕਿ ਜ਼ਾਲਮ ਦਾ ਕੁਲ ਨਾਸ਼ ਕਰ ਦਿਓ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੁੱਖੀ, ਸੁੱਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲੈਣਗੇ।"

"ਮਤੀ ਦਾਸ ਜੀ!" ਮਹਾਰਾਜ ਓਵੇਂ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਬੋਲੇ, "ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਵੋ। ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੁਲ-ਨਾਸ਼ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਰੱਖਣਾ ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ ਦੇ ਵੱਸ ਹੈ। ਆਪਾਂ ਉਹਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਦਖ਼ਲ ਦੇਈਏ। ਸਾਡਾ ਧਰਮ ਹੈ, 'ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ।' ਜੋ ਕੁਝ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸਭ ਉਸ ਦੇ ਰੰਗ ਹਨ।"

ਸੂਹੀਏਂ ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੱਕ ਜਾ ਪੁਚਾਈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਦਿਲ ਦਾ ਕਹਿਰ ਕੱਢਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਉਹਨੇ ਮਤੀ ਦਾਸ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਮਤੀ ਦਾਸ ਕਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਰਿਆ ਨਹੀਂ। ਉਹਨੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਵਾਂਗ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ, "ਐ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ! ਮੇਰੇ ਗੁਰਦੇਵ ਸਮਰੱਥ ਹਨ। ਉਹ ਜੋ ਚਾਹੁਣ, ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਉਹ ਧਰਤੀ ਵਰਗੇ ਧੀਰਜ ਦੇ ਵੀ ਮਾਲਕ ਹਨ। ਉਹ ਸ਼ਾਂਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸਭ ਕੁਝ ਸਹਾਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਤੇਰੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਸਹਾਰ ਲੈਣਗੇ, ਪਰ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਤਾਂ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇਗਾ ਹੀ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਆਏ ਹਾਂ। ਸੋ ਹਾਜ਼ਰ ਹਾਂ।"

ਸੁਣ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲੱਗ ਉੱਠੀ। ਉਹਨੇ ਮੌਤ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇਂਦਿਆਂ ਮੁਫ਼ਤੀ ਦੀ ਰਾਏ ਪੁੱਛੀ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਬਾਗ਼ੀ ਨੂੰ ਕਿਸ ਮੌਤੇ ਮਾਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੁਫ਼ਤੀ ਨੇ ਆਰੇ ਨਾਲ ਚੀਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਸਾਕਾ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਵਿਚ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਥਾਂ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਵੇਖਣ ਵਾਸਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਿੱਖ ਕੈਦੀ ਵੀ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ। ਉਦਾਲੇ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਸਖ਼ਤ ਪਹਿਰਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਕਾਰੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ-ਆਮ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਕਿ ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ 'ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਭੈਅ ਬਣਿਆ ਰਹੇ। ਸ਼ਖ਼ਸੀ ਹਕੂਮਤਾਂ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਹਰ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਕਹਿਰ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਮਤੀ ਦਾਸ ਨੂੰ ਲੱਕੜੀ ਦੇ ਦੋ ਫੱਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੱਸ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਆਖ਼ਰੀ ਵਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਜਾਂ ਮੌਤ ਵਿੱਚੋਂ ਚੋਣ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਮਤੀ ਦਾਸ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, "ਧਰਮ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਕਦੇ ਡੋਲੇ ਨਹੀਂ। ਤੁਸੀਂ ਛੇਤੀ ਆਪਣਾ ਕਾਰਜ ਕਰੋ। ਅਜਿਹੀ ਮੌਤ ਕਿਸੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਨਸੀਬ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਲਾ ਮੈਂ ਇਸ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜਾਂ ? ਮੈਂ ਤਿਆਰ ਹਾਂ।"

ਦਿਲ ਹਿਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਸਾਕਾ ਹੋਇਆ। ਜਲਾਦਾਂ ਨੇ ਆਰਾ ਖਿੱਚਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਿੱਖ ਨੇ 'ਜਪੁਜੀ' ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ। ਖ਼ੂਨ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਂ ਵਹਿ ਤੁਰੀਆਂ। ਗੁਰਦੇਵ ਤੇ ਸਿੱਖ ਅਡੋਲ ਸਨ, ਪਰ ਉਦਾਲੇ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਕਈ ਆਹੀਂ ਭਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਹੰਝੂ ਵਿੱਚੇ ਵਿੱਚ ਪੀ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਉਹ ਉੱਚੀ ਰੋ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਕਦੇ। ਲੱਕੜ ਦੀ ਗੇਲੀ ਵਾਂਗ ਮਤੀ ਦਾਸ ਨੂੰ ਦੋ-ਫਾੜ ਚੀਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਦਿਆਲੇ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ

ਇਹ ਕਹਿਰ ਵੇਖ ਕੇ ਭਾਈ ਦਿਆਲੇ ਤੋਂ ਸਹਾਰਿਆ ਨਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਰੋਹ ਵਿੱਚ ਬੋਲ ਉਠੇ, "ਤੁਸਾਂ ਇਕ ਸਿਦਕੀ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਚੀਰਿਆ, ਮੁਗ਼ਲ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਚੀਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਹੁਣ ਇਹ ਰਾਜ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਨਹੀਂ ਟਿਕੇਗਾ।"

ਮੁਫ਼ਤੀ ਵੱਲੋਂ ਭਾਈ ਦਿਆਲੇ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਫ਼ਤਵਾ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਉਂਦੇ-ਜੀ ਦੇਗ ਵਿੱਚ ਉਬਾਲ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਦਾ। ਅਮਾਨਸਿਕ ਨਿਰਦੈਤਾ। ਸੰਤ ਸਰੂਪ ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਗ ਵਿੱਚ ਬਿਠਾ ਕੇ ਉਬਾਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਰਿੱਝ ਰਿੱਝ ਕੇ ਹੱਡੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਮਾਸ ਅਲੱਗ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁੰਦੇ ਸਾਸੀਂ ਸਿੱਖ ਨੇ ਮੂੰਹੋਂ 'ਸੀ' ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਜ਼ੁਲਮ ਵੇਖ ਕੇ ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਕੰਬ ਉਠਿਆ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਧਮਕੀ

ਮੁਫ਼ਤੀ ਨੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਤਿਊੜੀ ਪਾ ਕੇ ਗੁਰਦੇਵ ਨੂੰ ਬੜੀ ਧਮਕੀ ਭਰੀ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, "ਮਹਾਰਾਜ! ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਤੁਸਾਂ ਵੇਖ

ਲਿਆ ਹੈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸੋਚਣ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਮਾਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਯਾਦ ਰੱਖੋ, ਜਾਂ ਇਸਲਾਮ, ਜਾਂ ਫਿਰ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਸ਼ਟ।"

"ਹੇ ਭਲੇ ਪੁਰਸ਼! ਇਹ ਸਭ ਉਸ ਮਾਲਕ ਦੇ ਹੱਥ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਾਜ਼ੀ ਰਹਿਣਾ ਹੈ।" ਮਹਾਰਾਜ ਓਵੇਂ ਸ਼ਾਂਤ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਨੱਸ ਜਾਣ ਦੀ ਸਲਾਹ

ਸਾਰੇ ਸਮਝ ਗਏ ਕਿ ਹੁਣ ਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਸਮੇਤ ਸਿੱਖਾਂ ਫਿਰ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਦੇ ਕਰੀਬ ਦਾਰੋਗ਼ਾ ਅਬਦੁੱਲਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ। ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉਹਨੇ ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, "ਐ ਵਾਲੀ ਦੋ-ਜਹਾਨ! ਏਨਾ ਕਹਿਰ ਹੁਣ ਸਹਾਰਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਜੋ ਅੱਜ ਦੋ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਬੇਨਤੀ ਮੰਨੋ। ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਆਪ ਜੇਹਲ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਚੱਲੋ। ਮੇਰੇ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਹੋਣਗੇ। ਮੈਂ ਆਪ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਵਾਂਗਾ। ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ। ਆਗਿਆ ਬਖ਼ਸ਼ੋ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।"

"ਭਾਈ ਅਬਦੁੱਲਾ!" ਦਇਆ ਦੇ ਪੁੰਜ ਗੁਰਦੇਵ ਓਸੇ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਬੋਲੇ, "ਅਸਾਂ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਕਿਉਂ ? ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੋਈ ਮਜਬੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੋ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦਾ ਦੁੱਖ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਕਸ਼ਟਾਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਘਬਰਾਇਆ ਕਰਦੇ। ਜਿਸ ਕਾਰਜ ਵਾਸਤੇ ਅਸੀਂ ਆਏ ਹਾਂ, ਉਹ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਿੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਨੇਪਰੇ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਨਾ। ਮੁਰਦਾ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਜੀਵਨ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਅਤੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਇਹ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਅਸਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਰੰਗ ਵੇਖੋ।"

ਤਿੰਨ ਸਿੱਖ ਜੇਹਲ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਗਏ

"ਮਹਾਰਾਜ! ਸਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਕੀ ਹੁਕਮ ਹੈ ?" ਨਾਲ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਤੁਸੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਪਰ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ, ਆਪਣਾ ਉਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਣਾ। ਜਿਸ ਸ਼ੁਭ ਕਾਰਜ ਵਾਸਤੇ ਏਥੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਓਸੇ ਕਾਰਜ ਵਾਸਤੇ ਜਿਊਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨਾ। ਹਾਂ, ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ (ਸਿੰਘ) ਵਾਸਤੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਭੇਟਾ ਲੈਂਦੇ ਜਾਓ।"

ਭਾਵ ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਚੱਲਣ ਲੱਗਾ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਬ, ਅਮਲਾ ਤਰ ਉੱਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ (ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ) ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਸੌਂਪ ਆਏ ਸਨ[1], ਪਰ ਰਸਮ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਹੱਥ ਪੰਜ ਪੈਸੇ ਦੇ ਕੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ, "ਅੱਜ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਗੱਦੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ (ਸਿੰਘ) ਜੀ ਹਨ।" ਨਾਲ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰ ਕੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਅ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਲੋਹੇ ਦੇ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿੱਚ

ਖ਼੍ਵਾਜਾ ਅਬਦੁੱਲਾ[2] ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਬਾਕੀ ਤਿੰਨੇ ਸਿੱਖ ਜੇਹਲ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਅਜਿਹਾ ਆਮ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਪਹੁੰਚੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਖ਼ਫ਼ਾ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਲੋਹੇ ਦੇ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਲੋਹੇ ਦਾ ਪਿੰਜਰਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਸੂਲਾਂ ਵਰਗੇ ਤਿੱਖੇ ਕਿੱਲ ਮੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਨਾ ਉਸ ਵਿਚ ਆਦਮੀ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਬੈਠ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਨਾ ਸਿੱਧਾ ਖੜਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਹਜ਼ੂਰ ਨੂੰ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕੋਡੇ ਹੋ ਕੇ ਖਲੋਣਾ ਪਿਆ। ਇਹ ਸਜ਼ਾ ਏਨੀ ਸਖ਼ਤ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਾਧਾਰਨ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ਸਹਾਰ ਸਕਦਾ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਉਸ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿੱਚ ਕੁੱਬੇ ਲੱਕ ਖਲੋ ਕੇ ਭੁੱਖਿਆਂ ਤਿਹਾਇਆਂ ਕੱਟਣੇ ਪਏ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਦੂਸਰੀ ਮੁਲਾਕਾਤ

ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਫਿਰ ਸਾਹਮਣੇ ਬੁਲਾਇਆ। ਪਹਿਲੀ ਪੇਸ਼ੀ ਵਾਲੇ ਸਵਾਲ ਜਵਾਬ ਫਿਰ ਦੁਹਰਾਏ ਗਏ।

"ਜਿਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੇ ਦੋ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਆਸ ਹੈ, ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭੁੱਲੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ।" ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਧਮਕੀ ਭਰੀ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ।

"ਸਾਡੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਹ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਤੱਕ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰਹਿਣਗੇ।" ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਬੜੇ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ।

"ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹੋ, ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਉਸ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਵੇਗੀ ?"

---

1. Evolution of The Khalsa, Vol. II, by Indubhusan Banerjee, Second Edition, P. 64.
2. ਤਵਾਰੀਖ਼ ਗੁਰੂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਵਿਚ ਗਿ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਿਛੋਂ ਦਰੋਗਾ ਅਬਦੁੱਲਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਸਤਰ ਲੈ ਕੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ। (ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿ ਕਦੇ ਨਾ ਕਦੇ ਤਿੰਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜੇਹਲ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਲਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ, ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਏਸ ਗੱਲੋਂ ਡਰਦਾ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਛੱਡ ਕੇ ਨੱਸ ਗਿਆ।)

"ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਅਸੀਂ ਉਸ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਆਏ ਹਾਂ।"

"ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਵਿਚ ਭੈਅ ਨਹੀਂ ?"

'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਗਿਆਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਗਿਆਨਵਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਡਰਾਉਂਦਾ ਹੈ।" ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਮਹਾਨ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ :

"ਭੈ ਕਾਹੂ ਕਉ ਦੇਤ ਨਹਿ, ਨਹਿ ਭੈ ਮਾਨਤ ਆਨਿ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਨਿ ਰੇ ਮਨਾ, ਗਿਆਨੀ ਤਾਹਿ ਬਖਾਨਿ॥"

ਦੋ ਮਿੰਟ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਪਿੱਛੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਫਿਰ ਕਿਹਾ, "ਮਹਾਰਾਜ! ਜ਼ਰਾ ਠੰਢੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਸੋਚ ਲਵੋ। ਇਸਲਾਮ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲੈਣ ਬਦਲੇ ਸਾਰੀ ਇਸਲਾਮੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਪੀਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਉਗੇ, ਤੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਬਦਲੇ ਅਣਿਆਈ ਮੌਤ।"

"ਐ ਬਾਦਸ਼ਾਹ! ਜੋ ਆਇਆ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਰ ਵਾਰ ਇਹ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣ ਦਾ ਕੀ ਫ਼ਾਇਦਾ ? ਅਸੀਂ ਤਿਆਰ ਹਾਂ।"

"ਫਿਰ ਕਰਾਮਾਤ ਵਿਖਾ ਦਿਓ। ਜਾਨ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਹੋ ਜਾਏਗੀ।"

"ਇਨਸਾਨੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕਰਾਮਾਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਬਦਲੇ ਜਾਨ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।"

"ਇਕ ਸਵਾਲ ਹੋਰ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ 'ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ' ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ?"

"ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤੇਰੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਤੇਗ਼ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅਸੀਂ ਬਹਾਦਰਾਂ ਵਾਂਗ ਛਾਤੀ ਤਾਣ ਕੇ ਖੜੇ ਹਾਂ।"

"ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੀ ਨੇਕ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਮੈਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੁਰਸ਼ਦ ਦੀ ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਮੇਰੀ ਦਿਲੀ ਅਕੀਦਤ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਵੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਿ ਆਪ ਜੈਸਾ ਨੇਕ ਇਨਸਾਨ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹੇ। ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਹਠ ਕਰਕੇ ਨਫ਼ਾ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ। ਚਾਰ ਪਹਿਰ ਹੋਰ ਮੁਹਲਤ ਹੈ ਸੋਚਣ ਵਾਸਤੇ। ਕੱਲ੍ਹ ਦਸ ਵਜੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।" ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਖ਼ਰੀ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤਾ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦਸ ਵਜੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਵਿੱਚ (ਜਿੱਥੇ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੀਸ ਗੰਜ ਹੈ) ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਦਿਨ ਵੀਰਵਾਰ ਸੀ, ਮਿਤੀ ਬਾਰਾਂ ਮੱਘਰ, ਮੱਘਰ ਸੁਦੀ ਪੰਜ, ਸੰਮਤ

੧੭੩੨ ਬਿ. (੧੧ ਨਵੰਬਰ, ੧੬੭੫ ਈ.)। ਮਹਾਰਾਜ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਹੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਤੇ ਪਾਠ ਕਰਕੇ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਆਪ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਉਦਾਲੇ ਪੁਲੀਸ ਦਾ ਸਖ਼ਤ ਪਹਿਰਾ ਸੀ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਉਦਾਲੇ ਸਹਿਮੇ ਖੜੇ ਸਨ। ਰਿਵਾਜ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਮੁਫ਼ਤੀ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਉਹ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੁਹਰਾਈਆਂ 'ਜਾਂ ਇਸਲਾਮ ਧਾਰਨ ਕਰੋ, ਜਾਂ ਕਰਾਮਾਤ ਵਿਖਾਓ, ਜਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਵੋ।'

ਗੁਰਦੇਵ ਆਖ਼ਰੀ ਵਾਰ ਬੋਲੇ, "ਐ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ! ਤੁਸਾਂ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਲਾ ਕੇ ਵੇਖ ਲਈ ਹੈ। ਧੱਕੇ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਦਾ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਖੋਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਕੀ ਹੁਣ ਸਾਡੀ ਸ਼ਰਤ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਤਾਣਿਆਂ ਉਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨਾ ਛੱਡ ਦਿਓਗੇ ? ਨਹੀਂ ਛੱਡੋਗੇ, ਤਾਂ ਕੁਦਰਤ ਆਪ ਐਸੇ ਹਾਲਾਤ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ। ਯਾਦ ਰੱਖੋ, ਰੱਬ ਨੂੰ ਜ਼ੁਲਮ ਨਹੀਂ ਭਾਉਂਦਾ। ਅਸੀਂ ਤਿਆਰ ਹਾਂ।"

ਗੁਰੂ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਪਾ ਕੇ ਸਮਾਣੇ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੱਯਦ ਜਲਾਲ ਦੀਨ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਭਰਪੂਰ ਵਾਰ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਸਿਰ ਧੜ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਹਿਮ ਨਾਲ ਦਿਲ ਧੜਕੇ, ਮਨ ਉਛਲੇ, ਪਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਕੋਈ ਉੱਚੀ ਉਭਾਸਰ ਨਾ ਸਕਿਆ।

ਲਤੀਫ਼ ਲਿਖਦਾ ਹੈ : "ਉਸ ਦੀ (ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ) ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਗੁਰੂਆਂ ਵਾਲੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹੇਗੀ।"[1]

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਸਵਾਬ (ਪੁੰਨ) ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜਲਾਦ ਦਾ ਕੰਮ ਵਧੇਰੇ ਸੱਯਦ ਜਾਂ ਹੋਰ ਉੱਚ-ਜਾਤੀਏ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਸਹਿਮੇ ਖੜੇ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲ ਤਕਿਆ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਵੀ ਖੜੇ ਸਨ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਗਰਜ ਕੇ ਕਿਹਾ, "ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿੱਖ ਹੈ, ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਰੀਰ ਚੁੱਕਣ ਵਾਸਤੇ ਅੱਗੇ ਆਵੇ।"

ਲੋਕ ਇਸ ਵੰਗਾਰ ਦਾ ਅਰਥ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਹਿਰ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਅੱਗੇ ਨਾ ਆਇਆ। ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਧੜ ਤੇ ਸੀਸ ਓਸੇ ਥਾਂ ਓਵੇਂ ਪਏ ਰਹੇ।

ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਸਖ਼ਤ ਹਨ੍ਹੇਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ

---

1. ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ਼, ਪੰਨਾ ੨੬੦।

ਗਈ। ਭੈਭੀਤ ਲੋਕ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ। ਹੋਰ ਲੋਕ ਆਉਂਦੇ ਤੇ ਵੇਖ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ। ਸ਼ਹੀਦ ਦਾ ਸਰੀਰ ਚੁੱਕਣ ਦਾ ਕਿਸੇ ਚਾਰਾ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਉੱਚੀ ਸਾਹ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਲਿਆ। ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਸਿਪਾਹੀ ਵੀ ਕੁਝ ਅਵੇਸਲੇ ਹੋ ਗਏ।

ਸੀਸ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਲੈ ਗਿਆ

ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੇਹਲ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਿਆ। ਉਹ ਅਜੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ। ਪਿਛਲੇ ਪਹਿਰ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਉਹਨੇ ਗੁਰਦੇਵ ਦਾ ਸੀਸ ਚਾਦਰ ਵਿਚ ਲੁਕਾਇਆ ਤੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਦੀ ਅੱਖ ਬਚਾ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਦਿਨ ਰਾਤ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਮਾਰਦਾ ਉਹ ਅਨੰਦਪੁਰ ਜਾ ਪਹੁੰਚਾ। ਓਥੇ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਸੀਸ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ।

ਧੜ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਲੈ ਗਿਆ

ਓਧਰੋਂ ਦਿਨ ਛਿਪਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਵਣਜਾਰਾ ਸਿੱਖ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਚੂਨੇ ਦੇ ਖ਼ਾਲੀ ਗੱਡੇ ਭਜਾ ਕੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਿਚ ਦੀ ਲੰਘਿਆ। ਇਕ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹਨ੍ਹੇਰੀ ਨਾਲ ਘੱਟਾ ਉੱਡ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਦੂਸਰੇ ਭੱਜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਗੱਡਿਆਂ ਤੋਂ ਉਡਦੇ ਚੂਨੇ ਨੇ ਉਸ ਗਰਦ ਗੁਬਾਰ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵਾਧਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਡਦੀ ਧੂੜ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਹੋ ਗਏ। ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਉਠਾ ਕੇ ਇਕ ਗੱਡੇ 'ਤੇ ਰੱਖ ਲਿਆ। ਰਾਏ ਸੀਨੇ (ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਜਿੱਥੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਰਕਾਬਗੰਜ ਹੈ) ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਚਿਖਾ ਬਣਾ ਕੇ, ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਘਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਫੁੱਲ (ਅਸਥੀਆਂ) ਇਕ ਤਾਂਬੇ ਦੀ ਗਾਗਰ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਉਹਨੇ ਓਸੇ ਥਾਂ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ ਦੱਬ ਦਿੱਤੇ।

ਕੁਝ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵਿਚਾਰ

ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਮਨਘੜਤ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪਰਚਾਰੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਵਿਰੋਧੀ ਧੜੇ ਨੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਸੋਚ-ਸਮਝ ਕੇ ਘੜੀਆਂ ਤੇ ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਪਰਚਾਰਿਆ। ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਤਾਂ ਬੜੀ ਪੁਰਾਣੀ ਚਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਮੈਕਾਲਿਫ਼[1], ਕਨਿੰਘਮ[2] ਤੇ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਵੀ ਦੁਹਰਾਈ ਹੈ।[3] ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਗੁਰਦੇਵ ਜੇਹਲ ਦੀ ਛੱਤ ਉੱਤੇ ਖੜੇ ਕੇਸ ਹਰੇ ਕਰ (ਸੁੱਕਾ) ਰਹੇ ਸਨ। ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਵੇਖ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੋਲ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸ਼ਾਹੀ ਹਰਮਾਂ (ਬੇਗਮਾਂ) ਵੱਲ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੁੱਛਣ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਟੋਪੀ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ (ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ) ਵੱਲ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿੰਨ੍ਹਾ ਪੱਛਮ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਤਬਾਹ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ 'ਤੇ ਘੜੀ ਗਈ ਹੈ। ਕਨਿੰਘਮ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, "(ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ) ਇਸ ਵਾਕ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕਦੇ ਨਾ ਭੁੱਲੇ। ਏਸੇ ਦਾ ਸਦਕਾ ਸਿੱਖ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਰਹੇ[4]।" ਤੇ ਏਸੇ ਮੰਤਵ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਘੜੀ ਗਈ ਹੈ। ਜ਼ਰਾ ਸੋਚੋ, ਜੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਨੂੰ 'ਵਰ' ਹੀ ਦੇਣਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਰ ਦੇਂਦੇ, ਜਾਂ ਜੱਟਾਂ ਜਾਂ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੂੰ ਹੀ, ਜੋ ਮਹਾਰਾਜ 'ਤੇ ਬੇਅੰਤ ਸ਼ਰਧਾ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਦੀ ਨੂੰ ਏਨੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਹੀ ਕਦੋਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜੇਹਲ ਦੀ ਛੱਤ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਕੇਸ ਹਰੇ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਨਾਲੇ (ਚਾਂਦਨੀ) ਚੌਂਕ ਦੀ) ਜੇਹਲ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਾਹੀ ਹਰਮਾਂ ਤੱਕ ਨਜ਼ਰ ਹੀ ਕਿਵੇਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਤੇ ਕੱਟੜ ਪੰਥੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਇਸ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨੂੰ ਸੱਚੀ ਕਿਵੇਂ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਧਾਰਮਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ, ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਇਕ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਮੰਨਦਾ ਸੀ। ਏਸੇ ਵਾਸਤੇ

---

1. ਮੈਕਾਲਿਫ, ਜਿਲਦ ਚੋਥੀ, ਪੰਨਾ ੩੯੧।
2. ਕਨਿੰਘਮ, (ਛਪੀ ੧੯੧੮), ਪੰਨਾ ੬੫।
3. ਗਿ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਤਵਾਰੀਖ਼ ਗੁਰੂ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਪੰਨਾ ੭੨੭।
4. A History of the Sikhs, by Joseph Davey Cunningham, (1918), P. 65, Footnote.

ਉਹ ਗੁਰਦੇਵ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਇਸਲਾਮੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਪੀਰ ਬਨਾਉਣਾ ਚਾਹੁਦਾ ਸਾ। ਭਲਾ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਸ਼ੱਕ ਕਿਵੇਂ ਆ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰਦੇਵ ਉਸ ਦੀਆਂ (ਜਾਂ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀਆਂ) ਬੇਗ਼ਮਾਂ ਵੱਲ ਤਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਯਾਦ ਰੱਖੋ, ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜਨ ਵਾਸਤੇ ਘੜੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਸੋਧ ਕੇ ਲਿਖਣ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਇਹ ਤਾਂ ਪੁਰਾਣੀ ਗੱਲ ਹੋਈ। ਹੁਣ ਦੋ ਨਵੇਂ ਸਵਾਲ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ :

1. ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਭਾਵ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ।

2. ਗ਼ੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਦੀ ਲਿਖਤ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ।

3. ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਅਸੀਂ ਕਰਾਮਾਤ ਵਿਖਾਉਂਦੇ ਹਾਂ।' ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਾਗ਼ਜ਼ ਲਿਖ ਕੇ ਗਰਦਨ ਉੱਤੇ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਹਾਡੀ ਤਲਵਾਰ ਇਸ ਨੂੰ ਕੱਟ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗੀ।' ਪਰ ਤਲਵਾਰ ਚੱਲੀ, ਸੀਸ ਧੜ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਾਗ਼ਜ਼ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਤਾਂ ਉਸ ਉੱਤੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ : 'ਸੀਸ ਦੀਆ, ਪਰ ਸਿਰਰ ਨਾ ਦੀਆ।'

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਸਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ।

1. ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੱਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ਼ ਦੀ ਸੁਣੋ, ਤੇ ਓਸੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ :

In 1672, the Afghans beyond the Khaibar, who were the most refractory subjects of the king, rebellled. Amin Khan, the son of Mir Jumla, and governor of Kabul, who resided at Peshawar, entered the plains of Kabul at the head of an army to punish the insurgents, but the whole of his army were cut to pieces his chief wife was slaughtered, and his mother, sister and daughter were carried away as slaves. The following year, the emperor proceeded to the seat of war in person and obtained some successes, but tidings of distrubances in the neighbourhood of the capital compelled him to retrace his steps to Delhi. The Santa Ramis, a sect of Hindu devotees had risen in revolt and committed great excesses. The royal troops defeated the

insurgents and massacred in cold blood the male inhabitants of the localities where the insurrection had broken out. Women and children were seized and sold as slaves. The emperor, in the meantime recalled Amin Khan, and appointed one Kasim Khan in his place. Kasim Khan was an experienced chief, and won the hearts of the Afghans by his seeming courtesy and friendship. He entertained the Afghans at a grand banquet held at Peshawar in honour of the circumcison ceremony of his son, and gave them a splended feast in the grand square of the city. Horse-racing, elephant-fights, games and exhibitions were the order of the day. In the midst of these rejoicings Kasim Khan suddenly left the assembly, which was a signal for a massacre. Bodies of armed men, who had been concealed in the neighbouring houses, poured volleys of musketry on the Afghan guests, who had attended the feast without a suspicion of treachery. There was a general massacre of the Afghans, and it spread consternation throughout Kabul. The Afghans were paralysed and gave no further trouble for the rest of Aurangzeb's reign.[1]

ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਅਰਥ ਹੈ :

"ਖ਼ੈਬਰ ਪਾਰ ਦੇ ਵੱਸਣ ਵਾਲੇ ਅਫ਼ਗਾਨ ਬੜੇ ਅੱਖੜ ਸਭਾਉ ਵਾਲੇ ਸਨ। ੧੬੭੨ ਈ. ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਾਬਲ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਮੀਰ ਜੁਮਲਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਅਮੀਨ ਖ਼ਾਨ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਬਾਗ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਕਾਬਲ ਦੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਇਆ। ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਉਹਦੀ ਸਾਰੀ ਫ਼ੌਜ ਮਾਰੀ ਗਈ। ਉਹਦੀ ਬੇਗਮ (ਪਤਨੀ) ਵੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਉਹਦੀ ਮਾਂ, ਭੈਣ ਤੇ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਬਾਗ਼ੀ ਕੈਦਣਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਲੈ ਗਏ। ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪ

1. History of the Punjab, by Syad Muhammad Latif, Printed by S. Chand & Co. in 1964, pp. 177-78.

ਗੜਬੜ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਗਿਆ। ਉਹਨ ਕੁਝ ਜਿਤਾਂ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਮਗਰ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋ ਗਈ ਗੜਬੜ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਪਰਤਣ ਵਾਸਤੇ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਇਕ ਫ਼ਿਰਕੇ ਸੰਤਾਂ ਰਾਮੀਜ਼ (ਸਤਨਾਮੀਆਂ) ਨੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ (ਸਤਨਾਮੀਆਂ) ਨੂੰ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਸਫ਼ਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ (ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ) ਬਾਗ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਕੱਸਤ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਬੜੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਕੀਤੀ। ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਆਮ ਕਤਲਾਮ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਔਰਤਾਂ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਗ਼ੁਲਾਮਾਂ ਵਾਂਗ ਵੇਚਿਆ ਗਿਆ।

ਏਸੇ ਸਮੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅਮੀਨ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾ ਲਿਆ, ਤੇ ਉਹਦੀ ਥਾਂ ਕਾਸਿਮ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਬਣਾ ਕੇ ਭੇਜਿਆ। ਕਾਸਿਮ ਖ਼ਾਨ ਬੜਾ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਅਫ਼ਸਰ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਦਿਖਾਵੇ ਦੀ ਦੋਸਤੀ ਤੇ ਮਿਲਣਵਰਤਣ ਨਾਲ ਅਫ਼ਗਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸਾਹ ਲਿਆ। ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਸੁੰਨਤ ਦੀ ਰਸਮ ਅਦਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਦਾਅਵਤ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਅਫ਼ਗ਼ਾਨ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦਿਆ ਗਿਆ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਿਚਲੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਬੜਾ ਵਧੀਆ ਪ੍ਰੀਤੀ-ਭੋਜਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। (ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਮਨਾਉਣ ਵਾਸਤੇ) ਉਸ ਦਿਨ ਘੋੜ-ਦੌੜ, ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਲੜਾਈ, ਖੇਡਾਂ ਤੇ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਚੱਲ ਰਹੀ ਦਾਅਵਤ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਅਚਨਚੇਤ ਕਾਸਿਮ ਖ਼ਾਨ ਉਠ ਕੇ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਕਤਲਾਮ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਸੀ। ਹਥਿਆਰ-ਬੰਦ ਆਦਮੀ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਮਕਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲੁਕੇ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਅਫ਼ਗਾਨ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਵਰ੍ਹਾਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਜੋ ਬੜੇ ਨਿਸ਼ਚਿੰਤ ਹੋ ਕੇ ਦਾਅਵਤ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਫ਼ਗਾਨ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਇਸ ਸਮੁੱਚੀ ਕਤਲਾਮ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਾਰੇ ਕਾਬਲ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿੱਚ ਦਹਿਸ਼ਤ ਛਾ ਗਈ। ਅਫ਼ਗ਼ਾਨ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੌਂਸਲਾ ਹਾਰ ਗਏ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਸਮੇਂ ਫੇਰ ਉਹਨਾਂ ਕਦੇ ਕੋਈ ਗੜਬੜ ਨਾ ਕੀਤੀ।”

ਏਥੇ ਲਤੀਫ਼ ਇਕ ਗੱਲੇ ਟਪਲਾ ਖਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਗਲੇ ਸਾਲ (ਭਾਵ ੧੬੭੩ ਵਿਚ) ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਗੜਬੜ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਗਿਆ। ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਸਤਨਾਮੀਆਂ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਉਹ ਫ਼ੌਰਨ ਵਾਪਸ ਰਾਜਧਾਨੀ (ਦਿੱਲੀ) ਪਰਤ ਆਇਆ।

ਹੁਣ ਵੇਖੀਏ, ਕਿ ਸਤਨਾਮੀਆਂ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਦੋਂ ਹੋਈ ?

ਸਤਨਾਮੀਆਂ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ ਲਿਖਦੇ ਹਨ : “ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਮੱਤ ਦਾ ਫ਼ਿਰਕਾ, ਜੋ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਜਗਜੀਵਨ ਦਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿਚ ਮੁਗ਼ਲ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਤਨਾਮੀਆਂ ਨੇ

ਨਾਰਨੌਲ (ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ੭੫ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਪੱਛਮ ਵਲ) ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਹੀ
ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਜਰਨੈਲ ਰਾਅਦ ਅੰਦਾਜ਼ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ੧੫ ਮਾਰਚ, ਸੰਨ ੧੬੭੨ ਈ. ਨੂੰ ਸਤਨਾਮੀਆਂ ਨੂੰ ਫ਼ਤਹਿ ਕੀਤਾ।"[1]

ਗੱਲ ਬੜੀ ਸਾਫ਼ ਹੈ। ੧੬੭੨ ਈ. ਵਿਚ ਅਫ਼ਗਾਨਾਂ ਨੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਵਲ (ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ) ਗਿਆ। ਉਧਰੋਂ ਏਸੇ ਸਾਲ ਦੇ ਮਾਰਚ ਵਿੱਚ ਸਤਨਾਮੀਆਂ ਨੇ ਨਾਰਨੌਲ (ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਨੇੜੇ) ਵਿੱਚ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੇ ਏਨੇ ਨੇੜੇ ਗੜਬੜ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫ਼ੌਰਨ ਵਾਪਸ ਦਿੱਲੀ ਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਕਦੇ ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਫ਼ਗਾਨਾਂ ਨੇ ਫੇਰ ਉਹਦੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਉਠਾਇਆ।

ਸਰ ਜਾਦੂ ਨਾਥ ਸਰਕਾਰ[2] ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

"ਸਤਨਾਮੀ ਫ਼ਿਰਕਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ੧੬੭੨।

"ਸਤਨਾਮੀ ਕਿਸਾਨ ਦੇ ਇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਪਿਆਦੇ ਨਾਲ ਮਾਮੂਲੀ ਜੇਹੇ ਝਗੜੇ ਤੋਂ ਗੱਲ ਵੱਧ ਗਈ। ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਸਤਨਾਮੀਆਂ ਨੇ ਹਥਿਆਰ ਉਠਾ ਲਏ। ਨਾਰਨੌਲ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜਦਾਰ ਨੂੰ ਸ਼ਕੱਸਤ ਦੇ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ, ਮਸੀਤਾਂ ਢਾਹ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤੇ ਬਾਗ਼ੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਲੁੱਟ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਗਾਰਿਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਦਿੱਲੀ ਤਕ ਪੁੱਜ ਪਈ, ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਘਬਰਾ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜਾਦੂਗਰ ਹੋਣ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ 'ਤੇ ਬੜਾ ਭੈਅ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੜਕ ਉੱਠਿਆ। ੧੫ ਮਾਰਚ (੧੬੭੨ ਈ.) ਨੂੰ ਉਹਨੇ ਰਾਅਦ ਅੰਦਾਜ਼ ਖ਼ਾਨ ਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਫ਼ੌਜ ਉਸ ਬਗ਼ਾਵਤ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜੀ।"[3]

ਇਸ ਲਿਖਤ ਤੋਂ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਰਚ, ੧੬੭੨ ਈ. ਵਿੱਚ ਸਤਨਾਮੀਆਂ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਸਮੇਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸੀ।

ਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹੋਈ ਹੈ ਨਵੰਬਰ, ੧੬੭੫ ਈ. ਵਿੱਚ।

ਅਸਲ ਸਵਾਲ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਮੇਂ ਦਿੱਲੀ

---

1. ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, (ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ੧੯੬੦) ਪੰਨਾ ੧੧੦।
2. A short History of Aurangzeb, Printed in 1962, PP, 153-54.
3. ਭਾਵਅਰਥ ਹੈ, ਅੱਖਰੀ ਅਨੁਵਾਦ ਨਹੀਂ।

ਜਾਂ ਨਹੀਂ।

ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਈ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੀ ਸੁਣੋ।

ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ਼ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

"The emperor had many religious disputations with Tegh Bahadur, and asked him to show miracles"[1]

(ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ ਕਈ ਵਾਰ ਧਾਰਮਕ ਬਹਿਸਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਕਰਾਮਾਤ ਵਿਖਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ।)

ਕਨਿੰਘਮ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, "ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।"[2]

ਮੈਕਾਲਿਫ਼ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, "ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪੰਜਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਸਮੇਤ ਦਿੱਲੀ ਪੁੱਜੇ, ਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਤੇ ਇਉਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਏਥੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਕੋ ਮਜ਼ਹਬ ਹੋਵੇ।......।"[3]

ਮੈਕਗਰੇਗਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ : ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।"[4]

ਜਾਰਜ ਬੈਟਲੇ ਸਕਾਟ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, "ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੋਲ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।"[5]

ਆਰ. ਈ. ਪੈਰੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ : ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬੇਰਹਮੀ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕਰਵਾਇਆ।[6]

---

1. History of the Punjab, P. 260
2. He was summoned before the emperor. History of the Sikhs, (1918), P 65.
3. When the Guru with his five Sikhs arrived in Delhi the Emperor sent for him and thus addressed him, 'It is my pleasure that there should be but one religion.'
   The Sikhs Religion, Vol IV, (S. Chand & Co. 1963.) P. 378
4. He (Guru Tegh Bahadur) was sent for to the emperor's presence.
   History of the Sikhs. Vol. I. by M'Gregor. (1970) P. 67.
5. "He was arrested and sent to Aurungzeb at Delhi. Religion and a Short History of the Sikhs, by George Batley Scott (1970) P. 24.
6. Guru Tegh Bahadur at Delhi...was cruelly executed by the Emperor Aurangzeb.
   The Sikhs of the Punjab, by R.E. Parry, (1970) P. 61

ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ, ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣੋ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਬੜੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ।[1]

ਇੰਦੂ ਭੂਸ਼ਨ ਬੈਨਰਜੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ : ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਅਸਫਲ ਰਹੀਆਂ, ਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ, ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ੧੬੭੫ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ।[2]

ਕਨ੍ਹਈਆ ਲਾਲ[3] ਤੇ ਹਰੀ ਰਾਮ ਗੁਪਤਾ[4] ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਮਿਲਣਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

ਏਨੀਆਂ ਗਵਾਹੀਆਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ, ਇਕ ਗ਼ੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਉੱਤੇ ਇਤਬਾਰ ਕਰਕੇ ਇਹ ਮੰਨ ਲੈਣਾ, ਕਿ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਮੇਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ ਸੀ, ਠੀਕ ਨਹੀਂ।

੨. ਹੁਣ ਗ਼ੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਬਾਰੇ ਸੁਣੋ।

ਗ਼ੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਨੇ 'ਸਿਆਰ-ਉਲ-ਮੁਤਾਖ਼ਰੀਨ' ਲਿਖੀ ਹੀ ਇਸ ਮਨੋਰਥ ਨਾਲ ਸੀ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਇਨਸਾਫ਼ ਪਸੰਦ, ਨੇਕ ਤੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਜ਼ੁਲਮ ਸਹਿਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਸਾਬਤ ਕਰਕੇ ਭੰਡਿਆ ਜਾਵੇ।

ਮੈਕਾਲਿਫ਼, ਗ਼ੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਦੀ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਦਰਜਾ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ। ਓਸੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹੋ :

"It is certain that the other circumstances related by the Muhammdan writer (Ghulam Hussain) are utterly incompatible with the whole tenor of Guru Tegh Bahadur's life and writings, and cannot be accepted as even an approach to history."[5]

---

1. He (Aurangzeb) seized Tegh Bahadur, and caused him to the cruelly executed for refusing to embrace the faith of Islam. A Short History of the Sikhs by C.H. Payne, (1970) P. 32.
2. When all efforts to make him (Guru) embrace Islam failed, the Emperor ordered the Guru's execution and he was beheated in 1675.
3. ਤਾਰੀਖ਼-ਇ-ਪੰਜਾਬ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, (੧੯੬੮) ਪੰਨਾ ੪੨।
4. Later Mughal History of the Panjab (1944) P. 38.
5. The Sikh Religion, Vol. IV, P. 392.

(ਭਾਵਅਰਥ=ਜਿਹੜੇ ਵਾਕਿਆਤ ਜੋ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੇਖਕ—ਗ਼ੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਜੋ ਹੋਰ ਹਾਲਾਤ ਵੀ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਤੇ ਜੀਵਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉੱਕਾ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ, ਇਸ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।)

ਏਸੇ ਪੰਨੇ 'ਤੇ ਮੈਕਾਲਿਫ਼ ਫ਼ੁਟਨੋਟ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

"The Siyar-ul-Mutaakharin contains many obvious misstatements regarding the other Guru's also."

(ਭਾਵਅਰਥ=ਸਿਆਰ-ਉਲ-ਮੁਤਾਖ਼ਰੀਨ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਰੀਹਣ ਗ਼ਲਤ ਬਿਆਨੀਆਂ ਹਨ।)

ਹੁਣ ਇਹ ਵੇਖਣਾ ਹੈ ਕਿ ਗ਼ੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕੀ ਹੈ ? ਉਹਦੀ ਲਿਖਤ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਇਹ ਹੈ : 'ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫ਼ਕੀਰ 'ਆਦਮ ਹਾਫ਼ਿਜ਼' ਨਾਲ ਗੱਠ ਜੋੜ ਕਰ ਲਿਆ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਫ਼ਕੀਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਦੇ ਫਿਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਬਦ-ਅਮਨੀ ਫੈਲਾਉਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਹ ਕੁਝ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਫਿਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਉਸ ਮੁਸਲਮ ਫ਼ਕੀਰ ਆਦਮ ਹਾਫ਼ਿਜ਼ ਨੂੰ ਅਫ਼ਗ਼ਾਨਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼-ਨਿਕਾਲਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਤੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਪਿੱਛੋਂ ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇਦਾਰ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਹੁਕਮ ਪੁੱਜਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਚਾਰ ਟੁਕੜੇ ਕਰਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਚੌਹਾਂ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਉੱਤੇ ਲਟਕਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤੇ ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇਦਾਰ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਇਸ ਹੁਕਮ ਉੱਤੇ ਹੂ-ਬ-ਹੂ ਅਮਲ ਕੀਤਾ।

ਕੀ ਪਾਠਕ ਇਸ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲੈਣਗੇ ? ਇਹ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਦਿੱਲੀ ਦਾ 'ਸੀਸ ਗੰਜ' ਤੇ 'ਰਕਾਬ ਗੰਜ' ਕਿੱਥੋਂ ਆ ਗਏ ?

ਸੋ, ਗ਼ੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਦੀ ਲਿਖਤ ਕਿਸੇ ਹਾਲਤ ਵੀ ਮੰਨਣ ਯੋਗ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇਣਾ ਬੇ-ਅਰਥ ਹੈ।

੩. ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਤੀਸਰੇ ਸਵਾਲ ਵੱਲ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ। (ਸਵਾਲ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਪੜ੍ਹ ਲਵੋ।)

ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਕਿ ਜੇ ਅਸੀਂ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਉੱਤੇ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸ ਉੱਤੇ ਵੀ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਕਰਨ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ। ਤੇ ਦਲੀਲ ਭਰਪੂਰ ਟੀਕਾ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਹੁਣ ਅਸਲੀ ਕਹਾਣੀ ਵੱਲ ਆਓ। ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ, ਬੜੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਫਿਰ ਗੁਰਦੇਵ ਨੂੰ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਕਿ [illegible] ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਅਸੀਂ ਕਰਾਮਾਤ ਵਿਖਾਵਾਂਗੇ। (ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਸ਼ਰਤ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਰਾਮਾਤ ਵਿਖਾ ਦੇਣ, ਤਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ।) ਤੇ ਕਰਾਮਾਤ ਇਹ ਸੀ, ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਇਕ ਕਾਗ਼ਜ਼ ਦਾ ਟੁਕੜਾ, ਉੱਪਰ ਕੁਝ ਲਿਖ ਕੇ, ਆਪਣੀ ਗਰਦਨ ਉੱਤੇ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ, ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਤਲਵਾਰ ਸਾਡੀ ਗਰਦਨ ਕੱਟ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗੀ। ਮਗਰ ਤਲਵਾਰ ਚੱਲੀ, ਤਾਂ ਸੀਸ ਧੜ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਗਿਆ।

ਹੁਣ ਨੁਕਤਾਚੀਨ ਕਹੇਗਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਸਹਿ ਤਸੀਹੇ ਵੇਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਭੈਅਭੀਤ ਹੋ ਗਏ। ਸੋ ਤਸੀਹੇ ਸਹਿਣ ਨਾਲੋਂ ਉਹਨਾਂ ਮੌਤ ਦਾ ਛੋਟਾ ਰਸਤਾ ਚੁਣ ਲਿਆ, ਤੇ ਕਰਾਮਾਤ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਇਕ ਵਾਰ ਨਾਲ ਕਟਵਾ ਲਿਆ। ਕੀ ਉਪਰਲੀ ਕਹਾਣੀ ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੇਖਕ ਇਹੋ ਸਿੱਧ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ? ਕੀ ਤਸੀਹਿਆਂ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਵਾਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ?

ਫਿਰ ਨਾਲ ਇਕ ਹੋਰ ਸਵਾਦਲੀ ਗੱਲ ਜੋੜੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਸ ਕਾਗ਼ਜ਼ ਉੱਤੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ : 'ਸੀਸ ਦੀਆ, ਪਰ ਸਿਰਰ ਨਾ ਦੀਆ।' ਪਰ ਕਹਾਣੀ ਘਾੜੇ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਨਾ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਹ ਪੰਗਤੀ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਨਹੀਂ।

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਲੇਖਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਿਛਲੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇਵੇਗਾ, ਉਹਨਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਆਪ ਹੀ ਦੱਸ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਹਨ : ਮੈਕਗ੍ਰੇਗਰ (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੬੭), ਕਨਿੰਘਮ (ਪੰਨਾ ੬੫), ਲਤੀਫ਼ (ਪੰਨਾ ੨੬੦)। ਤੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਗ਼ੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਦੀ ਲਿਖਤ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਪੱਛਮੀ ਹਨ ਤੇ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ। 'ਸੀਸ ਦੀਆ ਪਰ ਸਿਰਰ ਨਾ ਦੀਆ' ਬਾਰੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਖਾ ਜਾਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪੰਗਤੀ ਹੈ। ਪਰ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਲੇਖਕ ਵੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਭੁਲੇਖਾ ਖਾ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਉਹਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਭੁੱਲ ਮੰਨੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਲਤੀਫ਼ ਲਿਖਦਾ ਹੈ : ਇਹ ਕਰਾਮਾਤ ਵੇਖਣ ਵਾਸਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਉਮਰਾ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਪਰ ਸੀਸ ਕੱਟੇ ਜਾਣ ਉੱਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਬਹੁਤ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਉਹਦੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹੋ :

---

1. Evolution of the Khalsa Vol. II, by Indu Bhushan Banerjee, P. 63 ਅਤੇ 'ਰਾਸ਼ਟਰ ਵੀਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ' ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਏ. ਪੰਨਾ ੨੩।

"The courtiers, tinged with superstition, saw what had occurred, they were struck with horrow and surprise. The emperor himself was disgusted and displeased, and offered the crowd to be dispersed."[1]

ਭਾਵਅਰਥ : (ਕਰਾਮਾਤ ਵੇਖਣ ਆਏ) ਮਜ਼ਹਬੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਦਰਬਾਰੀ, ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ, ਕਿ ਕੀ ਭਾਣਾ ਵਰਤ ਗਿਆ ਹੈ ? ਹੈਰਾਨੀ ਤੇ ਭੈਅ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਏ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੀ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਨਾਖ਼ੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਹਨੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਭੀੜ ਨੂੰ ਖਿਲਾਰ ਦਿੱਤਾ।

ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਖ਼ੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਉਸ ਦੀ ਇੱਛਿਆ ਦੇ ਉਲਟ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਘੜੀ ਗਈ ਹੈ।

ਯਾਦ ਰੱਖੋ, ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਲਿਖਤਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਕੌਮ ਦਾ ਕੁਝ ਸਵਾਰਦੀਆਂ ਨਹੀਂ। ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਲੱਗਿਆਂ ਲੇਖਕ ਨੂੰ (ਖ਼ਾਸ ਕਰ ਉਸ ਧਰਮ ਦੇ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਲੇਖਕ ਨੂੰ) ਪੂਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਂਵਾਰੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਤਾਕਿ ਪਾਠਕ (ਖ਼ਾਸ ਕਰ ਨੁਕਤਾਚੀਨ) ਉਸ ਦੀ ਲਿਖਤ ਦੇ ਉਲਟ ਅਰਥ ਨਾ ਕੱਢ ਸਕੇ।

ਸੱਚਾਈ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਸਹਿਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਗਏ ਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਅਸਰ

ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਇਸ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਅਸਰ ਬਹੁਤ ਪਿਆ। ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਰੋਹ ਦੀ ਅੱਗ ਧੁਖਣ ਲੱਗ ਪਈ।

ਸਰ ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, 'ਜੋ ਜੋ ਕਾਰਨਾਮੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ, ਸ਼ਹੀਦੀ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਤਮ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਭਾਰਤ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਬੜਾ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪੇਂਡੂ ਵੱਸੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਪੀਰ (ਆਗੂ) ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।'[2] ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਏਹਾ ਲੇਖਕ ਫਿਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, "ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਾਸਤੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਸਮਝਿਆ। ਸਾਰਾ ਪੰਜਾਬ ਗ਼ੁੱਸੇ ਤੇ ਬਦਲੇ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਸੜਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਮਾਝੇ ਤੇ

1. Latif, P. 260.
2. Transformation of Sikhism, Third Edition, P. 115.

ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਦਲੇਰ ਜੱਟ ਕੇਵਲ ਇਕ ਆਗੂ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਉਹ ਲੜ ਸਕਣ, ਤੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨਾਲ ਹੋਏ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈ ਸਕਣ। ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਲੀਡਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨੌਜਵਾਨ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਗਿਆ।[1]

ਇੰਦੂ ਭੂਸ਼ਨ ਬੈਨਰਜੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, "ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਨੀਤੀ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨੇ ਬਲ ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਰਸਤਾ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।[2]

ਪ੍ਰੋ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, "ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪਿੱਛੋਂ ਇਕ ਤੂਫ਼ਾਨ ਉੱਠਿਆ, ਜੋ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਸਲਤਨਤ ਨੂੰ ਸੁੱਕੇ ਹੋਏ ਪੱਤੇ ਵਾਂਗ ਉਡਾ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ।"[3]

ਕਨਿੰਘਮ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, "(ਗੁਰੂ) ਗੋਬਿੰਦ (ਸਿੰਘ) ਦੇ ਮਨ 'ਤੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਪਿਆ। ਮੁਲਕ ਦੀ ਨਿੱਘਰੀ ਹੋਈ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਬਾਲਕ-ਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦਾਉ ਉੱਤੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਸਖ਼ਤ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਹਨੇ ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਜਿਊਂਦੀ-ਜਾਗਦੀ ਕੌਮ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰ ਲਿਆ।"[4]

ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, "ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨੇ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਜਵਾਲਾ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਮੁਗ਼ਲ ਰਾਜ ਦਾ ਖ਼ਾਤਮਾ ਕਰਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ[*]।"

ਇਉਂ ਸਮਝੋ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ, ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਜੋ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੇ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਸਭ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਫਲ ਸੀ।

ਸੀਤਲ ਭਵਨ, **ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ**

ਮਾਡਲ ਗਰਾਮ, ਲੁਧਿਆਣਾ-੨ ੨੮-੮-੭੫

---

1. Ibd. P. 116.
2. Evolution of the Khalsa, Vol. II, Second Edition P. 637.
3. Ten Masters, P. 96.
4. A History of the Sikhs, Printed in 1918, P. 66.

* ਗੁਰਮਤ ਲੈਕਚਰ, ਛੇਵੀਂ ਐਡੀਸ਼ਨ, ਪੰਨਾ ੩੪੫।

ਗੁਰੂ ਤੇ.ਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ

ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਉਚਾਰੇ ਹੋਏ ੫੯ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ੫੭ ਸ਼ਲੋਕ ਹਨ। ਨੌਂਵੇਂ ਮਹੱਲੇ ਦੇ ਸ਼ਲੋਕ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਹਨ, ਜੋ ਪਾਠ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਵੇਲੇ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨਾਸਠ ਸ਼ਬਦ ਪੰਦਰਾਂ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਦਰਜ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਉਂ ਹੈ :—

ਰਾਗ	ਗਉੜੀ	ਵਿੱਚ	੯	ਸ਼ਬਦ	ਪੰਨਾ	੨੧੯
,,	ਆਸਾ	ਵਿੱਚ	੧	,,	,,	੪੧੧
,,	ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ	,,	੩	,,	,,	੫੩੬
,,	ਬਿਹਾਗੜਾ	,,	੧	,,	,,	੫੩੭
,,	ਸੋਰਠਿ	,,	੧੨	,,	,,	੬੩੧
,,	ਧਨਾਸਰੀ	,,	੪	,,	,,	੬੮੪
,,	ਜੈਤਸਰੀ	,,	੩	,,	,,	੭੦੨
,,	ਟੋਡੀ	,,	੧	,,	,,	੭੧੮
,,	ਤਿਲੰਗ	,,	੩	,,	,,	੭੨੬
,,	ਬਿਲਾਵਲ	,,	੩	,,	,,	੮੩੦
,,	ਰਾਮਕਲੀ	,,	੩	,,	,,	੯੦੧
,,	ਮਾਰੂ	,,	੩	,,	,,	੧੦੦੪
,,	ਬਸੰਤ	,,	੫	,,	,,	੧੧੮੬
,,	ਸਾਰੰਗ	,,	੪	,,	,,	੧੨੩੧
,,	ਜੈਜਾਵੰਤੀ	,,	੪	,,	,,	੧੩੫੨

ਯਾਦ ਰਹੇ, ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਰਾਗ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਰਤਿਆ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਅਸਲੀ ਵਿਚਾਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹਨ

ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਧਾਰਮਿਕ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ, ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਹੋਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਹੀ ਉਸ ਸਮੇਂ, (ਜਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ) ਲਿਖੇ ਹਨ। ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਸਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੱਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ 'ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ' ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਹੈ।

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਕਿ ਉਸ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਕੇ ਪਾਠਕ ਆਪ ਵੀ ਉਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਰਾਏ ਬਣਾ ਸਕੇ।

੧ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥

ਰਾਗੁ ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੯॥

ਸਾਧੋ, ਮਨ ਕਾ ਮਾਨੁ ਤਿਆਗਉ॥
ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਸੰਗਤਿ ਦੁਰਜਨ ਕੀ, ਤਾ ਤੇ ਅਹਿਨਿਸਿ ਭਾਗਉ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਸੁਖੁ ਦੁਖੁ ਦੋਨੋ ਸਮ ਕਰਿ ਜਾਨੈ, ਅਉਰੁ ਮਾਨੁ ਅਪਮਾਨਾ॥
ਹਰਖ ਸੋਗ ਤੇ ਰਹੈ ਅਤੀਤਾ, ਤਿਨਿ ਜਗਿ ਤਤੁ ਪਛਾਨਾ॥੧॥
ਉਸਤਤਿ ਨਿੰਦਾ ਦੋਊ ਤਿਆਗੈ, ਖੋਜੈ ਪਦੁ ਨਿਰਬਾਨਾ॥
ਜਨ ਨਾਨਕ ਇਹੁ ਖੇਲੁ ਕਠਨੁ ਹੈ, ਕਿਨਹੂੰ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਾਨਾ॥੨॥੧॥

(ਦੁਰਜਨ= ਬੁਰੇ ਪੁਰਸ਼। ਅਹਿਨਿਸਿ = ਦਿਨ ਰਾਤ। ਸਮ = ਬਰਾਬਰ। ਹਰਖ = ਖ਼ੁਸ਼ੀ। ਅਤੀਤਾ = ਪਰੇ, ਦੂਰ, ਨਿਰਲੇਪ। ਤਤੁ = ਅਸਲੀਅਤ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਮਨੋਰਥ। ਪਦ ਨਿਰਬਾਨਾ = ਵਾਸ਼ਨਾ ਰਹਿਤ, ਆਤਮਕ ਅਵਸਥਾ। ਗੁਰਮੁਖਿ = ਗੁਰੂ ਦੁਆਰਾ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ।)

ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੯॥

ਸਾਧੋ, ਰਚਨਾ ਰਾਮਿ ਬਨਾਈ॥
ਇਕਿ ਬਿਨਸੈ, ਇਕ ਅਸਥਿਰੁ ਮਾਨੈ, ਅਚਰਜੁ ਲਖਿਓ ਨ ਜਾਈ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਮੋਹ ਬਸਿ ਪ੍ਰਾਨੀ, ਹਰਿ ਮੂਰਤਿ ਬਿਸਰਾਈ॥
ਝੂਠਾ ਤਨੁ ਸਾਚਾ ਕਰਿ ਮਾਨਿਓ, ਜਿਉ ਸੁਪਨਾ ਰੈਨਾਈ॥੧॥
ਜੋ ਦੀਸੈ, ਸੋ ਸਗਲ ਬਿਨਾਸੈ, ਜਿਉ ਬਾਦਰ ਕੀ ਛਾਈ॥
ਜਨ ਨਾਨਕ ਜਗੁ ਜਾਨਿਓ ਮਿਥਿਆ, ਰਹਿਓ ਰਾਮ ਸਰਨਾਈ॥੨॥੨॥

(ਰਾਮਿ = ਰਾਮ ਨੇ। ਬਿਨਸੈ = ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲਖਿਓ ਨ ਜਾਈ = ਜਾਣਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਰੈਨਾਈ = ਰਾਤ ਦਾ। ਬਾਦਰ = ਬੱਦਲ। ਛਾਈ = ਛਾਂ। ਮਿਥਿਆ = ਨਾਸ਼ਵੰਤ, ਝੂਠਾ।)

ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੯॥

ਪ੍ਰਾਨੀ ਕਉ ਹਰਿ ਜਸੁ ਮਨਿ ਨਹੀ ਆਵੈ॥
ਅਹਿਨਿਸਿ ਮਗਨੁ ਰਹੈ ਮਾਇਆ ਮੈ, ਕਹੁ ਕੈਸੇ ਗੁਨ ਗਾਵੈ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਪੂਤ, ਮੀਤ, ਮਾਇਆ ਮਮਤਾ ਸਿਉ, ਇਹ ਬਿਧਿ ਆਪੁ ਬੰਧਾਵੈ॥
ਮ੍ਰਿਗ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਜਿਉ ਝੂਠੋ ਇਹੁ ਜਗ, ਦੇਖਿ ਤਾਸਿ ਉਠਿ ਧਾਵੈ॥੧॥

ਭੁਗਤਿ ਮੁਕਤਿ ਕਾ ਕਾਰਨੁ ਸੁਆਮੀ, ਮੂੜ ਤਾਹਿ ਬਿਸਰਾਵੈ॥
ਜਨ ਨਾਨਕ ਕੋਟਨ ਮਹਿ ਕੋਊ, ਭਜਨੁ ਰਾਮ ਕੋ ਪਾਵੈ॥੨॥੩॥

(ਅਹਿ = ਦਿਨ। ਨਿਸਿ = ਰਾਤ। ਮਗਨੁ = ਮਸਤ, ਲੀਨ। ਇਹ ਬਿਧਿ ਆਪੁ ਬੰਧਾਵੈ = ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹਾ (ਫ਼ਸਾ) ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਮ੍ਰਿਗ ਤ੍ਰਿਸਨਾ= ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਚਮਕਦੀ ਰੇਤ ਦੀ ਥਾਂ ਪਾਣੀ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਪੈਣਾ। ਤਾਸਿ = ਉਸ ਵੱਲ। ਭੁਗਤਿ = ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਭੋਗ ਪਦਾਰਥ, ਸੁੱਖ। ਮੁਕਤਿ = ਮੁਕਤੀ, ਮੋਖ। ਮੂੜ = ਮੂਰਖ। ਕੋਟਨ ਮਹਿ = ਕਰੋੜਾਂ ਵਿੱਚ।)

ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੯॥

ਸਾਧੋ, ਇਹੁ ਮਨੁ ਗਹਿਓ ਨ ਜਾਈ॥
ਚੰਚਲ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਸੰਗਿ ਬਸਤੁ ਹੈ, ਯਾ ਤੇ ਥਿਰੁ ਨਾ ਰਹਾਈ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਕਠਨ ਕਰੋਧ ਘਟ ਹੀ ਕੇ ਭੀਤਰਿ, ਜਿਹ ਸੁਧਿ ਸਭ ਬਿਸਰਾਈ॥
ਰਤਨੁ ਗਿਆਨੁ ਸਭ ਕੋ ਹਿਰਿ ਲੀਨਾ, ਤਾ ਸਿਉ ਕਛੁ ਨ ਬਸਾਈ॥੧॥
ਜੋਗੀ ਜਤਨ ਕਰਤ ਸਭਿ ਹਾਰੇ, ਗੁਨੀ ਰਹੇ ਗੁਨ ਗਾਈ॥
ਜਨ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਭਏ ਦਇਆਲਾ, ਤਉ ਸਭ ਬਿਧਿ ਬਨਿ ਆਈ॥੨॥੪॥

(ਗਹਿਓ ਨ ਜਾਈ = ਫੜਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਚੰਚਲ = ਕਦੇ ਨਾ ਟਿਕਣ ਵਾਲੀ। ਯਾ ਤੇ = ਇਸ ਕਾਰਨ। ਘਟ = ਹਿਰਦਾ। ਜਿਹ= ਜਿਸ ਕ੍ਰੋਧ ਨੇ। ਹਿਰਿ ਲੀਨਾ = ਚੁਰਾ ਲਿਆ। ਬਸਾਈ = ਵੱਸ, ਜ਼ੋਰ, ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ।)

ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੯॥

ਸਾਧੋ, ਗੋਬਿੰਦ ਕੇ ਗੁਨ ਗਾਵਉ॥
ਮਾਨਸ ਜਨਮੁ ਅਮੋਲਕੁ ਪਾਇਓ, ਬਿਰਥਾ ਕਾਹਿ ਗਵਾਵਉ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਪਤਿਤ ਪੁਨੀਤ ਦੀਨ ਬੰਧੁ ਹਰਿ, ਸਰਨਿ ਤਾਹਿ ਤੁਮ ਆਵਉ॥
ਗਜ ਕੋ ਤ੍ਰਾਸੁ ਮਿਟਿਓ ਜਿਹ ਸਿਮਰਤ, ਤੁਮ ਕਾਹੇ ਬਿਸਰਾਵਉ॥੧॥
ਤਜਿ ਅਭਿਮਾਨ ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਫੁਨਿ, ਭਜਨ ਰਾਮ ਚਿਤੁ ਲਾਵਉ॥
ਨਾਨਕੁ ਕਹਤ ਮੁਕਤਿ ਪੰਥ ਇਹੁ, ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਇ ਤੁਮ ਪਾਵਉ॥੨॥੫॥

(ਪਤਿਤ = ਪਾਪੀ, ਵਿਕਾਰੀ। ਪੁਨੀਤ = ਪਵਿੱਤਰ, ਪਾਪੀਆਂ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ। ਦੀਨ = ਗ਼ਰੀਬ। ਬੰਧੁ = ਸੰਬੰਧੀ। ਦੀਨ ਬੰਧੁ = ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦਾ ਸਹਾਈ। ਗਜ = ਹਾਥੀ। ਤ੍ਰਾਸੁ = ਡਰ, ਸੰਕਟ। ਭਾਗਵਤ ਦੀ ਕਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਰਿਸ਼ੀ ਦੇ ਸਰਾਪ ਕਾਰਨ ਇਕ ਗੰਧਰਬ ਹਾਥੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਹ ਨਦੀ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਤੰਦੂਵੇ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਫਾਹ ਲਿਆ। ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਹਾਥੀ ਨੇ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਨਾਮ ਯਾਦ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਤੰਦੂਵੇ ਤੋਂ ਖ਼ਲਾਸੀ

ਮਿਲੀ। ਫੁਨਿ = ਫੇਰ, ਮੁੜ ਕੇ। ਮੁਕਤਿ ਪੰਥ = ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਰਸਤਾ। ਗੁਰਮੁਖਿ = ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਰਾਹੀਂ।)

ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੯॥

ਕੋਊ ਮਾਈ, ਭੂਲਿਓ ਮਨੁ ਸਮਝਾਵੈ॥
ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਸਾਧ ਮਗ ਸੁਨਿ ਕਰਿ, ਨਿਮਖ ਨ ਹਰਿ ਗੁਨ ਗਾਵੈ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਦੁਰਲਭ ਦੇਹ ਪਾਇ ਮਾਨਸ ਕੀ, ਬਿਰਥਾ ਜਨਮੁ ਸਿਰਾਵੈ॥
ਮਾਇਆ ਮੋਹ ਮਹਾ ਸੰਕਟ ਬਨ, ਤਾ ਸਿਉ ਰੁਚ ਉਪਜਾਵੈ॥੧॥
ਨਾਨਕ ਮੁਕਤਿ ਤਾਹਿ ਤੁਮ ਮਾਨਹੁ, ਜਿਹ ਘਟਿ ਰਾਮੁ ਸਮਾਵੈ॥੨॥੬॥

(ਸਾਧ ਮਗ = ਸਾਧੂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਾਲਾ ਰਸਤਾ। ਨਿਮਖ = ਅੱਖ ਝਮਕਣ ਜਿੰਨਾ ਸਮਾਂ। ਬਿਰਥਾ = ਬੇਅਰਥ। ਸਿਰਾਵੈ = ਗੁਜ਼ਾਰਦਾ ਹੈ। ਮਹਾਂ ਸੰਕਟ ਬਨ = ਔਕੜਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਵੱਡਾ ਜੰਗਲ। ਰੁਚੀ = ਪਿਆਰ।)

ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੯॥

ਸਾਧੋ, ਰਾਮ ਸਰਨਿ ਬਿਸਰਾਮਾ॥
ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਪੜੇ ਕੋ ਇਹ ਗੁਨ, ਸਿਮਰੇ ਹਰਿ ਕੋ ਨਾਮਾ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਲੋਭ ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਮਮਤਾ ਫੁਨਿ, ਅਉ ਬਿਖਿਅਨ ਕੀ ਸੇਵਾ॥
ਹਰਖ ਸੋਗ ਪਰਸੈ ਜਿਹ ਨਾਹਨਿ, ਸੋ ਮੂਰਤਿ ਹੈ ਦੇਵਾ॥੧॥
ਸੁਰਗ ਨਰਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਿਖੁ ਏ ਸਭ, ਤਿਉ ਕੰਚਨ ਅਰੁ ਪੈਸਾ॥
ਉਸਤਤਿ ਨਿੰਦਾ ਏ ਸਮ ਜਾ ਕੈ, ਲੋਭੁ ਮੋਹੁ ਫੁਨਿ ਤੈਸਾ॥੨॥
ਦੁਖੁ ਸੁਖੁ ਏ ਬਾਧੇ ਜਿਹ ਨਾਹਨਿ, ਤਿਹ ਤੁਮ ਜਾਨਹੁ ਗਿਆਨੀ॥
ਨਾਨਕ ਮੁਕਤਿ ਤਾਹਿ ਤੁਮ ਮਾਨਹੁ, ਇਹ ਬਿਧਿ ਕੋ ਜੋ ਪ੍ਰਾਨੀ॥੩॥੭॥

(ਬਿਸਰਾਮਾ= ਟਿਕਾਉ, ਸ਼ਕਤੀ, ਸੁੱਖ। ਬਿਖਿਅਨ ਕੀ ਸੇਵਾ = ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਸੇਵਨ, ਵਿਸ਼ੇ-ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਰਹਿਣਾ। ਬਿਖੁ = ਜ਼ਹਿਰ। ਕੰਚਨ = ਸੋਨਾ। ਪੈਸਾ = ਤਾਂਬਾ।)

ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੯॥

ਮਨ ਰੇ, ਕਹਾ ਭਇਓ ਤੈ ਬਉਰਾ॥
ਅਹਿਨਿਸਿ ਅਉਧ ਘਟੈ ਨਹੀ ਜਾਨੈ, ਭਇਓ ਲੋਭ ਸੰਗਿ ਹਉਰਾ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਜੋ ਤਨੁ ਤੈ ਅਪਨੋ ਕਰਿ ਮਾਨਿਓ, ਅਰੁ ਸੁੰਦਰ ਗ੍ਰਿਹ ਨਾਰੀ॥
ਇਨ ਮੈਂ ਕਛੁ ਤੇਰੋ ਰੇ ਨਾਹਨਿ, ਦੇਖਹੁ ਸੋਚਿ ਬਿਚਾਰੀ॥੧॥
ਰਤਨ ਜਨਮ ਅਪਨੋ ਤੈ ਹਾਰਿਓ, ਗੋਬਿੰਦ ਗਤਿ ਨਹੀ ਜਾਨੀ॥
ਨਿਮਖ ਨ ਲੀਨ ਭਇਓ ਚਰਨਨ ਸਿੰਉ, ਬਿਰਥਾ ਅਉਧ ਸਿਰਾਨੀ॥੨॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੋਈ ਨਰੁ ਸੁਖੀਆ, ਰਾਮ ਨਾਮ ਗੁਨ ਗਾਵੈ॥
ਅਉਰ ਸਗਲ ਜਗੁ ਮਾਇਆ ਮੋਹਿਆ, ਨਿਰਭੈ ਪਦੁ ਨਹੀ ਪਾਵੈ॥੩॥੮॥

(ਬਉਰਾ = ਪਾਗ਼ਲ, ਝੱਲਾ। ਅਉਧ = ਉਮਰ। ਹਉਰਾ = ਹਉਲਾ, ਹੀਣਾ। ਗ੍ਰਿਹ ਨਾਰੀ = ਘਰ ਦੀ ਇਸਤਰੀ, ਪਤਨੀ। ਗਤਿ = ਅਵਸਥਾ, ਹਾਲਤ। ਸਿਰਾਨੀ= ਗੁਜ਼ਰੀ। ਨਿਰਭੈ ਪਦ = ਭੈ ਰਹਿਤ ਆਤਮਕ ਅਵਸਥਾ।)

ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੯ ॥

ਨਰ ਅਚੇਤ, ਪਾਪ ਤੇ ਡਰੁ ਰੇ॥
ਦੀਨ ਦਇਆਲ ਸਗਲ ਭੈ ਭੰਜਨ, ਸਰਨਿ ਤਾਹਿ ਤੁਮ ਪਰੁ ਰੇ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਜਾਸ ਗੁਨ ਗਾਵਤ, ਤਾ ਕੋ ਨਾਮੁ ਹੀਐ ਮੋ ਧਰੁ ਰੇ॥
ਪਾਵਨ ਨਾਮੁ ਜਗਤ ਮੈ ਹਰਿ ਕੋ, ਸਿਮਰਿ ਸਿਮਰਿ ਕਸਮਲ ਸਭਿ ਹਰੁ ਰੇ॥੧॥
ਮਾਨਸ ਦੇਹ ਬਹੁਰਿ ਨਹ ਪਾਵੈ, ਕਛੂ ਉਪਾਉ ਮੁਕਤਿ ਨਾ ਕਰੁ ਰੇ॥
ਨਾਨਕ ਕਹਤ ਗਾਇ ਕਰੁਨਾ ਮੈ, ਭਵ ਸਾਗਰ ਕੈ ਪਾਰਿ ਉਤਰੁ ਰੇ॥੨॥੯॥

(ਨਰ ਅਚੇਤ = ਗ਼ਾਫ਼ਿਲ ਪੁਰਸ਼। ਅਚੇਤ ਸ਼ਬਦ ਨਰ ਨਾਲ ਹੈ, ਪਾਪ ਨਾਲ ਨਹੀਂ। ਦੀਨ ਦਇਆਲ = ਗ਼ਰੀਬਾਂ 'ਤੇ ਮਿਹਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ। ਸਗਲ = ਸਾਰੇ। ਭੈ ਭੰਜਨ = ਡਰਾਂ ਦੇ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ। ਜਾਸ = ਜਿਸ ਦੇ। ਹੀਐ ਮੋ = ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ। ਪਾਵਨ = ਪਵਿੱਤਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ। ਕਸਮਲ = ਪਾਪ। ਕਰੁਨਾ ਮੈ = ਕਰੁਣਾ ਮਈ, ਤਰਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ। ਭਵ ਸਾਗਰ = ਸੰਸਾਰ ਸਮੁੰਦਰ।)

ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੯ ॥

ਬਿਰਥਾ ਕਹਉ ਕਉਨ ਸਿਉ ਮਨ ਕੀ॥
ਲੋਭਿ ਗ੍ਰਸਿਓ ਦਸ ਹੂ ਦਿਸ ਧਾਵਤ, ਆਸਾ ਲਾਗਿਓ ਧਨ ਕੀ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਸੁਖ ਕੈ ਹੇਤਿ ਬਹੁਤੁ ਦੁਖੁ ਪਾਵਤ, ਸੇਵ ਕਰਤ ਜਨ ਜਨ ਕੀ॥
ਦੁਆਰਹਿ ਦੁਆਰਿ ਸੁਆਨ ਜਿਉ ਡੋਲਤ, ਨਹ ਸੁਧ ਰਾਮ ਭਜਨ ਕੀ॥੧॥
ਮਾਨਸ ਜਨਮ ਅਕਾਰਥ ਖੋਵਤ, ਲਾਜ ਨ ਲੋਕ ਹਸਨ ਕੀ॥
ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਜਸੁ ਕਿਉ ਨਹੀ ਗਾਵਤ, ਕੁਮਤਿ ਬਿਨਾਸੈ ਤਨ ਕੀ॥੨॥੧॥

(ਬਿਰਥਾ = ਪੀੜ, ਦੁੱਖ। ਗ੍ਰਸਿਓ = ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ। ਦਸ ਹੂ ਦਿਸ = ਦਸ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ, ਪਾਸੇ। ਸੁਆਨ = ਕੁੱਤਾ। ਅਕਾਰਥ = ਬੇਅਰਥ। ਕੁਮਤਿ = ਬੁਰੀ ਮੱਤ। ਬਿਨਾਸੈ = ਨਾਸ ਹੋਵੇ।)

ਰਾਗੁ ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਮਹਲਾ ੯ ॥

ਯਹ ਮਨੁ ਨੈਕ ਨਾ ਕਹਿਓ ਕਰੈ॥
ਸੀਖ ਸਿਖਾਇ ਰਹਿਓ ਅਪਨੀ ਸੀ, ਦੁਰਮਤਿ ਤੇ ਨ ਟਰੈ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਮਦਿ ਮਾਇਆ ਕੈ ਭਇਓ ਬਾਵਰੋ, ਹਰਿ ਜਸੁ ਨਹਿ ਉਚਰੈ॥
ਕਰਿ ਪਰਪੰਚੁ ਜਗਤ ਕਉ ਡਹਕੈ, ਅਪਨੋ ਉਦਰੁ ਭਰੈ॥੧॥
ਸੁਆਨ ਪੂਛ ਜਿਉ ਹੋਇ ਨ ਸੂਧੋ ਕਹਿਓ ਨ ਕਾਨ ਧਰੈ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਭਜੁ ਰਾਮ ਨਾਮ ਨਿਤ, ਜਾ ਤੇ ਕਾਜੁ ਸਰੈ॥੨॥੧॥

(ਨੈਕ = ਰਤਾ ਭਰ ਵੀ। ਦੁਰਮਤਿ = ਬੁਰੀ ਮਤ। ਮਦ = ਨਸ਼ਾ, ਮਦ ਮਾਇਆ
ਮਾਇਆ = ਦੌਲਤ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿੱਚ। ਬਾਵਰੋ = ਕਮਲਾ, ਝੱਲਾ। ਪਰਪੰਚ = ਵਿਖਾਵਾ, ਠੱਗੀ। ਡਹਕੈ = ਠੱਗਦਾ ਹੈ। ਉਦਰੁ = ਪੇਟ। ਸੁਆਨ = ਕੁੱਤਾ।)

ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਮਹਲਾ ੯ ॥

ਸਭ ਕਿਛੁ ਜੀਵਤ ਕੋ ਬਿਵਹਾਰ ॥
ਮਾਤ, ਪਿਤਾ, ਭਾਈ, ਸੁਤ, ਬੰਧਪ, ਅਰੁ ਫੁਨਿ ਗ੍ਰਿਹ ਕੀ ਨਾਰਿ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
ਤਨ ਤੇ ਪ੍ਰਾਨ ਹੋਤ ਜਬ ਨਿਆਰੇ, ਟੇਰਤ ਪ੍ਰੇਤ ਪੁਕਾਰਿ ॥
ਆਧ ਘਰੀ ਕੋਊ ਨਹਿ ਰਾਖੈ, ਘਰ ਤੇ ਦੇਤ ਨਿਕਾਰਿ ॥੧॥
ਮ੍ਰਿਗ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਜਿਉ ਜਗ ਰਚਨਾ ਯਹ, ਦੇਖਹੁ ਰਿਦੈ ਬਿਚਾਰਿ ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਭਜੁ ਰਾਮ ਨਾਮ ਨਿਤ, ਜਾ ਤੇ ਹੋਤ ਉਧਾਰ ॥੨॥੨॥

(ਬਿਵਹਾਰ = ਵਿਹਾਰ। ਸੁਤ = ਪੁੱਤਰ। ਬੰਧਪ = ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ। ਅਰੁ = ਅਤੇ। ਫੁਨਿ = ਮੁੜ, ਫੇਰ। ਗ੍ਰਿਹ ਕੀ ਨਾਰਿ = ਘਰ ਦੀ ਇਸਤਰੀ, ਪਤਨੀ। ਟੇਰਤ = ਆਖਦੇ ਹਨ। ਨਿਕਾਰਿ = ਨਿਕਾਲ। ਉਧਾਰੁ = ਪਾਰਉਤਾਰਾ, ਕਲਿਆਣ।)

ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਮਹਲਾ ੯ ॥

ਜਗਤ ਮੈ[1] ਝੂਠੀ ਦੇਖੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ॥
ਅਪਨੇ ਹੀ ਸੁਖ ਸਿਉ ਸਭ ਲਾਗੇ, ਕਿਆ ਦਾਰਾ, ਕਿਆ ਮੀਤ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
ਮੇਰਉ ਮੇਰਉ ਸਭੈ ਕਹਤ ਹੈ, ਹਿਤ ਸਿਉ ਬਾਧਿਓ ਚੀਤੁ ॥
ਅੰਤਿ ਕਾਲਿ ਸੰਗੀ ਨਹ ਕੋਊ, ਇਹ ਅਚਰਜ ਹੈ ਰੀਤਿ ॥੧॥
ਮਨ ਮੂਰਖ ਅਜਹੂ ਨਹ ਸਮਝਤ, ਸਿਖ ਹਾਰਿਓ ਨੀਤ ॥
ਨਾਨਕ ਭਉਜਲੁ ਪਾਰਿ ਪਰੈ, ਜਉ ਗਾਵੈ ਪ੍ਰਭ ਕੇ ਗੀਤ ॥੨॥੩॥
(ਦਾਰਾ = ਇਸਤਰੀ। ਸਿਖ = ਸਿੱਖਿਆ, ਉਪਦੇਸ਼। ਭਉਜਲੁ = ਸੰਸਾਰ ਸਮੁੰਦਰ।)

ਰਾਗੁ ਬਿਹਾਗੜਾ ਮਹਲਾ ੯ ॥

ਹਰਿ ਕੀ ਗਤਿ ਨਹਿ ਕੋਊ ਜਾਨੈ ॥
ਜੋਗੀ, ਜਤੀ, ਤਪੀ ਪਚਿ ਹਾਰੇ, ਅਰੁ ਬਹੁ ਲੋਗ ਸਿਆਨੇ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
ਛਿਨ ਮਹਿ ਰਾਉ ਰੰਕ ਕਉ ਕਰਈ, ਰਾਉ ਰੰਕ ਕਰਿ ਡਾਰੇ ॥
ਰੀਤੇ ਭਰੇ, ਭਰੇ ਸਖਨਾਵੈ, ਯਹ ਤਾ ਕੋ ਬਿਵਹਾਰੇ ॥੧॥
ਅਪਨੀ ਮਾਇਆ ਆਪਿ ਪਸਾਰੀ, ਆਪਹਿ ਦੇਖਨਹਾਰਾ ॥
ਨਾਨਾ ਰੂਪੁ ਧਰੇ ਬਹੁ ਰੰਗੀ, ਸਭ ਤੇ ਰਹੇ ਨਿਆਰਾ ॥੨॥
ਅਗਨਤ ਅਪਾਰੁ ਅਲਖ ਨਿਰੰਜਨ, ਜਿਹ ਸਭੁ ਜਗੁ ਭਰਮਾਇਓ ॥
ਸਗਲ ਭਰਮ ਤਜਿ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਾਣੀ, ਚਰਨਿ ਤਾਹਿ ਚਿਤੁ ਲਾਇਓ ॥੩॥੧॥

---

1. 'ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ' ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਵਿੱਚ ਪਾਠ 'ਮੈ' ਹੈ, ਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਟੀਕੇ ਵਿੱਚ 'ਮਹਿ'।

ਥੱਕ ਗਏ। ਰਾਉ = ਰਾਜਾ। ਰੰਕ = ਕੰਗਾਲ। ਰੀਤੇ = ਸੱਖਣੇ, ਖ਼ਾਲੀ। ਸਖਨਾਵੈ = ਸੱਖਣੇ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਪਸਾਰੀ = ਖਿਲਾਰੀ। ਨਾਨਾ ਰੂਪ = ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਰੂਪ। ਅਗਨਤ = ਜਿਸ ਦੇ ਗੁਣ ਗਿਣੇ ਨਾ ਜਾ ਸਕਣ। ਅਪਾਰ = ਜਿਸ ਦਾ ਪਾਰਲਾ ਪਾਸਾ ਨਾ ਲੱਭ ਸਕੇ। ਅਲਖ = ਜੋ ਜਾਣਿਆ ਨਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਨਿਰੰਜਨ = ਅੰਜਨ (ਕਾਲਖ, ਮੈਲ) ਤੋਂ ਰਹਿਤ, ਮਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਮੁਕਤ। ਜਿਹ = ਜਿਸ ਨੇ।)

ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੯॥

ਰੇ ਮਨ, ਰਾਮ ਸਿਉ ਕਰਿ ਪ੍ਰੀਤਿ॥
ਸ੍ਰਵਨ ਗੋਬਿੰਦ ਗੁਨੁ ਸੁਨਉ, ਅਰੁ ਗਾਉ ਰਸਨਾ ਗੀਤਿ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਕਰਿ ਸਾਧਸੰਗਤਿ, ਸਿਮਰੁ ਮਾਧੋ, ਹੋਹਿ ਪਤਿਤ ਪੁਨੀਤ॥
ਕਾਲੁ ਬਿਆਲੁ ਜਿਉ ਪਰਿਓ ਡੋਲੈ, ਮੁਖੁ ਪਸਾਰੇ ਮੀਤ॥੧॥
ਆਜੁ ਕਾਲਿ ਫੁਨਿ ਤੋਹਿ ਗ੍ਰਸਿ ਹੈ, ਸਮਝਿ ਰਾਖਹੁ ਚੀਤਿ॥
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਰਾਮੁ ਭਜਿ ਲੈ, ਜਾਤੁ ਅਉਸਰੁ ਬੀਤ॥੨॥੧॥

(ਸ੍ਰਵਨ = ਕੰਨ। ਰਸਨਾ = ਜੀਭ। ਮਾਧੋ = ਮਾਧਵ, ਮਾਇਆ ਦਾ ਪਤੀ, ਈਸ਼ਵਰ। ਕਾਲੁ = ਮੌਤ। ਬਿਆਲ = ਸੱਪ। ਪਰਿਓ ਡੋਲੈ = ਫਿਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗ੍ਰਸਿ ਹੈ= ਖਾ ਲਏਗਾ। ਅਉਸਰੁ = ਸਮਾਂ, ਉਮਰ।)

ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੯॥

ਮਨ ਕੀ ਮਨ ਹੀ ਮਾਹਿ ਰਹੀ॥
ਨਾ ਹਰਿ ਭਜੇ ਨ ਤੀਰਥ ਸੇਵੇ, ਚੋਟੀ ਕਾਲਿ ਗਹੀ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਦਾਰਾ, ਮੀਤ, ਪੂਤ, ਰਥ ਸੰਪਤਿ, ਧਨ ਪੂਰਨ ਸਭ ਮਹੀ॥
ਅਵਰ ਸਗਲ ਮਿਥਿਆ ਏ ਜਾਨਹੁ, ਭਜਨੁ ਰਾਮੁ ਕੋ ਸਹੀ॥੧॥
ਫਿਰਤ ਫਿਰਤ ਬਹੁਤੇ ਜੁਗ ਹਾਰਿਓ, ਮਾਨਸ ਦੇਹ ਲਹੀ॥
ਨਾਨਕ ਕਹਤ ਮਿਲਨ ਕੀ ਬਰੀਆ, ਸਿਮਰਤ ਕਹਾ ਨਹੀ॥੨॥੨॥

(ਦਾਰਾ = ਇਸਤਰੀ। ਸੰਪਤਿ = ਸੰਪੱਤੀ, ਮਾਲ ਅਸਬਾਬ। ਸਭ ਮਹੀ = ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ। ਮਿਥਿਆ = ਨਾਸਵੰਤ, ਝੂਠਾ। ਸਹੀ = ਅਸਲੀ ਵਸਤੂ।)

ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੯॥

ਮਨ ਰੇ, ਕਉਨੁ ਕੁਮਤਿ ਤੈ ਲੀਨੀ॥
ਪਰ ਦਾਰਾ, ਨਿੰਦਿਆ ਰਸਿ ਰਚਿਓ, ਰਾਮ ਭਗਤਿ ਨਹਿ ਕੀਨੀ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਮੁਕਤਿ ਪੰਥੁ ਜਾਨਿਓ ਤੈ ਨਾਹਨਿ, ਧਨ ਜੋਰਨ ਕਉ ਧਾਇਆ॥
ਅੰਤਿ ਸੰਗੁ ਕਾਹੂ ਨਹੀ ਦੀਨਾ, ਬਿਰਥਾ ਆਪੁ ਬੰਧਾਇਆ॥੧॥
ਨਾ ਹਰਿ ਭਜਿਓ, ਨਾ ਗੁਰ ਜਨੁ ਸੇਵਿਓ, ਨਹ ਉਪਜਿਓ ਕਛੁ ਗਿਆਨਾ॥
ਘਟ ਹੀ ਮਾਹਿ ਨਿਰੰਜਨੁ ਤੇਰੈ, ਤੈ ਖੋਜਤ ਉਦਿਆਨਾ॥੨॥

ਬਹੁਤੁ ਜਨਮ ਭਰਮਤ ਤੈ ਹਾਰਿਓ, [illegible]

ਮਾਨਸ ਦੇਹ ਪ੍ਰਾਇ ਪਦ ਹਰਿ ਭਜੁ ਨਾਨਕ ਬਾਤ ਬਤਾਈ॥੩॥੩॥

(ਕੁਮਤਿ = ਬੁਰੀ ਮੱਤ। ਪਰਦਾਰਾ = ਪਰਾਈ ਇਸਤਰੀ। ਰਸਿ = ਰਸ ਵਿੱਚ। ਰਚਿਓ = ਮਸਤ ਹੈ। ਮੁਕਤਿ ਪੰਥ = ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਰਸਤਾ। ਨਾਹਿਨ = ਨਹੀਂ। ਘਟ = ਹਿਰਦਾ। ਨਿਰੰਜਨ = ਮੈਲ ਰਹਿਤ, ਈਸ਼ਵਰ। ਉਦਿਆਨਾ = ਜੰਗਲ।

ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੯॥

ਮਨ ਰੇ, ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਸਰਨਿ ਬਿਚਾਰੋ॥
ਜਿਹ ਸਿਮਰਤ ਗਨਕਾ ਸੀ ਉਧਰੀ, ਤਾ ਕੋ ਜਸੁ ਉਰਿ ਧਾਰੋ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਅਟਲ ਭਇਓ ਧ੍ਰੂਅ ਜਾ ਕੈ ਸਿਮਰਨਿ, ਅਰੁ ਨਿਰਭੈ ਪਦੁ ਪਾਇਆ॥
ਦੁਖ ਹਰਤਾ ਇਹ ਬਿਧਿ ਕੋ ਸੁਆਮੀ, ਤੈ ਕਾਹੇ ਬਿਸਰਾਇਆ॥੧॥
ਜਬ ਹੀ ਸਰਨਿ ਗਹੀ ਕਿਰਪਾ ਨਿਧਿ, ਗਜੁ ਗਰਾਹ ਤੇ ਛੂਟਾ॥
ਮਹਿਮਾ ਨਾਮ ਕਹਾ ਲਉ ਬਰਨਉ, ਰਾਮ ਕਹਤ ਬੰਧਨ ਤਿਹ ਤੂਟਾ॥੨॥
ਅਜਾਮਲੁ ਪਾਪੀ ਜਗੁ ਜਾਨੇ, ਨਿਮਖ ਮਾਹਿ ਨਿਸਤਾਰਾ॥
ਨਾਨਕ ਕਹਤ ਚੇਤ ਚਿੰਤਾਮਨਿ ਤੈ ਭੀ ਉਤਰਸਿ ਪਾਰਾ॥੩॥੪॥

(ਗਨਕਾ = ਵੇਸਵਾ। ਕਿਸੇ ਸਾਧੂ ਨੇ ਇਸ ਵੇਸਵਾ ਨੂੰ ਇਕ ਤੋਤਾ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਹਰ ਵੇਲੇ 'ਰਾਮ, ਰਾਮ' ਉਚਾਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਤੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਵੇਸਵਾ ਵੀ 'ਰਾਮ ਰਾਮ' ਜਪਣ ਲੱਗ ਪਈ, ਤੇ ਤਰ ਗਈ। ਧ੍ਰੂਅ, ਧ੍ਰੂਵ, ਰਾਜਾ ਉੱਤਾਨਪਾਦ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਧ੍ਰੂਅ ਭਗਤੁ ਜੋ ਮਤੇਈ ਮਾਂ ਦੇ ਨਿਰਾਦਰ ਕਰਨ ਉਤੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਜਾ ਤਪ ਕਰਨ ਲੱਗਾ, ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਦੁਆਰਾ ਅਟੱਲ ਪਦਵੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਗਿਆ। ਗਹੀ = ਪਕੜੀ। ਗਜ = ਹਾਥੀ। ਗਰਾਹ = ਤੰਦੂਆ। ਅਜਾਮਲੁ = ਕਨੌਜ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਵੇਸਵਾ ਗਾਮੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਮਹਾਤਮਾ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਨਾਮ ਨਾਰਾਇਣ ਰੱਖ ਲਿਆ। ਏਸੇ ਗੱਲ ਤੋਂ ਉਹਨੂੰ 'ਨਾਰਾਇਣ' ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਲਗਨ ਲੱਗ ਗਈ ਤੇ ਉਹ ਤਰ ਗਿਆ। ਕਿਰਪਾਨਿਧਿ = ਦਇਆ ਦਾ ਭੰਡਾਰ। ਨਿਸਤਾਰਾ = ਪਾਰਉਤਾਰਾ, ਕਲਿਆਣ। ਚਿੰਤਾਮਨਿ = ਉਹ ਮਣੀ, ਜੋ ਸਾਰੀਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਹਰ ਭਾਵਨਾ ਪੂਰੀ ਕਰੇ।)

ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੯॥

ਪ੍ਰਾਨੀ, ਕਉਨੁ ਉਪਾਉ ਕਰੈ॥
ਜਾ ਤੇ ਭਗਤਿ ਰਾਮ ਕੀ ਪਾਵੈ, ਜਮ ਕੋ ਤ੍ਰਾਸ ਹਰੈ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਕਉਨੁ ਕਰਮ, ਬਿਦਿਆ ਕਹੁ ਕੈਸੀ, ਧਰਮੁ ਕਉਨੁ ਫੁਨਿ ਕਰਈ॥
ਕਉਨੁ ਨਾਮੁ ਗੁਰ ਜਾ ਕੈ ਸਿਮਰੈ, ਭਵ ਸਾਗਰ ਕਉ ਤਰਈ॥੧॥

ਕਲਿ ਮੈ ਏਕੁ ਨਾਮੁ ਕਿਰਪਾ ਨਿਧਿ, ਜਾਹਿ ਜਪੈ ਗਤਿ ਪਾਵੈ॥
ਅਉਰ ਧਰਮ ਤਾ ਕੈ ਸਮਿ ਨਾਹਨਿ, ਇਹ ਬਿਧਿ ਬੇਦੁ ਬਤਾਵੈ॥੨॥
ਸੁਖੁ ਦੁਖੁ ਰਹਤ ਸਦਾ ਨਿਰਲੇਪੀ, ਜਾ ਕਉ ਕਹਤ ਗੁਸਾਈ॥
ਸੋ ਤੁਮ ਹੀ ਮਹਿ ਬਸੈ ਨਿਰੰਤਰਿ, ਨਾਨਕ ਦਰਪਨਿ ਨਿਆਈ॥੩॥੫॥

(ਤ੍ਰਾਸ = ਡਰ। ਕਉਨੁ ਨਾਮੁ ਗੁਰ = ਗੁਰੂ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਨਾਮ। ਕਲਿ = ਕਲਿਜੁਗ। ਗਤਿ = ਮੁਕਤੀ, ਉੱਚੀ ਆਤਮਕ ਪਦਵੀ। ਸਮਿ = ਬਰਾਬਰ। ਨਾਹਿਨ= ਨਹੀਂ। ਗੁਸਾਈ = ਧਰਤੀ ਦਾ ਮਾਲਕ, ਈਸ਼ਵਰ। ਨਿਰੰਤਰਿ = ਇਕ ਰਸ। ਦਰਪਨਿ ਨਿਆਈ = ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਾਂਗ, ਜਿਵੇਂ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਵਸਦੀ ਹੈ।)

ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੯॥

ਮਾਈ, ਮੈਂ ਕਿਹ ਬਿਧਿ ਲਖਉ ਗੁਸਾਈ॥
ਮਹਾ ਮੋਹ ਅਗਿਆਨਿ ਤਿਮਰਿ, ਮੋ ਮਨੁ ਰਹਿਓ ਉਰਝਾਈ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਸਗਲ ਜਨਮੁ ਭਰਮ ਹੀ ਭਰਮ ਖੋਇਓ, ਨਹ ਅਸਥਿਰੁ ਮਤਿ ਪਾਈ॥
ਬਿਖਿਆਸਕਤ ਰਹਿਓ ਨਿਸ ਬਾਸੁਰ, ਨਹ ਛੂਟੀ ਅਧਮਾਈ॥੧॥
ਸਾਧਸੰਗੁ ਕਬਹੂ ਨਹੀ ਕੀਨਾ, ਨਹ ਕੀਰਤਿ ਪ੍ਰਭ ਗਾਈ॥
ਜਨ ਨਾਨਕ ਮੈ ਨਾਹਿ ਕੋਊ ਗੁਨੁ ਰਾਖਿ ਲੇਹੁ ਸਰਨਾਈ॥੨॥੬॥

(ਤਿਮਰਿ = ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਵਿੱਚ। ਮੋ ਮਨੁ = ਮੇਰਾ ਮਨ। ਉਰਝਾਈ = ਉਲਝਿਆ ਹੋਇਆ। ਅਸਥਿਰ = ਅਡੋਲ। ਬਿਖਿਆਸਕਤ = ਮਾਇਆ ਵਿੱਚ ਲੰਪਟ। ਨਿਸਿ= ਰਾਤ। ਬਾਸੁਰ = ਦਿਨ। ਅਧਮਾਈ = ਨੀਚਤਾ।)

ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੯॥

ਮਾਈ, ਮਨੁ ਮੇਰੋ ਬਸਿ ਨਾਹਿ॥
ਨਿਸਿ ਬਾਸੁਰ ਬਿਖਿਅਨ ਕਉ ਧਾਵਤ, ਕਿਹਿ ਬਿਧਿ ਰੋਕਉ ਤਾਹਿ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਬੇਦ, ਪੁਰਾਨ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਕੇ ਮਤ ਸੁਨਿ, ਨਿਮਖ ਨ ਹੀਏ ਬਸਾਵੈ॥
ਪਰ ਧਨ, ਪਰ ਦਾਰਾ ਸਿਉ ਰਚਿਓ, ਬਿਰਥਾ ਜਨਮੁ ਸਿਰਾਵੈ॥੧॥
ਮਦਿ ਮਾਇਆ ਕੈ ਭਇਓ ਬਾਵਰੋ, ਸੂਝਤ ਨਹ ਕਛੁ ਗਿਆਨਾ॥
ਘਟ ਹੀ ਭੀਤਰਿ ਬਸਤ ਨਿਰੰਜਨੁ, ਤਾ ਕੋ ਮਰਮੁ ਨ ਜਾਨਾ॥੨॥
ਜਬ ਹੀ ਸਰਨਿ ਸਾਧ ਕੀ ਆਇਓ, ਦੁਰਮਤਿ ਸਗਲ ਬਿਨਾਸੀ।
ਤਬ ਨਾਨਕ ਚੇਤਿਓ ਚਿੰਤਾਮਨਿ, ਕਾਟੀ ਜਮ ਕੀ ਫਾਸੀ॥੩॥੭॥

(ਬਿਖਿਅਨ ਕਉ = ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ। ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ = ਸਿਮਰਤੀਆਂ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮੰਨੂੰ ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਮਤੁ = ਵਿਚਾਰ, ਉਪਦੇਸ਼। ਸਿਰਾਵੈ = ਗੁਜ਼ਾਰਦਾ। ਮਰਮੁ = ਭੇਤ। ਚਿੰਤਾਮਨਿ = ਚਿਤਵੀ ਵਸਤੂ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਮਣੀ, ਪਰਮਾਤਮਾ।)

ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੯ ॥

ਰੇ ਨਰ, ਇਹ ਸਾਚੀ ਜੀਅ ਧਾਰਿ॥
ਸਗਲ ਜਗਤੁ ਹੈ ਜੈਸੇ ਸੁਪਨਾ, ਬਿਨਸਤ ਲਗਤ ਨ ਬਾਰ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਬਾਰੂ ਭੀਤਿ ਬਨਾਈ ਰਚਿ ਪਚਿ, ਰਹਤ ਨਹੀ ਦਿਨ ਚਾਰਿ॥
ਤੈਸੇ ਹੀ ਇਹ ਸੁਖ ਮਾਇਆ ਕੇ, ਉਰਝਿਓ ਕਹਾ ਗਵਾਰ॥੧॥
ਅਜਹੂ ਸਮਝਿ ਕਛੁ ਬਿਗਰਿਓ ਨਾਹਨਿ, ਭਜਿ ਲੇ ਨਾਮੁ ਮੁਰਾਰਿ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਨਿਜ ਮਤੁ ਸਾਧਨ ਕੋ, ਭਾਖਿਓ ਤੋਹਿ ਪੁਕਾਰਿ॥੨॥੮॥

(ਬਿਨਸਤ ਲਗਤ ਨ ਬਾਰ = ਨਾਸ ਹੁੰਦਿਆਂ ਚਿਰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਬਾਰੂ = ਰੇਤ। ਭੀਤਿ = ਕੰਧ। ਰਚਿ ਪਚਿ = ਬਣਾ ਪੋਚ ਕੇ। ਮੁਰਾਰਿ = ਮੁਰ ਰਾਕਸ਼ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਪਰਮਾਤਮਾ। ਨਿਜ ਮਤੁ = ਆਪਣਾ ਵਿਚਾਰ, ਨਿੱਜੀ ਖ਼ਿਆਲ।)

ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੯ ॥

ਇਹ ਜਗਿ ਮੀਤੁ ਨ ਦੇਖਿਓ ਕੋਈ॥
ਸਗਲ ਜਗਤੁ ਅਪਨੈ ਸੁਖਿ ਲਾਗਿਓ, ਦੁਖ ਮਹਿ ਸੰਗਿ ਨ ਹੋਈ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਦਾਰਾ ਮੀਤ ਪੂਤ ਸਨਬੰਧੀ, ਸਗਰੇ ਧਨ ਸਿਉ ਲਾਗੇ॥
ਜਬ ਹੀ ਨਿਰਧਨ ਦੇਖਿਓ ਨਰ ਕਉ, ਸੰਗੁ ਛਾਡਿ ਸਭਿ ਭਾਗੇ॥੧॥
ਕਹਂਉ ਕਹਾ ਯਿਆ ਮਨ ਬਉਰੇ ਕਉ, ਇਨ ਸਿਉ ਨੇਹੁ ਲਗਾਇਓ॥
ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਸਕਲ ਭੈ ਭੰਜਨ, ਜਸੁ ਤਾ ਕੋ ਬਿਸਰਾਇਓ॥੨॥
ਸੁਆਨ ਪੂਛ ਜਿਉ ਭਇਓ ਨ ਸੂਧੋ, ਬਹੁਤੁ ਜਤਨੁ ਮੈ ਕੀਨਉ॥
ਨਾਨਕ ਲਾਜ ਬਿਰਦ ਕੀ ਰਾਖਹੁ, ਨਾਮੁ ਤੁਹਾਰਉ ਲੀਨਉ॥੩॥੯॥

(ਸਗਰੇ = ਸਾਰੇ। ਯਿਆ ਮਨ ਕਉ = ਇਸ ਮਨ ਨੂੰ। ਦੀਨਾ ਨਾਥ = ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ। ਸਕਲ = ਸਾਰੇ। ਭੈ ਭੰਜਨ = ਡਰਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ। ਸੁਆਨ= ਕੁੱਤਾ। ਸੂਧੋ = ਸਿੱਧਾ। ਬਿਰਦ = ਮੁੱਢ ਕਦੀਮਾਂ ਦਾ ਦਿਆਲੂ ਸੁਭਾਉ।)

ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੯ ॥

ਮਨ ਰੇ, ਗਹਿਓ ਨ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸੁ॥
ਕਹਾ ਭਇਓ ਜਉ ਮੂਡੁ ਮੁਡਾਇਓ, ਭਗਵਉ ਕੀਨੋ ਭੇਸੁ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਸਾਚੁ ਛਾਡਿ ਕੈ ਝੂਠਹ ਲਾਗਿਓ, ਜਨਮੁ ਅਕਾਰਥੁ ਖੋਇਓ॥
ਕਰਿ ਪਰਪੰਚ ਉਦਰੁ ਨਿਜ ਪੋਖਿਓ, ਪਸੁ ਕੀ ਨਿਆਈ ਸੋਇਓ॥੧॥
ਰਾਮ ਭਜਨ ਕੀ ਗਤਿ ਨਹੀ ਜਾਨੀ, ਮਾਇਆ ਹਾਥਿ ਬਿਕਾਨਾ॥
ਉਰਝਿ ਰਹਿਓ ਬਿਖਿਅਨ ਸੰਗਿ ਬਉਰਾ, ਨਾਮੁ ਰਤਨੁ ਬਿਸਰਾਨਾ॥੨॥
ਰਹਿਓ ਅਚੇਤੁ ਨ ਚੇਤਿਓ ਗੋਬਿੰਦੁ, ਬਿਰਥਾ ਅਉਧ ਸਿਰਾਨੀ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਬਿਰਦੁ ਪਛਾਨਉ, ਭੂਲੇ ਸਦਾ ਪਰਾਨੀ॥੩॥੧੦॥

(ਗਹਿਓ = ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ। ਮੂਡੁ = ਮੂੰਡ, ਸਿਰ। ਅਕਾਰਥੁ = ਬੇ ਅਰਥ। ਪਰਪੰਚ = ਪਖੰਡ, ਛਲ। ਉਦਰ = ਪੇਟ। ਨਿਜ = ਆਪਣਾ। ਪੋਖਿਓ = ਪਾਲਿਆ, ਭਰਿਆ। ਪਸੁ ਕੀ ਨਿਆਈ = ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਂਗ। ਗਤਿ = ਜੁਗਤ। ਅਚੇਤੁ = ਗ਼ਾਫ਼ਿਲ, ਅਵੇਸਲਾ। ਅਉਧ = ਉਮਰ।)

ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੯॥

ਜੋ ਨਰੁ ਦੁਖ ਮਹਿ ਦੁਖੁ ਨਹੀ ਮਾਨੈ॥
ਸੁਖ ਸਨੇਹੁ ਅਰੁ ਭੈ ਨਹੀ ਜਾ ਕੈ, ਕੰਚਨ ਮਾਟੀ ਮਾਨੈ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਨਹ ਨਿੰਦਿਆ, ਨਹ ਉਸਤਤਿ ਜਾ ਕੈ, ਲੋਭੁ ਮੋਹੁ ਅਭਿਮਾਨਾ॥
ਹਰਖ ਸੋਗ ਤੇ ਰਹੈ ਨਿਆਰਉ, ਨਾਹਿ ਮਾਨ ਅਪਮਾਨਾ॥੧॥
ਆਸਾ ਮਨਸਾ ਸਗਲ ਤਿਆਗੈ, ਜਗ ਤੇ ਰਹੈ ਨਿਰਾਸਾ॥
ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਜਿਹ ਪਰਸੈ ਨਾਹਨਿ, ਤਿਹ ਘਟਿ ਬ੍ਰਹਮੁ ਨਿਵਾਸਾ॥੨॥
ਗੁਰਿ ਕਿਰਪਾ ਜਿਹ ਨਰ ਕਉ ਕੀਨੀ, ਤਿਹ ਇਹ ਜੁਗਤਿ ਪਛਾਨੀ॥
ਨਾਨਕ ਲੀਨ ਭਇਓ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿਉ, ਜਿਉ ਪਾਨੀ ਸੰਗਿ ਪਾਨੀ॥੩॥੧੧॥

(ਕੰਚਨ = ਸੋਨਾ। ਹਰਖ = ਖ਼ੁਸ਼ੀ। ਮਨਸਾ = ਮਨੋਕਾਮਨਾ। ਨਿਰਾਸਾ = ਨਿਰ ਆਸ, ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਆਸ਼ਾ ਜਾਂ ਵਾਸ਼ਨਾ ਨਾ ਰੱਖੇ। ਜਿਹ ਪਰਸੈ ਨਾਹਨਿ = ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਦੇ।)

ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੯॥

ਪ੍ਰੀਤਮ, ਜਾਨਿ ਲੇਹੁ ਮਨ ਮਾਹੀ॥
ਅਪਨੇ ਸੁਖ ਸਿਉ ਹੀ ਜਗੁ ਫਾਂਧਿਓ, ਕੋ ਕਾਹੂ ਕੋ ਨਾਹੀ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਸੁਖ ਮਹਿ ਆਨਿ ਬਹੁਤੁ ਮਿਲਿ ਬੈਠਤ, ਰਹਤ ਚਹੂ ਦਿਸਿ ਘੇਰੈ॥
ਬਿਪਤਿ ਪਰੀ ਸਭ ਹੀ ਸੰਗੁ ਛਾਡਿਤ, ਕੋਊ ਨ ਆਵਤ ਨੇਰੈ॥੧॥
ਘਰ ਕੀ ਨਾਰਿ ਬਹੁਤੁ ਹਿਤੁ ਜਾ ਸਿਉ, ਸਦਾ ਰਹਤ ਸੰਗ ਲਾਗੀ॥
ਜਬ ਹੀ ਹੰਸ ਤਜੀ ਇਹ ਕਾਂਇਆ, ਪ੍ਰੇਤ ਪ੍ਰੇਤ ਕਰਿ ਭਾਗੀ॥੨॥
ਇਹ ਬਿਧਿ ਕੋ ਬਿਉਹਾਰੁ ਬਨਿਓ ਹੈ, ਜਾ ਸਿਉ ਨੇਹੁ ਲਗਾਇਓ॥
ਅੰਤ ਬਾਰ ਨਾਨਕ ਬਿਨੁ ਹਰਿ ਜੀ, ਕੋਊ ਕਾਮਿ ਨ ਆਇਓ॥੩॥੧੨॥

(ਪ੍ਰੀਤਮ = ਹੇ ਪ੍ਰੀਤਮ! ਹੇ ਪੁਰਸ਼! ਮਨਮਾਹੀ = ਮਨ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਲਵੋ। ਫਾਂਧਿਓ = ਬੱਝਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਚਹੂ ਦਿਸਿ = ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ।)

ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੯॥

ਕਾਹੇ ਰੇ ਬਨ ਖੋਜਨ ਜਾਈ॥
ਸਰਬ ਨਿਵਾਸੀ, ਸਦਾ ਅਲੇਪਾ, ਤੋਹੀ ਸੰਗਿ ਸਮਾਈ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਪੁਹਪ ਮਧਿ ਜਿਉ ਬਾਸੁ ਬਸਤੁ ਹੈ, ਮੁਕਰ ਮਾਹਿ ਜੈਸੇ ਛਾਈ॥
ਤੈਸੇ ਹੀ ਹਰਿ ਬਸੈ ਨਿਰੰਤਰਿ, ਘਟ ਹੀ ਖੋਜਹੁ ਭਾਈ॥੧॥

ਬਾਹਰ ਭੀਤਰ ਏਕ ਜਾਨਹੁ, ਇਹੁ ਗੁਰ ਗਿਆਨੁ ਬਤਾਈ॥
ਜਨ ਨਾਨਕ ਬਿਨੁ ਆਪਾ ਚੀਨੈ, ਮਿਟੈ ਨ ਭ੍ਰਮ ਕੀ ਕਾਈ॥੨॥੧॥

(ਬਨ = ਜੰਗਲ। ਅਲੇਪਾ = ਨਿਰਲੇਪ। ਪੁਹਪ = ਫੁੱਲ। ਮੁਕਰ = ਸ਼ੀਸ਼ਾ। ਛਾਈ= ਛਾਇਆ, ਅਕਸ, ਤਸਵੀਰ। ਨਿਰੰਤਰਿ = ਬਿਨਾਂ ਵਿੱਥ ਦੇ, ਹਰ ਥਾਂ। ਘਟ ਹੀ = ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਹੀ। ਬਿਨ ਆਪਾ ਚੀਨੈ = ਆਪਣਾ ਆਪ ਪਰਖਣ ਖੋਜਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ। ਭ੍ਰਮ=ਭਰਮ, ਵਿੱਥ, ਭਟਕਣਾ। ਕਾਈ = ਪਾਣੀ ਦਾ ਜਾਲਾ, ਹਰਿਆ ਜਾਲਾ।)

ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੯॥

ਸਾਧੋ, ਇਹੁ ਜਗੁ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਨਾ॥
ਰਾਮ ਨਾਮ ਕਾ ਸਿਮਰਨੁ ਛੋਡਿਆ, ਮਾਇਆ ਹਾਥਿ ਬਿਕਾਨਾ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਮਾਤ, ਪਿਤਾ, ਭਾਈ, ਸੁਤ, ਬਨਿਤਾ, ਤਾ ਕੈ ਰਸਿ ਲਪਟਾਨਾ॥
ਜੋਬਨੁ ਧਨੁ ਪ੍ਰਭਤਾ ਕੈ ਮਦ ਮੈ, ਅਹਿਨਿਸਿ ਰਹੈ ਦਿਵਾਨਾ॥੧॥
ਦੀਨ ਦਇਆਲ ਸਦਾ ਦੁਖ ਭੰਜਨ, ਤਾ ਸਿਉ ਮਨੁ ਨ ਲਗਾਨਾ॥
ਜਨ ਨਾਨਕ ਕੋਟਨ ਮਹਿ ਕਿਨਹੂ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਇ ਪਛਾਨਾ॥੨॥੨॥

(ਸੁਤ = ਪੁੱਤਰ। ਬਨਿਤਾ = ਇਸਤਰੀ। ਪ੍ਰਭਤਾ = ਤਾਕਤ, ਰਸੂਖ਼। ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਇ = ਗੁਰੂ ਸਰਨ ਪੈ ਕੇ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ।)

ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੯॥

ਤਿਹ ਜੋਗੀ ਕਉ ਜੁਗਤਿ ਨ ਜਾਨਉ॥
ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਮਾਇਆ ਮਮਤਾ ਫੁਨਿ, ਜਿਹ ਘਟ ਮਾਹਿ ਪਛਾਨਉ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਪਰ ਨਿੰਦਾ ਉਸਤਤਿ ਨਹ ਜਾ ਕੈ, ਕੰਚਨੁ ਲੋਹ ਸਮਾਨੋ॥
ਹਰਖ ਸੋਗ ਤੇ ਰਹੈ ਅਤੀਤਾ, ਜੋਗੀ ਤਾਹਿ ਬਖਾਨੋ॥੧॥
ਚੰਚਲ ਮਨੁ ਦਹ ਦਿਸਿ ਕਉ ਧਾਵਤ, ਅਚਲੁ ਜਾਹਿ ਠਹਰਾਨੋ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਇਹ ਬਿਧਿ ਕੋ ਜੋ ਨਰੁ, ਮੁਕਤਿ ਤਾਹਿ ਤੁਮ ਮਾਨੋ॥੨॥੩॥

(ਤਿਹ ਜੋਗੀ ਕਉ = ਉਸ ਜੋਗੀ ਨੂੰ। ਜੁਗਤਿ = ਠੀਕ ਜੀਵਨ ਜਾਚ। ਕੰਚਨ= ਸੋਨਾ। ਲੋਹੁ = ਲੋਹਾ। ਸਮਾਨੋ = ਬਰਾਬਰ। ਹਰਖ= ਖ਼ੁਸ਼ੀ। ਅਤੀਤਾ = ਵਿਰਕਤ, ਪਰੇ, ਉਚੇਰਾ। ਅਚਲ = ਅਡੋਲ।)

ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੯॥

ਅਬ ਮੈ ਕਉਨੁ ਉਪਾਉ ਕਰਉ॥
ਜਿਹ ਬਿਧਿ ਮਨ ਕੋ ਸੰਸਾ ਚੂਕੈ, ਭਉ ਨਿਧਿ ਪਾਰਿ ਪਰਉ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਜਨਮੁ ਪਾਇ ਕਛੁ ਭਲੋ ਨ ਕੀਨੋ, ਤਾ ਤੇ ਅਧਿਕ ਡਰਉ॥
ਮਨ, ਬਚ, ਕ੍ਰਮ ਹਰਿ ਗੁਨ ਨਹੀ ਗਾਏ, ਯਹ ਜੀਅ ਸੋਚ ਧਰਉ॥੧॥
ਗੁਰਮਤਿ ਸੁਨਿ ਕਛੁ ਗਿਆਨੁ ਨ ਉਪਜਿਓ, ਪਸੁ ਜਿਉ ਉਦਰੁ ਭਰਉ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਭ ਬਿਰਦੁ ਪਛਾਨਉ, ਤਬ ਹਉ ਪਤਿਤ ਤਰਉ॥੨॥੪॥

(ਸੰਸਾ = ਸਹਿਮ। ਭਉ ਨਿਧਿ = ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ। ਮਨ ਬਚ ਕ੍ਰਮ ਹਰ ਗੁਨ ਨਹੀ ਗਾਏ = ਮਨ ਕਰਕੇ, ਬਚਨ ਕਰਕੇ, ਕਰਮ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਗੁਣ ਨਹੀਂ ਗਾਏ। ਪਸੁ = ਪਸ਼ੂ। ਉਦਰੁ = ਪੇਟ। ਪਤਿਤ = ਪਾਪੀ, ਗਿਰਿਆ ਹੋਇਆ।

ਜੈਤਸਰੀ ਮਹਲਾ ੯ ॥

ਭੂਲਿਓ ਮਨੁ ਮਾਇਆ ਉਰਝਾਇਓ॥
ਜੋ ਜੋ ਕਰਮ ਕੀਓ ਲਾਲਚਿ ਲਗਿ, ਤਿਹ ਤਿਹ ਆਪੁ ਬੰਧਾਇਓ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਸਮਝ ਨ ਪਰੀ ਬਿਖੈ ਰਸਿ ਰਚਿਓ, ਜਸੁ ਹਰਿ ਕੋ ਬਿਸਰਾਇਓ॥
ਸੰਗਿ ਸੁਆਮੀ, ਸੋ ਜਾਨਿਓ ਨਾਹਿਨ, ਬਨੁ ਖੋਜਨ ਕਉ ਧਾਇਓ॥੧॥
ਰਤਨੁ ਰਾਮੁ ਘਟ ਹੀ ਕੇ ਭੀਤਰਿ, ਤਾ ਕੋ ਗਿਆਨੁ ਨ ਪਾਇਓ॥
ਜਨ ਨਾਨਕ ਭਗਵੰਤ ਭਜਨ ਬਿਨੁ, ਬਿਰਥਾ ਜਨਮੁ ਗਵਾਇਓ॥੨॥੧॥

(ਬਿਖੈ ਰਸਿ = ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਸੁਆਦ ਵਿੱਚ। ਬਨੁ = ਜੰਗਲ।)

ਜੈਤਸਰਿ ਮਹਲਾ ੯ ॥

ਹਰਿ ਜੂ ਰਾਖਿ ਲੇਹੁ ਪਤਿ ਮੇਰੀ॥
ਜਮ ਕੋ ਤ੍ਰਾਸ ਭਇਓ ਉਰ ਅੰਤਰਿ, ਸਰਨ ਗਹੀ ਕਿਰਪਾ ਨਿਧਿ ਤੇਰੀ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਮਹਾ ਪਤਿਤ ਮੁਗਧ ਲੋਭੀ ਫੁਨਿ, ਕਰਤ ਪਾਪ ਅਬ ਹਾਰਾ॥
ਭੈ ਮਰਬੇ ਕੋ ਬਿਸਰਤ ਨਾਹਿਨ, ਤਿਹ ਚਿੰਤਾ ਤਨੁ ਜਾਰਾ॥੧॥
ਕੀਏ ਉਪਾਵ ਮੁਕਤਿ ਕੇ ਕਾਰਨਿ, ਦਹ ਦਿਸਿ ਕਉ ਉਠਿ ਧਾਇਆ॥
ਘਟ ਹੀ ਭੀਤਰਿ ਬਸੈ ਨਿਰੰਜਨੁ, ਤਾ ਕੋ ਮਰਮੁ ਨ ਪਾਇਆ॥੨॥
ਨਾਹਿਨ ਗੁਨੁ, ਨਾਹਿਨ ਕਛੁ ਜਪੁ ਤਪੁ, ਕਉਨੁ ਕਰਮੁ ਅਬ ਕੀਜੈ॥
ਨਾਨਕ ਹਾਰਿ ਪਰਿਓ ਸਰਨਾਗਤਿ ਅਭੈ ਦਾਨੁ ਪ੍ਰਭ ਦੀਜੈ॥੩॥੨॥

(ਜਮ ਕੋ ਤ੍ਰਾਸ = ਮੌਤ ਦਾ ਡਰ। ਉਰ = ਹਿਰਦਾ। ਕਿਰਪਾ ਨਿਧਿ = ਕਿਰਪਾ ਦਾ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ। ਪਤਿਤ = ਗਿਰਿਆ ਹੋਇਆ। ਮੁਗਧ = ਮੂਰਖ। ਭੈ ਮਰਬੇ ਕੋ = ਮਰਨ ਦਾ ਭੈ। ਜਾਰਾ = ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਮਰਮੁ = ਭੇਤ, ਗਿਆਨ। ਸਰਨਾਗਤਿ = ਸ਼ਰਨ ਆਇਆ ਹਾਂ।)

ਜੈਤਸਰੀ, ਮਹਲਾ ੯ ॥

ਮਨ ਰੇ, ਸਾਚਾ ਗਹੋ ਬਿਚਾਰਾ॥
ਰਾਮ ਨਾਮ ਬਿਨੁ ਮਿਥਿਆ ਮਾਨੋ, ਸਗਰੋ ਇਹੁ ਸੰਸਾਰਾ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਜਾ ਕਉ ਜੋਗੀ ਖੋਜਤ ਹਾਰੇ, ਪਾਇਓ ਨਾਹਿ ਤਿਹ ਪਾਰਾ॥
ਸੋ ਸੁਆਮੀ ਤੁਮ ਨਿਕਟਿ ਪਛਾਨੋ, ਰੂਪ ਰੇਖ ਤੇ ਨਿਆਰਾ॥੧॥
ਪਾਵਨ ਨਾਮੁ ਜਗਤ ਮੈ ਹਰਿ ਕੋ, ਕਬਹੂ ਨਾਹਿ ਸੰਭਾਰਾ॥
ਨਾਨਕ ਸਰਨਿ ਪਰਿਓ ਜਗ ਬੰਦਨ, ਰਾਖਹੁ ਬਿਰਦੁ ਤੁਹਾਰਾ॥੨॥੩॥

(ਮਿਥਿਆ = ਨਾਸ਼ਵੰਤ। ਸਗਰੋ = ਸਾਰਾ। ਪਾਰਾ = ਪਾਰਾਵਾਰ, ਅੰਤ। ਰੂਪ

ਰੇਖ = ਰੰਗ ਤੇ ਚਿਹਨ ਚੱਕਰ। ਪਾਵਨ = ਪਵਿੱਤਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ। ਜਗ ਬੰਦਨ = ਜਗਤ ਦੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਨ ਜੋਗ, ਈਸ਼ਵਰ।)

ਟੋਡੀ ਮਹਲਾ ੯॥

ਕਹਉ ਕਹਾ ਅਪਨੀ ਅਧਮਾਈ॥
ਉਰਝਿਓ ਕਨਕ ਕਾਮਨੀ ਕੇ ਰਸੈ, ਨਹ ਕੀਰਤਿ ਪ੍ਰਭ ਗਾਈ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਜਗ ਝੂਠੇ ਕਉ ਸਾਚੁ ਜਾਨਿ ਕੈ, ਤਾ ਸਿਉ ਰੁਚਿ ਉਪਜਾਈ॥
ਦੀਨ ਬੰਧ ਸਿਮਰਿਓ ਨਹੀ ਕਬਹੂ, ਹੋਤ ਜੁ ਸੰਗਿ ਸਹਾਈ॥੧॥
ਮਗਨ ਰਹਿਓ ਮਾਇਆ ਮੈ ਨਿਸਿ ਦਿਨਿ, ਛੁਟੀ ਨ ਮਨ ਕੀ ਕਾਈ॥
ਕਹਿ ਨਾਨਕ ਅਬ ਨਾਹਿ ਅਨਤ ਗਤਿ, ਬਿਨੁ ਹਰਿ ਕੀ ਸਰਨਾਈ॥੨॥੧॥

(ਕਹਉ = ਮੈਂ ਆਖਾਂ। ਕਹਾ = ਕਿੱਥੋਂ ਤੱਕ। ਅਧਮਾਈ = ਨੀਚਤਾ। ਕਨਕ = ਸੋਨਾ। ਕਾਮਨੀ = ਸੁੰਦਰ ਇਸਤਰੀ। ਕੀਰਤਿ = ਜੱਸ, ਸਿਫ਼ਤ। ਸਾਚੁ = ਸਦਾ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ। ਦੀਨ ਬੰਧ = ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧੀ। ਮਗਨ = ਮਸਤ। ਨਿਸਿ = ਰਾਤ। ਕਾਈ = ਪਾਣੀ ਦਾ ਜਾਲਾ। ਅਨਤ = ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ। ਗਤਿ = ਗਤੀ, ਕਲਿਆਣ।)

ਤਿਲੰਗ ਮਹਲਾ ੯ ਕਾਫੀ॥

ਚੇਤਨਾ ਹੈ ਤਉ ਚੇਤ ਲੈ, ਨਿਸਿ ਦਿਨਿ ਮੈ ਪ੍ਰਾਨੀ॥
ਛਿਨੁ ਛਿਨੁ ਅਉਧ ਬਿਹਾਤੁ ਹੈ, ਫੂਟੈ ਘਟ ਜਿਉ ਪਾਨੀ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਹਰਿ ਗੁਨ ਕਾਹਿ ਨ ਗਾਵਹੀ, ਮੂਰਖ ਅਗਿਆਨਾ॥
ਝੂਠੈ ਲਾਲਚਿ ਲਾਗਿ ਕੈ, ਨਹਿ ਮਰਨੁ ਪਛਾਨਾ॥੧॥
ਅਜਹੂ ਕਛੁ ਬਿਗਰਿਓ ਨਹੀ, ਜੋ ਪ੍ਰਭ ਗਨ ਗਾਵੈ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਤਿਹ ਭਜਨ ਤੇ, ਨਿਰਭੈ ਪਦੁ ਪਾਵੈ॥੨॥੧॥

(ਨਿਸ ਦਿਨ ਮਹਿ = ਰਾਤ ਦਿਨ ਇਕ ਕਰੇ। ਅਉਧ = ਉਮਰ। ਘਟ = ਘੜਾ।)

ਤਿਲੰਗ ਮਹਲਾ ੯॥

ਜਾਗ ਲੇਹੁ ਰੇ ਮਨਾ, ਜਾਗ ਲੇਹੁ, ਕਹਾ ਗਾਫਲ ਸੋਇਆ॥
ਜੋ ਤਨੁ ਉਪਜਿਆ ਸੰਗ ਹੀ, ਸੋ ਭੀ ਸੰਗਿ ਨ ਹੋਇਆ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਸੁਤ ਬੰਧ ਜਨ, ਹਿਤ ਜਾ ਸਿਉ ਕੀਨਾ॥
ਜੀਉ ਛੂਟਿਓ ਜਬ ਦੇਹ ਤੇ, ਡਾਰਿ ਅਗਨਿ ਮੈ ਦੀਨਾ॥੧॥
ਜੀਵਤ ਲਉ ਬਿਉਹਾਰੁ ਹੈ, ਜਗ ਕਉ ਤੁਮ ਜਾਨਉ॥
ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਗੁਨ ਗਾਇ ਲੈ, ਸਭ ਸੁਫਨ ਸਮਾਨਉ॥੨॥੨॥

(ਸੁਤ = ਪੁੱਤਰ। ਬੰਧ ਜਨ = ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ।)

ਤਿਲੰਗ ਮਹਲਾ ੯ ॥

ਹਰਿ ਜਸੁ ਰੇ ਮਨਾ ਗਾਇ ਲੈ, ਜੋ ਸੰਗੀ ਹੈ ਤੇਰੋ ॥
ਅਉਸਰੁ ਬੀਤਿਓ ਜਾਤੁ ਹੈ, ਕਹਿਓ ਮਾਨਿ ਲੈ ਮੇਰੋ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
ਸੰਪਤਿ ਰਥ ਧਨ ਰਾਜ ਸਿਉ, ਅਤਿ ਨੇਹੁ ਲਗਾਇਓ ॥
ਕਾਲ ਫਾਸ ਜਬ ਗਲਿ ਪਰੀ, ਸਭ ਭਇਓ ਪਰਾਇਓ ॥੧॥
ਜਾਨਿ ਬੂਝ ਕੈ ਬਾਵਰੇ, ਤੈ ਕਾਜੁ ਬਿਗਾਰਿਓ ॥
ਪਾਪ ਕਰਤ ਸੁਕਚਿਓ ਨਹੀ, ਨਹ ਗਰਬੁ ਨਿਵਾਰਿਓ ॥੨॥
ਜਿਹ ਬਿਧਿ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸਿਆ ਸੋ ਸੁਨੁ ਰੇ ਭਾਈ ॥
ਨਾਨਕ ਕਹਤ ਪੁਕਾਰਿ ਕੈ, ਗਹੁ ਪ੍ਰਭ ਸਰਨਾਈ ॥੩॥੩॥

(ਅਉਸਰੁ = ਸਮਾਂ। ਸੰਪਤਿ = ਧਨ ਪਦਾਰਥ। ਬਾਵਰੇ = ਝੱਲੇ। ਸੁਕਚਿਓ ਨਹੀ = ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਸੰਗਿਆ ਨਹੀਂ। ਗਰਬ = ਹੰਕਾਰ। ਗਹੁ ਪ੍ਰਭ ਸਰਨਾਈ = ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਫੜ।)

ਰਾਗੁ ਬਿਲਾਵਲੁ ਮਹਲਾ ੯, ਦੁਪਦੇ ॥

ਦੁਖ ਹਰਤਾ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਪਛਾਨੋ ॥
ਅਜਾਮਲੁ ਗਨਿਕਾ ਜਿਹ ਸਿਮਰਤ, ਮੁਕਤ ਭਏ ਜੀਅ ਜਾਨੋ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
ਗਜ ਕੀ ਤ੍ਰਾਸ ਮਿਟੀ ਛਿਨਹੂ ਮਹਿ, ਜਬ ਹੀ ਰਾਮੁ ਬਖਾਨੋ ॥
ਨਾਰਦ ਕਹਤ ਸੁਨਤ ਧ੍ਰੂਅ ਬਾਰਿਕ, ਭਜਨ ਮਾਹਿ ਲਪਟਾਨੋ ॥੧॥
ਅਚਲ ਅਮਰ ਨਿਰਭੈ ਪਦੁ ਪਾਇਓ, ਜਗਤ ਜਾਹਿ ਹੈਰਾਨੋ ॥
ਨਾਨਕ ਕਹਤ ਭਗਤ ਰਛਕ ਹਰਿ, ਨਿਕਟਿ ਤਾਹਿ ਤੁਮ ਮਾਨੋ ॥੨॥੧॥

(ਤ੍ਰਾਸ = ਡਰ। ਲਪਟਾਨੋ = ਮਸਤ, ਲੀਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਚਲ = ਅਟੱਲ। ਅਮਰ = ਕਦੇ ਨਾ ਮਰਨ ਵਾਲਾ। ਰਛਕ = ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲਾ। ਨਿਕਟਿ = ਨੇੜੇ।)

ਬਿਲਾਵਲੁ ਮਹਲਾ ੯ ॥

ਹਰਿ ਕੇ ਨਾਮ ਬਿਨਾ ਦੁਖੁ ਪਾਵੈ ॥
ਭਗਤਿ ਬਿਨਾ ਸਹਸਾ ਨਹ ਚੂਕੈ, ਗੁਰੁ ਇਹੁ ਭੇਦੁ ਬਤਾਵੈ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
ਕਹਾ ਭਇਓ ਤੀਰਥ ਬ੍ਰਤ ਕੀਏ, ਰਾਮ ਸਰਨਿ ਨਹੀ ਆਵੈ ॥
ਜੋਗ, ਜਗ, ਨਿਹਫਲ ਤਿਹ ਮਾਨਉ, ਜੋ ਪ੍ਰਭ ਜਸੁ ਬਿਸਰਾਵੈ ॥੧॥
ਮਾਨ ਮੋਹ ਦੋਨੋ ਕਉ ਪਰਹਰਿ, ਗੋਬਿੰਦ ਕੇ ਗੁਨ ਗਾਵੈ ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਇਹ ਬਿਧਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਨੀ, ਜੀਵਨ ਮੁਕਤਿ ਕਹਾਵੈ ॥੨॥੨॥

(ਸਹਸਾ = ਸਹਿਮ। ਪਰਹਰਿ = ਤਿਆਗ ਕੇ। ਜੀਵਨ ਮੁਕਤਿ = ਜਿਊਂਦੇ ਜੀਅ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ।)

ਬਿਲਾਵਲੁ ਮਹਲਾ ੯ ॥

ਜਾ ਮੈ ਭਜਨੁ ਰਾਮ ਕੋ ਨਾਹੀ॥
ਤਿਹ ਨਰ ਜਨਮੁ ਅਕਾਰਥੁ ਖੋਇਆ, ਯਹ ਰਾਖਹੁ ਮਨ ਮਾਹੀ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਤੀਰਥ ਕਰੈ, ਬ੍ਰਤ ਫੁਨਿ ਰਾਖੈ, ਨਹ ਮਨੂਆ ਬਸਿ ਜਾ ਕੋ॥
ਨਿਹਫਲ ਧਰਮੁ ਤਾਹਿ ਤੁਮ ਮਾਨਹੁ, ਸਾਚੁ ਕਹਤ ਮੈ ਯਾ ਕਉ॥੧॥
ਜੈਸੇ ਪਾਹਨੁ ਜਲ ਮਹਿ ਰਾਖਿਓ, ਭੇਦੈ ਨਾਹਿ ਤਿਹ ਪਾਨੀ॥
ਤੈਸੇ ਹੀ ਤੁਮ ਤਾਹਿ ਪਛਾਨਹੁ, ਭਗਤਿ ਹੀਨ ਜੋ ਪ੍ਰਾਨੀ॥੨॥
ਕਲਿ ਮਹਿ ਮੁਕਤਿ ਨਾਮ ਤੇ ਪਾਵਤ, ਗੁਰੁ ਯਹ ਭੇਦੁ ਬਤਾਵੈ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੋਈ ਨਰੁ ਗਰੂਆ, ਜੋ ਪ੍ਰਭ ਕੇ ਗੁਨ ਗਾਵੈ॥੩॥੩॥

(ਪਾਹਨ = ਪੱਥਰ। ਭੇਦੈ ਨਾਹਿ = ਵਿੰਨ੍ਹਦਾ ਨਹੀਂ, ਪੱਥਰ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦਾਖ਼ਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਗਰੂਆ= ਭਾਰਾ, ਆਦਰਯੋਗ।)

ਰਾਗੁ ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੯, ਤਿਪਦੇ॥

ਰੇ ਮਨ, ਓਟ ਲੇਹੁ ਹਰਿ ਨਾਮਾ॥
ਜਾ ਕੈ ਸਿਮਰਨਿ ਦੁਰਮਤਿ ਨਾਸੈ, ਪਾਵਹਿ ਪਦੁ ਨਿਰਬਾਨਾ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਬਡਭਾਗੀ ਤਿਹ ਜਨ ਕਉ ਜਾਨਹੁ, ਜੋ ਹਰਿ ਕੇ ਗੁਨ ਗਾਵੈ॥
ਜਨਮ ਜਨਮ ਕੇ ਪਾਪ ਖੋਇ ਕੈ, ਫੁਨਿ ਬੈਕੁੰਠਿ ਸਿਧਾਵੈ॥੧॥
ਅਜਾਮਲ ਕਉ ਅੰਤ ਕਾਲ ਮਹਿ, ਨਾਰਾਇਨ ਸੁਧਿ ਆਈ॥
ਜਾਂ ਗਤਿ ਕਉ ਜੋਗੀਸਰੁ ਬਾਛਤ, ਸੋ ਗਤਿ ਛਿਨ ਮਹਿ ਪਾਈ॥੨॥
ਨਾਹਿਨ ਗੁਨੁ, ਨਾਹਿਨ ਕਛੁ ਬਿਦਿਆ, ਧਰਮੁ ਕਉਨੁ ਗਜਿ ਕੀਨਾ॥
ਨਾਨਕ ਬਿਰਦੁ ਰਾਮ ਕਾ ਦੇਖਹੁ, ਅਭੈ ਦਾਨੁ ਤਿਹ ਦੀਨਾ॥੩॥੧॥

(ਓਟ= ਆਸਰਾ। ਦੁਰਮਤਿ = ਖੋਟੀ ਮੱਤ। ਪਦੁ ਨਿਰਬਾਨਾ = ਵਾਸਨਾ ਰਹਿਤ ਅਵਸਥਾ। ਗਤਿ = ਉੱਚੀ ਆਤਮਕ ਅਵਸਥਾ। ਜੋਗੀਸਰੁ = ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਜੋਗੀ। ਬਾਛਤ = ਇੱਛਿਆ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਗਜਿ = ਹਾਥੀ ਨੇ। ਬਿਰਦੁ = ਮੁੱਢ ਕਦੀਮਾਂ ਦਾ ਦਇਆ ਵਾਲਾ ਸੁਭਾਉ। ਅਭੈ ਦਾਨੁ = ਨਿਰਭੈਤਾ ਦਾ ਦਾਨ।)

ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੯ ॥

ਸਾਧੋ, ਕਉਨ ਜੁਗਤਿ ਅਬਿ ਕੀਜੈ॥
ਜਾ ਤੇ ਦੁਰਮਤਿ ਸਗਲ ਬਿਨਾਸੈ, ਰਾਮ ਭਗਤਿ ਮਨੁ ਭੀਜੈ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਮਨੁ ਮਾਇਆ ਮਹਿ ਉਰਝਿ ਰਹਿਓ ਹੈ, ਬੂਝੈ ਨਹ ਕਛੁ ਗਿਆਨਾ॥
ਕਉਨੁ ਨਾਮੁ ਜਗੁ ਜਾ ਕੈ ਸਿਮਰੈ, ਪਾਵੈ ਪਦੁ ਨਿਰਬਾਨਾ॥੧॥
ਭਏ ਦਇਆਲ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸੰਤ ਜਨ, ਤਬ ਇਹ ਬਾਤ ਬਤਾਈ॥
ਸਰਬ ਧਰਮ ਮਾਨੋ ਤਿਹ ਕੀਏ, ਜਿਹ ਪ੍ਰਭ ਕੀਰਤਿ ਗਾਈ॥੨॥
ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਨਰੁ ਨਿਸਿ ਬਾਸੁਰ ਮਹਿ, ਨਿਮਖ ਏਕ ਉਰਿ ਧਾਰੈ॥
ਜਮ ਕੋ ਤ੍ਰਾਸੁ ਮਿਟੈ ਨਾਨਕ ਤਿਹ, ਅਪੁਨੋ ਜਨਮੁ ਸਵਾਰੈ॥੩॥੨॥

(ਜੁਗਤਿ = ਢੰਗ, ਵਿਉਂਤ। ਦੁਰਮਤਿ = ਬੁਰੀ ਮਤ। ਸਗਲ = ਸਾਰੀ।
ਬਿਨਾਸੈ = ਨਾਸ ਹੋਵੇ। ਕਉਨੁ ਨਾਮੁ = ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਪਦੁ = ਪਦਵੀ, ਦਰਜਾ। ਨਿਰਬਾਨਾ = ਜਿੱਥੇ ਮਾਇਆ ਦੀ ਵਾਸਨਾ ਪੋਹ ਨਾ ਸਕੇ। ਕੀਰਤਿ = ਕੀਰਤੀ, ਜੱਸ, ਜਿਸ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਜੱਸ ਗਾਇਆ, ਮੰਨ ਲਵੋ, ਉਸ ਨੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਨਿਸਿ = ਰਾਤ। ਬਾਸੁਰ = ਦਿਨ। ਨਿਮਖ = ਅੱਖ ਝਮਕਣ ਜਿੰਨਾ ਸਮਾਂ। ਉਰਿ= ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ। ਧਾਰੈ = ਧਾਰਦਾ ਹੈ, ਵਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਮ ਕੋ ਤ੍ਰਾਸੁ = ਜਮਾਂ ਦਾ ਡਰ।)

ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੯ ॥

ਪ੍ਰਾਨੀ, ਨਾਰਾਇਨ ਸੁਧਿ ਲੇਹਿ॥
ਛਿਨੁ ਛਿਨੁ ਅਉਧ ਘਟੈ ਨਿਸਿ ਬਾਸੁਰ, ਬ੍ਰਿਥਾ ਜਾਤੁ ਹੈ ਦੇਹ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਤਰੁਨਾਪੋ ਬਿਖਿਅਨ ਸਿਉ ਖੋਇਓ, ਬਾਲਪਨੁ ਅਗਿਆਨਾ॥
ਬਿਰਧਿ ਭਇਓ ਅਜਹੂ ਨਹੀ ਸਮਝੈ, ਕਉਨੁ ਕੁਮਤਿ ਉਰਝਾਨਾ॥੧॥
ਮਾਨਸ ਜਨਮੁ ਦੀਓ ਜਿਹ ਠਾਕੁਰਿ, ਸੋ ਤੈ ਕਿਉ ਬਿਸਰਾਇਓ॥
ਮੁਕਤੁ ਹੋਤ ਨਰ ਜਾ ਕੈ ਸਿਮਰੈ, ਨਿਮਖ ਨ ਤਾ ਕਉ ਗਾਇਓ॥੨॥
ਮਾਇਆ ਕੋ ਮਦੁ ਕਹਾ ਕਰਤੁ ਹੈ, ਸੰਗਿ ਨ ਕਾਹੂ ਜਾਈ॥
ਨਾਨਕੁ ਕਹਤੁ ਚੇਤਿ ਚਿੰਤਾਮਨਿ, ਹੋਇ ਹੈ ਅੰਤਿ ਸਹਾਈ॥੩॥੩॥

(ਪ੍ਰਾਨੀ = ਹੇ ਜੀਵ! ਨਾਰਇਨ ਸੁਧਿ ਲੇਹਿ = ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਵਸਾ। ਛਿਨੁ ਛਿਨੁ = ਪਲ ਪਲ ਕਰਕੇ। ਮਾਇਆ ਕੋ ਮਦੁ = ਧਨ ਦਾ ਨਸ਼ਾ। ਚੇਤਿ = ਚੇਤੇ ਕਰ। ਚਿੰਤਾਮਨਿ = ਹਰ ਚਿਤਵਨੀ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਮਣੀ, ਪਰਮਾਤਮਾ।)

ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੯ ॥

ਹਰਿ ਕੋ ਨਾਮੁ ਸਦਾ ਸੁਖਦਾਈ॥
ਜਾ ਕਉ ਸਿਮਰਿ ਅਜਾਮਲੁ ਉਧਰਿਓ, ਗਨਿਕਾ ਹੂ ਗਤਿ ਪਾਈ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਪੰਚਾਲੀ ਕਉ ਰਾਜ ਸਭਾ ਮਹਿ, ਰਾਮ ਨਾਮ ਸੁਧਿ ਆਈ॥
ਤਾ ਕੋ ਦੂਖੁ ਹਰਿਓ ਕਰੁਣਾ ਮੈ, ਅਪਨੀ ਪੈਜ ਬਢਾਈ॥੧॥
ਜਿਹ ਨਰ ਜਸੁ ਕਿਰਪਾ ਨਿਧਿ ਗਾਇਓ, ਤਾ ਕਉ ਭਇਓ ਸਹਾਈ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਮੈ ਇਹੀ ਭਰੋਸੈ, ਗਹੀ ਆਨਿ ਸਰਨਾਈ॥੨॥੧॥

(ਉਧਰਿਓ = ਬਚ ਗਿਆ। ਪੰਚਾਲੀ = ਪੰਚਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰੀ, ਦ੍ਰੋਪਦੀ। ਰਾਜ ਸਭਾ = ਭਾਵ ਹੈ ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ। ਹਰਿਓ = ਦੂਰ ਕੀਤਾ। ਕਰੁਣਾ ਮੈ = ਤਰਸ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ, ਪਰਮਾਤਮਾ। ਪੈਜ = ਇੱਜ਼ਤ, ਨਾਮਣਾ।)

ਅਬ ਮੈ ਕਹਾ ਕਰਉ ਰੀ ਮਾਈ॥
ਸਗਲ ਜਨਮੁ ਬਿਖਿਅਨ ਸਿਉ ਖੋਇਆ, ਸਿਮਰਿਓ ਨਾਹਿ ਕਨ੍ਾਈ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਕਾਲ ਫਾਸ ਜਬ ਗਰ ਮਹਿ ਮੇਲੀ, ਤਿਹ ਸੁਧਿ ਸਭ ਬਿਸਰਾਈ॥
ਰਾਮ ਰਾਮ ਬਿਨੁ ਯਾ ਸੰਕਟ ਮਹਿ, ਕੋ ਅਬ ਹੋਤ ਸਹਾਈ॥੧॥
ਜੋ ਸੰਪਤਿ ਅਪਨੀ ਕਰਿ ਮਾਨੀ, ਛਿਨ ਮਹਿ ਭਈ ਪਰਾਈ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਯਹ ਸੋਚ ਰਹੀ ਮਨਿ ਹਰਿ ਜਸੁ ਕਬਹੂ ਨ ਗਾਈ॥੨॥੨॥

(ਕਨ੍ਾਈ = ਕਨ੍ਈਆ, ਪਰਮਾਤਮਾ। ਫਾਸ = ਫਾਹੀ। ਕਾਲ = ਮੌਤ। ਗਰ ਮਹਿ ਮੇਲੀ = ਗਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਪਾਈ। ਸੰਕਟ = ਬਿਪਤਾ। ਸੰਪਤਿ = ਸੰਪੱਤੀ, ਧਨ ਪਦਾਰਥ। ਸੋਚ = ਪਛਤਾਵਾ।

ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੯॥

ਮਾਈ, ਮੈ ਮਨ ਕੋ ਮਾਨੁ ਨ ਤਿਆਗਿਓ॥
ਮਾਇਆ ਕੇ ਮਦਿ ਜਨਮੁ ਸਿਰਾਇਓ, ਰਾਮ ਭਜਨ ਨਹੀ ਲਾਗਿਓ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਜਮ ਕੋ ਡੰਡੁ ਪਰਿਓ ਸਿਰ ਊਪਰਿ, ਤਬ ਸੋਵਤ ਤੈ ਜਾਗਿਓ॥
ਕਹਾ ਹੋਤ ਅਬ ਕੈ ਪਛੁਤਾਏ, ਛੂਟਤ ਨਾਹਿਨ ਭਾਗਿਓ॥੧॥
ਇਹ ਚਿੰਤਾ ਉਪਜੀ ਘਟ ਮਹਿ ਜਬ, ਗੁਰ ਚਰਨਨ ਅਨੁਰਾਗਿਓ॥
ਸੁਫਲੁ ਜਨਮੁ ਨਾਨਕ ਤਬ ਹੂਆ, ਜਉ ਪ੍ਰਭ ਜਸ ਮਹਿ ਪਾਗਿਓ॥੨॥੩॥

(ਸਿਰਾਇਓ = ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ। ਘਟ ਮਹਿ = ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ। ਅਨੁਰਾਗਿਓ = ਪਿਆਰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਪਾਗਿਓ = ਪਿਆ, ਲੱਗਿਆ।)

ਰਾਗੁ ਬਸੰਤੁ ਹਿੰਡੋਲ ਮਹਲਾ ੯॥

ਸਾਧੋ, ਇਹੁ ਤਨੁ ਮਿਥਿਆ ਜਾਨਉ॥
ਯਾ ਭੀਤਰਿ ਜੋ ਰਾਮੁ ਬਸਤੁ ਹੈ, ਸਾਚੋ ਤਾਹਿ ਪਛਾਨੋ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਇਹੁ ਜਗੁ ਹੈ ਸੰਪਤਿ ਸੁਪਨੇ ਕੀ, ਦੇਖਿ ਕਹਾ ਐਡਾਨੋ॥
ਸੰਗਿ ਤਿਹਾਰੈ ਕਛੂ ਨ ਚਾਲੈ, ਤਾਹਿ ਕਹਾ ਲਪਟਾਨੋ॥੧॥
ਉਸਤਤਿ ਨਿੰਦਾ ਦੋਊ ਪਰਹਰਿ, ਹਰਿ ਕੀਰਤਿ ਉਰਿ ਆਨੋ॥
ਜਨ ਨਾਨਕ ਸਭ ਹੀ ਮਹਿ ਪੂਰਨੁ, ਏਕੁ ਪੁਰਖ ਭਗਵਾਨੋ॥੨॥੧॥

(ਮਿਥਿਆ = ਨਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ। ਯਾ ਭੀਤਰਿ = ਇਸ ਦੇ ਵਿੱਚ। ਸੰਪਤਿ = ਧਨ ਪਦਾਰਥ। ਸੰਪਤਿ ਸੁਪਨੇ ਕੀ = ਸੁਪਨੇ ਵਿੱਚ ਮਿਲਣ ਵਾਲਾ ਧਨ। ਐਡਾਨੋ = ਆਕੜਦਾ ਹੈ। ਲਪਟਾਨੋ = ਚੰਬੜਿਆ ਹੈ। ਪਰਹਰਿ = ਤਿਆਗ ਦਿਹ। ਉਰਿ ਆਨੋ = ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਵਸਾਉ। ਪੂਰਨੁ = ਵਿਆਪਕ।)

ਬਸੰਤੁ ਮਹਲਾ ੯॥

ਪਾਪੀ ਹੀਐ ਮਹਿ ਕਾਮੁ ਬਸਾਇ॥
ਮਨੁ ਚੰਚਲੁ ਯਾ ਤੇ ਗਹਿਓ ਨ ਜਾਇ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥

ਜੋਗੀ, ਜੰਗਮ, ਅਰੁ ਸੰਨਿਆਸ॥

ਸਭ ਹੀ ਪਰਿ ਡਾਰੀ ਇਹ ਫਾਸ॥੧॥

ਜਿਹਿ ਜਿਹਿ ਹਰਿ ਕੋ ਨਾਮੁ ਸਮ੍ਾਰਿ॥

ਤੇ ਭਵ ਸਾਗਰ ਉਤਰੇ ਪਾਰਿ॥੨॥

ਜਨ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਕੀ ਸਰਨਾਇ॥

ਦੀਜੈ ਨਾਮੁ, ਰਹੈ ਗੁਨ ਗਾਇ॥੩॥੨॥

(ਹੀਐ ਮਹਿ = ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ। ਗਹਿਓ ਨ ਜਾਇ = ਫੜਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਜੰਗਮ = ਸ਼ਿਵ ਦੇ ਉਪਾਸਕ, ਜੋ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਮੋਰ ਦੇ ਖੰਭ ਲਗਾ ਕੇ ਟਲੀਆਂ ਵਜਾ ਕੇ ਮੰਗਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਸਮ੍ਾਰਿ = ਸੰਭਾਲਿਆ ਹੈ। ਭਵ ਸਾਗਰ = ਸੰਸਾਰ ਸਮੁੰਦਰ।)

ਬਸੰਤ ਮਹਲਾ ੯॥

ਮਾਈ, ਮੈ ਧਨੁ ਪਾਇਓ ਹਰਿ ਨਾਮੁ॥

ਮਨੁ ਮੇਰੋ ਧਾਵਨ ਤੇ ਛੂਟਿਓ, ਕਰਿ ਬੈਠੋ ਬਿਸਰਾਮੁ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥

ਮਾਇਆ ਮਮਤਾ ਤਨ ਤੇ ਭਾਗੀ, ਉਪਜਿਓ ਨਿਰਮਲ ਗਿਆਨੁ॥

ਲੋਭ ਮੋਹ ਏਹ ਪਰਸਿ ਨ ਸਾਕੈ, ਗਹੀ ਭਗਤਿ ਭਗਵਾਨ॥੧॥

ਜਨਮ ਜਨਮ ਕਾ ਸੰਸਾ ਚੂਕਾ, ਰਤਨੁ ਨਾਮੁ ਜਬ ਪਾਇਆ॥

ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਸਕਲ ਬਿਨਾਸੀ ਮਨ ਤੇ ਨਿਜ ਸੁਖ ਮਾਹਿ ਸਮਾਇਆ॥੨॥

ਜਾ ਕਉ ਹੋਤ ਦਇਆਲੁ ਕਿਰਪਾ ਨਿਧਿ, ਸੋ ਗੋਬਿੰਦ ਗੁਨ ਗਾਵੈ॥

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਇਹ ਬਿਧਿ ਕੀ ਸੰਪੈ, ਕੋਊ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਵੈ॥੩॥੩॥

(ਧਾਵਨ ਤੇ = ਦੌੜਨ ਤੋਂ, ਭਟਕਣ ਤੋਂ। ਬਿਸਰਾਮ = ਟਿਕਾਣਾ। ਪਰਸਿ ਨ ਸਾਕਹਿ = ਛੁਹ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਸੰਸਾ = ਸਹਿਮ। ਸਕਲ = ਸਾਰੀ। ਸੰਪੈ = ਧਨ।)

ਬਸੰਤੁ ਮਹਲਾ ੯॥

ਮਨ, ਕਹਾ ਬਿਸਾਰਿਓ ਰਾਮ ਨਾਮੁ॥

ਤਨੁ ਬਿਨਸੈ, ਜਮ ਸਿਉ ਪਰੈ ਕਾਮੁ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥

ਇਹੁ ਜਗੁ ਧੂਏ ਕਾ ਪਹਾਰ॥

ਤੈ ਸਾਚਾ ਮਾਨਿਆ ਕਿਹ ਬਿਚਾਰਿ॥੧॥

ਧਨੁ ਦਾਰਾ ਸੰਪਤਿ ਗ੍ਰੇਹ॥

ਕਛੁ ਸੰਗਿ ਨ ਚਾਲੈ ਸਮਝਿ ਲੇਹ॥੨॥

ਇਕ ਭਗਤਿ ਨਾਰਾਇਨ ਹੋਇ ਸੰਗਿ॥

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਭਜੁ ਤਿਹ ਏਕ ਰੰਗਿ॥੩॥੪॥

(ਪਹਾਰ = ਪਹਾੜ। ਕਿਹ ਬਿਚਾਰਿ = ਕੀ ਸਮਝ ਕੇ। ਦਾਰਾ = ਇਸਤਰੀ। ਸੰਪਤਿ = ਸੰਪੱਤੀ, ਧਨ ਪਦਾਰਥ। ਗ੍ਰੇਹ = ਘਰ। ਏਕ ਰੰਗਿ = ਇਕ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਜੁੜ ਕੇ।)

ਕਹਾ ਭੂਲਿਓ ਰੇ ਝੂਠੇ ਲੋਭਿ ਲਾਗ॥
ਕਛੁ ਬਿਗਰਿਓ ਨਾਹਿਨ ਅਜਹੁ ਜਾਗ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਸਮ ਸੁਪਨੈ ਕੈ ਇਹੁ ਜਗੁ ਜਾਨੁ॥
ਬਿਨਸੈ ਛਿਨ ਮਹਿ ਸਾਚੀ ਮਾਨੁ॥੧॥
ਸੰਗਿ ਤੇਰੈ ਹਰਿ ਬਸਤ ਨੀਤ॥
ਨਿਸਿ ਬਾਸੁਰ ਭਜੁ ਤਾਹਿ ਮੀਤ॥੨॥
ਬਾਰ ਅੰਤ ਕੀ ਹੋਇ ਸਹਾਇ।
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਗੁਨ ਤਾ ਕੇ ਗਾਇ॥੩॥੫॥
(ਨਾਹਿਨ = ਨਹੀਂ। ਸਮ = ਬਰਾਬਰ। ਨਿਧਿ = ਰਾਤ। ਬਾਸੁਰ = ਦਿਨ।)

ਰਾਗੁ ਸਾਰੰਗ ਮਹਲਾ ੯॥

ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਤੇਰੋ ਕੋ ਨ ਸਹਾਈ॥
ਕਾਂ ਕੀ ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਸੁਤ ਬਨਿਤਾ, ਕੋ ਕਾਹੂ ਕੋ ਭਾਈ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਧਨੁ ਧਰਨੀ ਅਰੁ ਸੰਪਤਿ ਸਗਰੀ, ਜੋ ਮਾਨਿਓ ਅਪਨਾਈ॥
ਤਨ ਛੂਟੈ ਕਛੁ ਸੰਗਿ ਨ ਚਾਲੈ, ਕਹਾ ਤਾਹਿ ਲਪਟਾਈ॥੧॥
ਦੀਨ ਦਇਆਲ ਸਦਾ ਦੁਖ ਭੰਜਨ, ਤਾ ਸਿਉ ਰੁਚ ਨ ਬਢਾਈ॥
ਨਾਨਕ ਕਹਤ ਜਗਤ ਸਭ ਮਿਥਿਆ, ਜਿਉ ਸੁਪਨਾ ਰੈਨਾਈ॥੨॥੧॥
(ਸੁਤ = ਪੁੱਤਰ। ਬਨਿਤਾ = ਇਸਤਰੀ। ਧਰਨੀ = ਧਰਤੀ। ਸੰਪਤਿ = ਪਦਾਰਥ। ਸਗਰੀ = ਸਾਰੀ। ਅਪਨਾਈ = ਆਪਣੀ। ਲਪਟਾਈ = ਚੰਬੜਿਆ ਹੈ। ਰੁਚ = ਰੁਚੀ, ਪਿਆਰ। ਮਿਥਿਆ = ਨਾਸ਼ਵੰਤ। ਰੈਨਾਈ = ਰਾਤ ਦਾ।)

ਸਾਰੰਗ ਮਹਲਾ ੯॥

ਕਹਾ ਮਨ ਬਿਖਿਆ ਸਿਉ ਲਪਟਾਹੀ॥
ਯਾ ਜਗ ਮਹਿ ਕੋਊ ਰਹਨੁ ਨ ਪਾਵੈ, ਇਕ ਆਵਹਿ, ਇਕਿ ਜਾਹੀ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਕਾਂ ਕੋ ਤਨੁ ਧਨੁ, ਸੰਪਤਿ ਕਾਂ ਕੀ, ਕਾ ਸਿਉ, ਨੇਹੁ ਲਗਾਹੀ॥
ਜੋ ਦੀਸੈ ਸੋ ਸਗਲ ਬਿਨਾਸੈ, ਜਿਉ ਬਾਦਰ ਕੀ ਛਾਹੀ॥੧॥
ਤਜਿ ਅਭਮਾਨੁ, ਸਰਣਿ ਸੰਤਨ ਗਹੁ, ਮੁਕਤਿ ਹੋਹਿ ਛਿਨ ਮਾਹੀ॥
ਜਨ ਨਾਨਕ ਭਗਵੰਤ ਭਜਨ ਬਿਨੁ, ਸੁਖੁ ਸੁਪਨੈ ਭੀ ਨਾਹੀ॥੨॥੨॥
(ਬਾਦਰ ਕੀ ਛਾਹੀ = ਬੱਦਲ ਦੀ ਛਾਂ। ਗਹੁ = ਪਕੜ।)

ਸਾਰੰਗ, ਮਹਲਾ ੯।

ਕਹਾ ਨਰ ਅਪਨੋ ਜਨਮੁ ਗਵਾਵੈ॥
ਮਾਇਆ ਮਦਿ ਬਿਖਿਆ ਰਸਿ ਰਚਿਓ, ਰਾਮ ਸਰਨਿ ਨਹੀ ਆਵੈ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥

ਇਹੁ ਸੰਸਾਰੁ ਸਗਲ ਹੈ ਸੁਪਨੋ, ਦੇਖਿ ਕਹਾ ਲੋਭਾਵੈ॥
ਜੋ ਉਪਜੈ, ਸੋ ਸਗਲ ਬਿਨਾਸੈ, ਰਹਨੁ ਨ ਕੋਊ ਪਾਵੈ॥੧॥
ਮਿਥਿਆ ਤਨੁ ਸਾਚੋ ਕਰਿ ਮਾਨਿਓ, ਇਹ ਬਿਧਿ ਆਪੁ ਬੰਧਾਵੈ॥
ਜਨ ਨਾਨਕ ਸੋਊ ਜਨੁ ਮੁਕਤਾ, ਰਾਮ ਭਜਨ ਚਿਤੁ ਲਾਵੈ॥੨॥੩॥
(ਮਦਿ = ਨਸ਼ਾ। ਬਿਖਿਆ = ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰ। ਰਚਿਓ = ਰੁੱਝਾ ਹੋਇਆ।)

ਸਾਰੰਗ ਮਹਲਾ ੯॥

ਮਨ ਕਰਿ ਕਬਹੂ ਨ ਹਰਿ ਗੁਨ ਗਾਇਓ॥
ਬਿਖਿਆਸਕਤ ਰਹਿਓ ਨਿਸਿ ਬਾਸੁਰ, ਕੀਨੋ ਅਪਨੋ ਭਾਇਓ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਗੁਰ ਉਪਦੇਸੁ ਸੁਨਿਓ ਨਹਿ ਕਾਨਨਿ, ਪਰ ਦਾਰਾ ਲਪਟਾਇਓ॥
ਪਰ ਨਿੰਦਾ ਕਾਰਨਿ ਬਹੁ ਧਾਵਤ, ਸਮਝਿਓ ਨਹ ਸਮਝਾਇਓ॥੧॥
ਕਹਾ ਕਹਉ ਮੈ ਅਪੁਨੀ ਕਰਨੀ, ਜਿਹ ਬਿਧਿ ਜਨਮੁ ਗਵਾਇਓ॥
ਕਹਿ ਨਾਨਕ ਸਭ ਅਉਗਨ ਮੋ ਮਹਿ, ਰਾਖਿ ਲੇਹੁ ਸਰਨਾਇਓ॥੨॥੪॥
(ਬਿਖਿਆਸਕਤ = ਮਾਇਆ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਪਿੱਛੇ ਮੋਹਿਆ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਦਾਰਾ = ਪਰਾਈ ਇਸਤਰੀ।)

ਰਾਗੁ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਮਹਲਾ ੯॥

ਰਾਮੁ ਸਿਮਰਿ, ਰਾਮੁ ਸਿਮਰਿ, ਇਹੈ ਤੇਰੈ ਕਾਜਿ ਹੈ॥
ਮਾਇਆ ਕੋ ਸੰਗੁ ਤਿਆਗੁ, ਪ੍ਰਭ ਜੂ ਕੀ ਸਰਨਿ ਲਾਗੁ॥
ਜਗਤ ਸੁਖ ਮਾਨੁ ਮਿਥਿਆ, ਝੂਠੋ ਸਭ ਸਾਜੁ ਹੈ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਸੁਪਨੇ ਜਿਉ ਧਨੁ ਪਛਾਨੁ, ਕਾਹੇ ਪਰਿ ਕਰਤ ਮਾਨੁ॥
ਬਾਰੂ ਕੀ ਭੀਤਿ ਜੈਸੇ ਬਸੁਧਾ ਕੋ ਰਾਜੁ ਹੈ॥੧॥
ਨਾਨਕ ਜਨੁ ਕਹਤੁ ਬਾਤ, ਬਿਨਸਿ ਜੈਹੈ ਤੇਰੋ ਗਾਤੁ॥
ਛਿਨੁ ਛਿਨੁ ਕਰਿ ਗਇਓ ਕਾਲੁ, ਤੈਸੇ ਜਾਤੁ ਆਜੁ ਹੈ॥੨॥੧॥
(ਸਾਜੁ = ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸਾਜ ਸਾਮਾਨ, ਪਸਾਰਾ। ਬਾਰੂ ਕੀ ਭੀਤਿ = ਰੇਤ ਦੀ ਕੰਧ। ਬਸੁਧਾ = ਧਰਤੀ। ਗਾਤੁ = ਸਰੀਰ।)

ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਮਹਲਾ ੯॥

ਰਾਮੁ ਭਜੁ, ਰਾਮੁ ਭਜੁ, ਜਨਮੁ ਸਿਰਾਤੁ ਹੈ॥
ਕਹਉ ਕਹਾ ਬਾਰ ਬਾਰ, ਸਮਝਤ ਨਹ ਕਿਉ ਗਵਾਰ॥
ਬਿਨਸਤ ਨਹ ਲਗੈ ਬਾਰ, ਓਰੇ ਸਮ ਗਾਤੁ ਹੈ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਸਗਲ ਭਰਮ ਡਾਰਿ ਦੇਹਿ, ਗੋਬਿੰਦ ਕੋ ਨਾਮੁ ਲੇਹਿ॥
ਅੰਤਿ ਬਾਰ ਸੰਗਿ ਤੇਰੈ ਇਹੈ ਏਕੁ ਜਾਤੁ ਹੈ॥੧॥

ਬਿਖਿਆ ਬਿਖੁ ਜਿਉ ਬਿਸਾਰਿ, ਪ੍ਰਭ ਕੌ ਜਸੁ ਹੀਏ ਧਾਰਿ॥
ਨਾਨਕ ਜਨ ਕਹਿ ਪੁਕਾਰਿ, ਅਉਸਰੁ ਬਿਹਾਤੁ ਹੈ॥੨॥੨॥

(ਸਿਰਾਤੁ ਹੈ = ਬੀਤਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬਿਨਸਤ = ਨਾਸ ਹੁੰਦਿਆਂ। ਬਾਰ = ਦੇਰ, ਚਿਰ। ਓਰੇ ਸਮ = ਗੜੇ ਵਰਗਾ। ਗਾਤ = ਸਰੀਰ। ਭਰਮ = ਭਟਕਣਾ। ਬਿਖਿਆ = ਮਾਇਆ। ਬਿਖੁ = ਜ਼ਹਿਰ। ਹੀਏ = ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ। ਅਉਸਰੁ = ਸਮਾਂ।)

ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਮਹਲਾ ੯॥

ਰੇ ਮਨ, ਕਉਨ ਗਤਿ ਹੋਇ ਹੈ ਤੇਰੀ॥
ਇਹ ਜਗ ਮਹਿ ਰਾਮ ਨਾਮੁ, ਸੋ ਤਉ ਨਹੀ ਸੁਨਿਓ ਕਾਨਿ॥
ਬਿਖਿਅਨ ਸਿਉ ਅਤਿ ਲੁਭਾਨਿ, ਮਤਿ ਨਾਹਿਨ ਫੇਰੀ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਮਾਨਸ ਕੋ ਜਨਮੁ ਲੀਨੁ, ਸਿਮਰਨੁ ਨਹ ਨਿਮਖ ਕੀਨੁ॥
ਦਾਰਾ ਸੁਖ ਭਇਓ ਦੀਨੁ, ਪਗਹੁ ਪਰੀ ਬੇਰੀ॥੧॥
ਨਾਨਕ ਜਨ ਕਹਿ ਪੁਕਾਰਿ, ਸੁਪਨੈ ਜਿਉ ਜਗ ਪਸਾਰੁ॥
ਸਿਮਰਤ ਨਹ ਕਿਉ ਮੁਰਾਰਿ, ਮਾਇਆ ਜਾ ਕੀ ਚੇਰੀ॥੨॥੩॥

(ਗਤਿ = ਹਾਲਤ, ਦਸ਼ਾ। ਬਿਖਿਅਨ ਸਿਉ = ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲ। ਦਾਰਾ = ਇਸਤਰੀ। ਦੀਨ = ਆਤੁਰ, ਅਧੀਨ। ਪਗਹੁ ਪਰੀ ਬੇਰੀ = ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੇੜੀ ਪਈ ਹੈ। ਮੁਰਾਰਿ = ਮੁਰ ਰਾਕਸ਼ ਦਾ ਵੈਰੀ, ਮੁਰ ਰਾਕਸ਼ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਪਰਮਾਤਮਾ। ਚੇਰੀ = ਦਾਸੀ।)

ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਮਹਲਾ ੯॥

ਬੀਤ ਜੈਹੈ, ਬੀਤ ਜੈਹੈ, ਜਨਮੁ ਅਕਾਜੁ ਰੇ॥
ਨਿਸਿ ਦਿਨੁ ਸੁਨਿ ਕੈ ਪੁਰਾਨ, ਸਮਝਤ ਨਹ ਰੇ ਅਜਾਨ॥
ਕਾਲੁ ਤਉ ਪਹੂਚਿਓ ਆਨਿ, ਕਹਾ ਜੈਹੈ ਭਾਜਿ ਰੇ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਅਸਥਿਰੁ ਜੋ ਮਾਨਿਓ ਦੇਹ, ਸੋ ਤਉ ਤੇਰਉ ਹੋਇ ਹੈ ਖੇਹ॥
ਕਿਉ ਨ ਹਰਿ ਕੋ ਨਾਮੁ ਲੇਹਿ, ਮੂਰਖ ਨਿਲਾਜ ਰੇ॥੧॥
ਰਾਮ ਭਗਤਿ ਹੀਏ ਆਨਿ, ਛਾਡਿ ਦੇ ਤੈ ਮਨ ਕੋ ਮਾਨੁ॥
ਨਾਨਕ ਜਨ ਇਹ ਬਖਾਨਿ, ਜਗ ਮਹਿ ਬਿਰਾਜੁ ਰੇ॥੨॥੪॥

(ਅਕਾਜੁ = ਬੇਅਰਥ, ਅਸਫ਼ਲ। ਖੇਹ =ਮਿੱਟੀ, ਸੁਆਹ। ਹੀਏ = ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ। ਬਿਰਾਜੁ = ਚੰਗਾ ਜੀਵਨ ਜਿਉਂ ਕੇ ਰਹੁ।)

ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ

੧ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੯ ॥[1]

ਗੁਨ ਗੋਬਿੰਦ ਗਾਇਓ ਨਹੀ, ਜਨਮੁ ਅਕਾਰਥ[2] ਕੀਨੁ ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਭਜੁ ਮਨਾ, ਜਿਹਿ ਬਿਧਿ[3] ਜਲ ਕਉ ਮੀਨੁ ॥੧॥
ਬਿਖਿਅਨ[4] ਸਿਉ ਕਾਹੇ ਰਚਿਓ, ਨਿਮਖ[5] ਨ ਹੋਹਿ ਉਦਾਸੁ ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਭਜੁ ਹਰਿ ਮਨਾ, ਪਰੈ ਨ ਜਮ ਕੀ ਫਾਸ ॥੨॥
ਤਰਨਾਪੋ[6] ਇਉ ਹੀ ਗਇਓ, ਲੀਓ ਜਰਾ[7] ਤਨੁ ਜੀਤਿ ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਭਜੁ ਹਰਿ ਮਨਾ, ਅਉਧ[8] ਜਾਤੁ ਹੈ ਬੀਤਿ ॥੩॥
ਬਿਰਧ ਭਇਓ ਸੂਝੈ ਨਹੀ, ਕਾਲੁ ਪਹੂਚਿਓ ਆਨਿ ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਨਰ ਬਾਵਰੇ[9], ਕਿਉ ਨ ਭਜੈ ਭਗਵਾਨੁ ॥੪॥
ਧਨੁ ਦਾਰਾ[10], ਸੰਪਤਿ[11], ਸਗਲ[12], ਜਿਨਿ ਅਪੁਨੀ ਕਰਿ ਮਾਨਿ ॥
ਇਨ ਮੈ ਕਛੁ ਸੰਗੀ ਨਹੀ, ਨਾਨਕ ਸਾਚੀ ਜਾਨਿ ॥੫॥
ਪਤਿਤ ਉਧਾਰਨ[13], ਭੈ ਹਰਨ[14], ਹਰਿ ਅਨਾਥ ਕੇ ਨਾਥ ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਤਿਹ ਜਾਨੀਐ, ਸਦਾ ਬਸਤੁ ਤੁਮ ਸਾਥਿ ॥੬॥

---

1. ਇਹਨਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ ਦਾ ਭੋਗ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
2. ਨਿਸਫਲ, ਬੇ-ਅਰਥ।
3. ਜਿਵੇਂ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਮੱਛੀ ਸਿਮਰਦੀ ਹੈ।
4. ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ।
5. ਇਕ ਪਲ ਵੀ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹਟਦਾ।
6. ਤਰੁਣ ਅਵਸਥਾ, ਜਵਾਨੀ।
7. ਬੁਢਾਪਾ।
8. ਉਮਰ।
9. ਮੂਰਖ।
10. ਇਸਤਰੀ।
11. ਮਾਲ ਧਨ।
12. ਸਾਰੀ।
13. ਪਾਪੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਰਨ ਵਾਲਾ।
14. ਡਰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ।

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਨਰ ਬਾਵਰੇ, ਅਬ ਕਿਉ ਡੋਲਤ ਦੀਨ[1] ॥੭॥
ਤਨੁ ਧਨੁ ਸੰਪੈ[2] ਸੁਖ ਦੀਓ, ਅਰੁ ਜਿਹ ਨੀਕੇ ਧਾਮ[3] ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਨੁ ਰੇ ਮਨਾ, ਸਿਮਰਤ ਕਾਹਿ ਨ ਰਾਮੁ ॥੮॥
ਸਭ ਸੁਖ ਦਾਤਾ ਰਾਮੁ ਹੈ, ਦੂਸਰ ਨਾਹਿਨ ਕੋਇ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਨਿ ਰੇ ਮਨਾ, ਤਿਹ ਸਿਮਰਤ ਗਤਿ ਹੋਇ॥੯॥
ਜਿਹ ਸਿਮਰਤ ਗਤਿ ਪਾਈਐ, ਤਿਹਿ ਭਜੁ ਰੇ ਤੈ ਮੀਤ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਨੁ ਰੇ ਮਨਾ, ਅਉਧ ਘਟਤ ਹੈ ਨੀਤ॥੧੦॥
ਪਾਂਚ ਤਤ ਕੋ ਤਨੁ ਰਚਿਓ, ਜਾਨਹੁ ਚਤੁਰ ਸੁਜਾਨ॥
ਜਿਹ ਤੇ ਉਪਜਿਓ ਨਾਨਕਾ, ਲੀਨ ਤਾਹਿ ਮੈ ਮਾਨੁ[4] ॥੧੧॥
ਘਟਿ ਘਟਿ ਮੈ ਹਰਿ ਜੂ ਬਸੈ, ਸੰਤਨ ਕਹਿਓ ਪੁਕਾਰਿ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਤਿਹ ਭਜੁ ਮਨਾ, ਭਉ ਨਿਧਿ[5] ਉਤਰਹਿ ਪਾਰਿ॥੧੨॥
ਸੁਖੁ ਦੁਖੁ ਜਿਹ ਪਰਸੈ[6] ਨਹੀ, ਲੋਭੁ ਮੋਹੁ ਅਭਿਮਾਨੁ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਨ ਰੇ ਮਨਾ, ਸੋ ਮੂਰਤਿ ਭਗਵਾਨ॥੧੩॥
ਉਸਤਤਿ ਨਿੰਦਿਆ ਨਾਹਿ ਜਿਹਿ, ਕੰਚਨ[7] ਲੋਹ[8] ਸਮਾਨਿ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਨਿ ਰੇ ਮਨਾ, ਮੁਕਤਿ ਤਾਹਿ ਤੈ ਜਾਨਿ॥੧੪॥
ਹਰਖੁ[9] ਸੋਗੁ ਜਾ ਕੈ ਨਹੀ, ਬੈਰੀ ਮੀਤ ਸਮਾਨਿ[10] ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਨਿ ਰੇ ਮਨਾ, ਮੁਕਤਿ ਤਾਹਿ ਤੈ ਜਾਨ॥੧੫॥
ਭੈ ਕਾਹੂ ਕਉ ਦੇਤ ਨਹਿ, ਨਹਿ ਭੈ ਮਾਨਤ ਆਨਿ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਨਿ ਰੇ ਮਨਾ, ਗਿਆਨੀ ਤਾਹਿ ਬਖਾਨਿ[11] ॥੧੬॥

---

1. ਧਨ ਹੀਣ, ਹੁਣ ਧਨ ਹੀਣ ਹੋ ਕੇ ਕਿਉਂ ਡੋਲਦਾ ਹੈਂ।
2. ਮਾਲ ਧਨ।
3. ਸੁੰਦਰ ਘਰ।
4. ਇਹ ਮੰਨ ਲੈ ਕਿ ਓਸੇ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋਵੇਂਗਾ।
5. ਭਵ-ਸਾਗਰ ਤੋਂ, ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ।
6. ਛੋਹੰਦਾ, ਪੋਹੰਦਾ।
7. ਸੋਨਾ।
8. ਲੋਹਾ।
9. ਖ਼ੁਸ਼ੀ।
10. ਬਰਾਬਰ।
11. ਆਖ।

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਨੁ ਰੇ ਮਨਾ, ਤਿਹ ਨਰ ਮਾਥੈ ਭਾਗੁ॥੧੭॥
ਜਿਹਿ ਮਾਇਆ ਮਮਤਾ ਤਜੀ, ਸਭ ਤੇ ਭਇਓ ਉਦਾਸੁ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਨ ਰੇ ਮਨਾ, ਤਿਹ ਘਟਿ ਬ੍ਰਹਮ ਨਿਵਾਸੁ॥੧੮॥
ਜਿਹਿ ਪ੍ਰਾਨੀ ਹਉਮੈ ਤਜੀ, ਕਰਤਾ ਰਾਮੁ ਪਛਾਨਿ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਵਹੁ ਮੁਕਤਿ ਨਰੁ, ਇਹ ਮਨ ਸਾਚੀ ਮਾਨੁ॥੧੯॥
ਭੈ ਨਾਸਨ ਦੁਰਮਤਿ ਹਰਨ[1], ਕਲਿ ਮੈ ਹਰਿ ਕੋ ਨਾਮੁ॥
ਨਿਸਿ ਦਿਨੁ[2] ਜੋ ਨਾਨਕ ਭਜੈ, ਸਫਲ ਹੋਹਿ ਤਿਹ ਕਾਮ॥੨੦॥
ਜਿਹਬਾ ਗੁਨ ਗੋਬਿੰਦ ਭਜਹੁ, ਕਰਨ[3] ਸੁਨਹੁ ਹਰਿ ਨਾਮੁ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਨਿ ਰੇ ਮਨਾ, ਪਰਹਿ ਨ ਜਮ ਕੈ ਧਾਮ[4]॥੨੧॥
ਜੋ ਪ੍ਰਾਨੀ ਮਮਤਾ ਤਜੈ, ਲੋਭ ਮੋਹ ਅਹੰਕਾਰ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਆਪਨ ਤਰੈ, ਅਉਰਨ ਲੇਤ ਉਧਾਰ॥੨੨॥
ਜਿਉ ਸੁਪਨਾ ਅਰੁ ਪੇਖਨਾ[5], ਐਸੇ ਜਗ ਕਉ ਜਾਨਿ॥
ਇਨ ਮੈ ਕਛੁ ਸਾਚੋ ਨਹੀ, ਨਾਨਕ ਬਿਨੁ ਭਗਵਾਨ॥੨੩॥
ਨਿਸਿ ਦਿਨੁ ਮਾਇਆ ਕਾਰਨੇ, ਪ੍ਰਾਨੀ ਡੋਲਤ ਨੀਤ॥
ਕੋਟਨ[6] ਮੈ ਨਾਨਕ ਕੋਊ, ਨਾਰਾਇਨ ਜਿਹ ਚੀਤਿ॥੨੪॥
ਜੈਸੇ ਜਲ ਤੇ ਬੁਦਬੁਦਾ[7], ਉਪਜੈ ਬਿਨਸੈ ਨੀਤ॥
ਜਗ ਰਚਨਾ ਤੈਸੇ ਰਚੀ, ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਨਿ ਮੀਤ॥੨੫॥
ਪ੍ਰਾਨੀ ਕਛੂ ਨ ਚੇਤਈ, ਮਦ ਮਾਇਆ[8] ਕੈ ਅੰਧੁ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਬਿਨੁ ਹਰਿ ਭਜਨ, ਪਰਤ[9] ਤਾਹਿ ਜਮ ਫੰਧ॥੨੬॥
ਜਉ ਸੁਖ ਕਉ ਚਾਹੈ ਸਦਾ, ਸਰਨਿ ਰਾਮ ਕੀ ਲੇਹ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਨ ਰੇ ਮਨਾ, ਦੁਰਲਭ ਮਾਨੁਖ ਦੇਹ॥੨੭॥

---

1. ਬੁਰੀ ਮੱਤ ਦੇ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ।
2. ਰਾਤ ਦਿਨ।
3. ਕੰਨ।
4. ਜਮ ਦਾ ਘਰ, ਨਰਕ।
5. ਜਿਵੇਂ ਸੁਪਨੇ ਵਿੱਚ (ਤਮਾਸ਼ਾ) ਵੇਖੀਦਾ ਹੈ।
6. ਕਰੋੜਾਂ।
7. ਬੁਲਬੁਲਾ।
8. ਮਾਇਆ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ।
9. ਜਮਾਂ ਦੀ ਫਾਹੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਬਿਨੁ ਹਰਿ ਭਜਨ ਬਿਰਥਾ ਜਨਮੁ ਸਿਰਾਨ[1] ॥੨੮॥
ਜੋ ਪ੍ਰਾਨੀ ਨਿਸਿ ਦਿਨੁ ਭਜੈ, ਰੂਪ ਰਾਮ ਤਿਹ ਜਾਨੁ॥
ਹਰਿ ਜਨ ਹਰਿ ਅੰਤਰੁ[2] ਨਹੀ, ਨਾਨਕ ਸਾਚੀ ਮਾਨੁ॥੨੯॥
ਮਨੁ ਮਾਇਆ ਮੈ ਫਧਿ ਰਹਿਓ, ਬਿਸਰਿਓ ਗੋਬਿੰਦ ਨਾਮੁ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਬਿਨੁ ਹਰਿ ਭਜਨ, ਜੀਵਨ ਕਉਨੇ ਕਾਮ[3] ॥੩੦॥
ਪ੍ਰਾਨੀ ਰਾਮੁ ਨ ਚੇਤਈ, ਮਦਿ ਮਾਇਆ ਕੈ ਅੰਧੁ[4] ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਭਜਨ ਬਿਨੁ, ਪਰਤ ਤਾਹਿ ਜਮ ਫੰਧ॥੩੧॥
ਸੁਖ ਮੈ ਬਹੁ ਸੰਗੀ ਭਏ, ਦੁਖ ਮੈ ਸੰਗਿ ਨ ਕੋਇ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਭਜੁ ਮਨਾ, ਅੰਤਿ ਸਹਾਇ ਹੋਇ॥੩੨॥
ਜਨਮ ਜਨਮ ਭਰਮਤ ਫਿਰਿਓ, ਮਿਟਿਓ ਨ ਜਮ ਕੋ ਤ੍ਰਾਸੁ[5] ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਭਜੁ ਮਨਾ, ਨਿਰਭੈ ਪਾਵਹਿ ਬਾਸੁ[6] ॥੩੩॥
ਜਤਨ ਬਹੁਤੁ ਮੈ ਕਰਿ ਰਹਿਓ, ਮਿਟਿਓ ਨ ਮਨ ਕੋ ਮਾਨੁ॥
ਦੁਰਮਤਿ[7] ਸਿਉ ਨਾਨਕ ਫਧਿਓ, ਰਾਖਿ ਲੇਹੁ ਭਗਵਾਨ॥੩੪॥
ਬਾਲ ਜੁਆਨੀ ਅਰੁ ਬਿਰਧਿ ਫੁਨਿ, ਤੀਨਿ ਅਵਸਥਾ ਜਾਨਿ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਭਜਨ ਬਿਨੁ, ਬਿਰਥਾ ਸਭ ਹੀ ਮਾਨੁ॥੩੫॥
ਕਰਣੋ ਹੁਤੋ ਸੁ ਨਾ ਕੀਓ, ਪਰਿਓ ਲੋਭ ਕੈ ਫੰਧ॥
ਨਾਨਕ ਸਮਿਓ ਰਮਿ[8] ਗਇਓ, ਅਬ ਕਿਉ ਰੋਵਤ ਅੰਧ॥੩੬॥
ਮਨੁ ਮਾਇਆ ਮੈ ਰਮਿ ਰਹਿਓ, ਨਿਕਸਤ ਨਾਹਿਨ ਮੀਤ॥
ਨਾਨਕ ਮੂਰਤਿ ਚਿਤ੍ਰ ਜਿਉ ਛਾਡਿਤ ਨਾਹਿਨ ਭੀਤਿ[9] ॥੩੭॥
ਨਰ ਚਾਹਤ ਕਛੁ ਅਉਰ, ਅਉਰੈ ਕੀ ਅਉਰੈ ਭਈ॥
ਚਿਤਵਤ ਰਹਿਓ ਠਗਉਰ[10], ਨਾਨਕ ਫਾਸੀ ਗਲਿ ਪਰੀ॥੩੮॥

---

1. ਬੀਤਦਾ ਹੈ।
2. ਫ਼ਰਕ, ਭੇਦ।
3. ਕਿਸ ਕੰਮ।
4. ਮਾਇਆ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਅੰਨ੍ਹਾ।
5. ਡਰ।
6. ਵਾਸਾ।
7. ਭੈੜੀ ਮੱਤ।
8. ਸਮਾਂ ਗੁਜ਼ਰ ਗਿਆ।
9. ਜਿਵੇਂ ਕੰਧ ਉੱਤੇ ਚਿਤਰੀ ਹੋਈ ਮੂਰਤ ਕੰਧ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੀ।
10. ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਠੱਗਣ ਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ।

ਜਤਨ ਬਹੁਤ ਸੁਖ ਕੇ ਕੀਏ, ਦੁਖ ਕੋ ਕੀਓ ਨ ਕੋਇ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਨਿ ਰੇ ਮਨਾ, ਹਰਿ ਭਾਵੈ ਸੋ ਹੋਇ॥੩੯॥
ਜਗਤੁ ਭਿਖਾਰੀ ਫਿਰਤੁ ਹੈ, ਸਭ ਕੋ ਦਾਤਾ ਰਾਮੁ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਮਨ ਸਿਮਰੁ ਤਿਹ, ਪੂਰਨ ਹੋਵਹਿ ਕਾਮ॥੪੦॥
ਝੂਠੈ ਮਾਨੁ ਕਹਾ ਕਰੈ, ਜਗੁ ਸੁਪਨੇ ਜਿਉ ਜਾਨੁ॥
ਇਨ ਮੈ ਕਛੁ ਤੇਰੋ ਨਹੀ, ਨਾਨਕ ਕਹਿਓ ਬਖਾਨਿ॥੪੧॥
ਗਰਬੁ ਕਰਤੁ ਹੈ ਦੇਹ ਕੋ, ਬਿਨਸੈ ਛਿਨ ਮੈ ਮੀਤ॥
ਜਿਹਿ ਪ੍ਰਾਨੀ ਹਰਿ ਜਸੁ ਕਹਿਓ, ਨਾਨਕ ਤਿਹਿ ਜਗੁ ਜੀਤਿ॥੪੨॥
ਜਿਹ ਘਟਿ ਸਿਮਰਨੁ ਰਾਮ ਕੋ, ਸੋ ਨਰੁ ਮੁਕਤਾ ਜਾਨੁ॥
ਤਿਹਿ ਨਰ ਹਰਿ ਅੰਤਰੁ ਨਹੀ, ਨਾਨਕ ਸਾਚੀ ਮਾਨੁ॥੪੩॥
ਏਕ ਭਗਤਿ ਭਗਵਾਨ, ਜਿਹ ਪ੍ਰਾਨੀ ਕੈ ਨਾਹਿ ਮਨਿ॥
ਜੈਸੇ ਸੂਕਰ[1], ਸੁਆਨ[2], ਨਾਨਕ ਮਾਨੋ ਤਾਹਿ ਤਨ॥੪੪॥
ਸੁਆਮੀ ਕੋ ਗ੍ਰਿਹੁ ਜਿਉ ਸਦਾ, ਸੁਆਨ ਤਜਤ ਨਹੀ ਨਿਤ॥
ਨਾਨਕ ਇਹ ਬਿਧਿ ਹਰਿ ਭਜਉ, ਇਕ ਮਨਿ ਹੁਇ ਇਕਿ ਚਿਤਿ॥੪੫॥
ਤੀਰਥ ਬਰਤ ਅਰੁ ਦਾਨ ਕਰਿ, ਮਨਿ ਮੈ ਧਰੈ ਗੁਮਾਨੁ॥
ਨਾਨਕ ਨਿਹਫਲ ਜਾਤ ਤਿਹਿ, ਜਿਉ ਕੁੰਚਰ[3] ਇਸਨਾਨੁ॥੪੬॥
ਸਿਰੁ ਕੰਪਿਓ[4], ਪਗ ਡਗਮਗੇ[5], ਨੈਨ ਜੋਤਿ ਤੇ ਹੀਨ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਇਹ ਬਿਧਿ ਭਈ, ਤਊ ਨ ਹਰਿ ਰਸ ਲੀਨ॥੪੭॥
ਨਿਜ ਕਰਿ ਦੇਖਿਓ ਜਗਤੁ ਮੈ, ਕੋ ਕਾਹੂ ਕੋ ਨਾਹਿ॥
ਨਾਨਕ ਥਿਰੁ ਹਰਿ ਭਗਤਿ ਹੈ, ਤਿਹ ਰਾਖੋ ਮਨ ਮਾਹਿ॥੪੮॥
ਜਗ ਰਚਨਾ ਸਭ ਝੂਠ ਹੈ, ਜਾਨਿ ਲੇਹੁ ਰੇ ਮੀਤ॥
ਕਹਿ ਨਾਨਕ ਥਿਰੁ ਨਾ ਰਹੈ, ਜਿਉ ਬਾਲੂ ਕੀ ਭੀਤਿ[6]॥੪੯॥
ਰਾਮੁ ਗਇਓ, ਰਾਵਨੁ ਗਇਓ, ਜਾ ਕਉ ਬਹੁ ਪਰਵਾਰੁ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਥਿਰੁ ਕਛੁ ਨਹੀ, ਸੁਪਨੇ ਜਿਉ ਸੰਸਾਰੁ॥੫੦॥

---

1. ਸੂਰ।
2. ਕੁੱਤਾ।
3. ਹਾਥੀ।
4. ਸਿਰ ਕੰਬਦਾ ਹੈ।
5. ਪੈਰ ਥਿੜਕਦੇ ਹਨ।
6. ਮੈਂ ਜਗਤ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕਰਕੇ ਸਮਝਿਆ, ਪਰ ਏਥੇ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦਾ ਨਹੀਂ।

ਚਿੰਤਾ ਤਾਂ ਕੀ ਕੀਜੀਐ, ਜੋ ਅਨਹੋਨੀ ਹੋਇ॥
ਇਹ ਮਾਰਗੁ ਸੰਸਾਰ ਕੋ, ਨਾਨਕ ਥਿਰੁ ਨਹੀ ਕੋਇ॥੫੧॥
ਜੋ ਉਪਜਿਓ ਸੋ ਬਿਨਸਿ ਹੈ, ਪਰੋ ਆਜੁ ਕੈ ਕਾਲਿ॥
ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਗੁਨ ਗਾਇ ਲੇ, ਛਾਡਿ ਸਗਲ ਜੰਜਾਲ॥੫੨॥
ਦੋਹਰਾ॥ ਬਲੁ ਛੁਟਕਿਓ, ਬੰਧਨ ਪਰੇ ਕਛੂ ਨ ਹੋਤ ਉਪਾਇ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਅਬ ਓਟ ਹਰਿ, ਗਜਿ ਜਿਉ[1] ਹੋਹੁ ਸਹਾਇ॥੫੩॥
ਬਲੁ ਹੋਆ ਬੰਧਨ ਛੁਟੇ, ਸਭ ਕਿਛੁ ਹੋਤ ਉਪਾਇ॥
ਨਾਨਕ ਸਭ ਕਿਛੁ ਤੁਮਰੈ ਹਾਥ ਮੈ, ਤੁਮ ਹੀ ਹੋਤ ਸਹਾਇ।੫੪।
ਸੰਗ ਸਖਾ ਸਭ ਤਜਿ ਗਏ, ਕੋਊ ਨ ਨਿਬਹਿਓ ਸਾਥ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਇਹ ਬਿਪਤ ਮੈ, ਟੇਕ ਏਕ ਰਘੁਨਾਥ।੫੫।
ਨਾਮੁ ਰਹਿਓ, ਸਾਧੂ ਰਹਿਓ, ਰਹਿਓ ਗੁਰੁ ਗੋਬਿੰਦੁ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਇਹ ਜਗਤ ਮੈ, ਕਿਨ[2] ਜਪਿਓ ਗੁਰ ਮੰਤੁ।੫੬॥
ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਉਰਿ[3] ਮੈ ਗਹਿਓ[4], ਜਾ ਕੈ ਸਮ[5] ਨਹੀ ਕੋਇ॥
ਜਿਹ ਸਿਮਰਤ ਸੰਕਟ[6] ਮਿਟੈ, ਦਰਸੁ ਤੁਹਾਰੋ ਹੋਇ॥੫੭॥੧॥

(ਸਮਾਪਤ)

---

1. ਜਿਵੇਂ ਰੇਤ ਦੀ ਕੰਧ।
2. ਹਾਥੀ।
3. ਕਿਸੇ ਵਿਰਲੇ ਨੇ।
4. ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ।
5. ਪਕੜਿਆ, ਧਾਰਿਆ।
6. ਬ੍ਰਾਬਰ।
7. ਕਲੇਸ਼।